

88
03

ЖИДИР

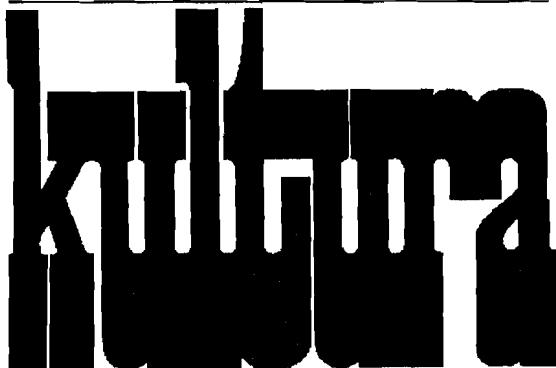

Miroslav Andelković

KUT

**ČASOPIS ZA TEORIJU I
SOCILOGIJU KULTURE
I KULTURNU POLITIKU**

Izdavački savet: Simeon Babić, Ratko Božović, Ranko Bugsarški (predsednik), Radoslav Đokić, Veselin Ilić, Ivan Ivić, Jovan Janićijević, Rodoljub Stepanović.

Redakcija: Milena Dragičević-Šešić, Radoslav Đokić, Jelena Đorđević, Milivoj Ivanišević, Bojan Jovanović, Sonja Liht, Ratka Marić, Mirjana Nikolić, Žarana Pačić, Branimir Stojković (odgovorni urednik), Darko Tanasković, Sreten Vujović.

Oprema: Bole Miloradović

Crtanje na koricama: Bole Miloradović, *crtanje:* Izbor iz prethodnih brojeva

Korektor: Mira Biljetina

Unos i kompjuterska obrada: Slobodanka Aćimović

Programski prelom: Branislav Mijatović

Ovaj tematski broj uredio je Srećko Mihailović.

Izdavač: Zavod za proučavanje kulturnog razvijitka

Redakcija časopisa *Kultura*, Beograd, Rige od Fere 4, tel. 637-216. Časopis izlazi četiri puta godišnje. Pretplata se šalje na adresu: Zavod za proučavanje kulturnog razvijitka, Beograd, Rige od Fere 4, žiro račun 60806-603-8836 s naznakom 'Za časopis *Kultura*'

KULTURA - Review for the Theory and Sociology of Culture and for Cultural Policy, (Editor in Chief Branimir Stojković), Beograd, Rige od Fere 4, tel. 637-216. Published quarterly by Zavod za proučavanje kulturnog razvijitka (Centre for Study in Cultural Development), Beograd, Rige od Fere 4

Please send all contributions in two /2/ copies with a summary

Štampa: "Beopres", Novi Beograd, Narodnih heroja 27

Tiraž: 300 primeraka
Štampanje završeno aprila 1992.

YU ISSN 0023-5164
UDK 301.188.3:79

SADRŽAJ

SPORT I NASILJE

Srećko Mihailović
SPORT, PUBLIKA, NASILJE
9

Krešimir Petrović
NASILJE I SPORT
17

Srđan Vrcan
NASILJE U NOGOMETU DANAS
Središnja sporna pitanja
25

Dragan Koković
NASILJE U SPORTU
Između eksplozije životne snage
i ludila
41

Radovan Marjanović
NASILJE SPORTSKE PUBLIKE
55

Kris van Limbergen
FUDBALSKI VANDALIZAM
67

Srećko Mihailović
STEREOTIPI I ZABLUDUDE
u shvatanju nasilja sportske publike
93

Dražen Lalić
NASILNIŠTVO NOGOMETNIH NAVIJAČA
Geneza fenomena u Jugoslaviji
111

Vera Marković
ZAŠTO SU SAMO NAVIJAČI U NAPADU
133

Darko Mišić
SIMBOLI NAVIJAČKOG IDENTITETA
147

PRIKAZI

Srećko Mihailović
SPORT I NASILJE
161

Vera Marković
URBANA GERILA U NAPADU I ODBRANI
165

Darko Mišić
SPORT I SPORTSKA PUBLIKA
169

Aco Divac
ŠTA SE DEŠAVA NA STADIONIMA
173

Milan Vukomanović
ATEIZAM I HUMANIZAM
177

Momčilo Stojković
MIT I SAVREMENA UMETNOST
181

ZBIVANJA

Vesna Bajić
BUDUĆNOST UPRAVLJANJA KULTUROM
188

BIBLIOGRAFIJA

Mirjana Nikolić i Ružica Rosandić
BIBLIOGRAFIJA priloga objavljenih u časopisu
'Kultura' brojevi 71-90

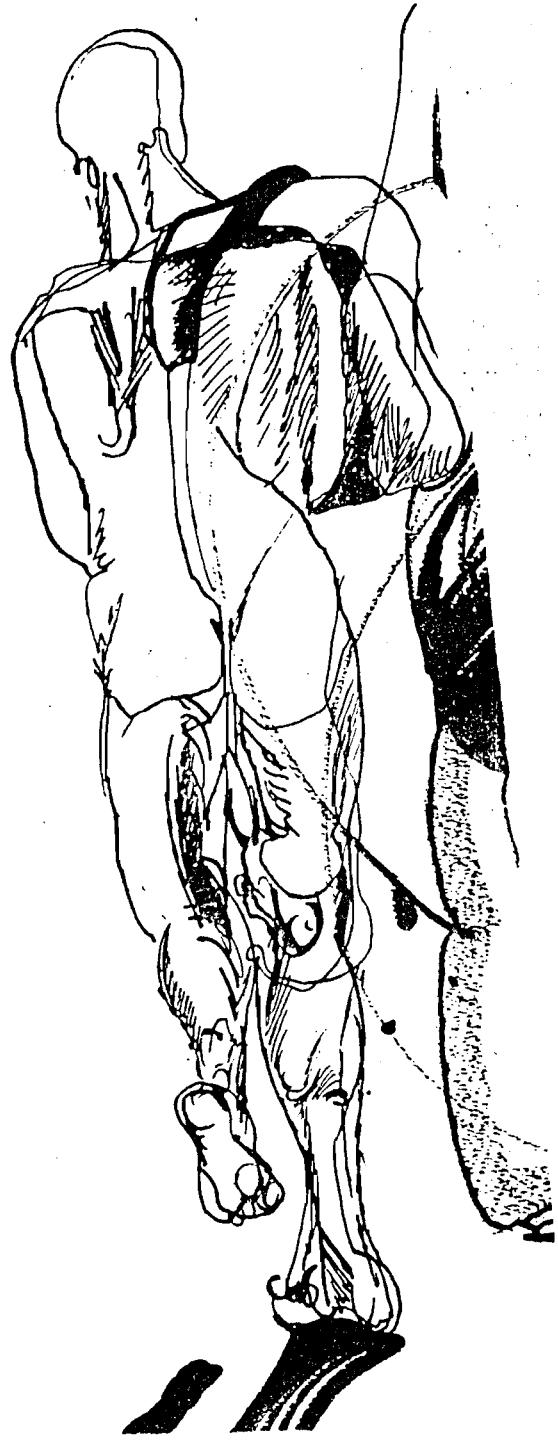
SUMMARY

I DEO

SPORT I NASILJE

Dragutin Rumeničić

Olja Ivanjicki

srećko mihailović

SPORT, PUBLIKA, NASILJE

Savremeni sport jeste osobit prvenstveno po svojoj publici, a tek potom po svojim neverovatnim i fantastičnim rezultatima. Utoliko je sport izvrstan predstavnik potrošačke civilizacije - postavši roba dobio je (novo) najvažnije svojstvo - masovno se kupuje. Tako je za vlasnike sporta, to što on ima svojstvo poželjne robe postalo najvažniji (tržišni) kvalitet sporta, za razliku od samih sportista koji i dalje u sportu vide rezultat, odnosno sve ono što se posredovanjem rezultata dobija i postiže.

Sportsku publiku, dakle, čine oni koji na ovaj ili onaj način kupuju sport - sportsku publiku sačinjavaju potrošači sporta. Marketinško, a pre svega naučno pitanje jeste šta potrošači kupujući sport, u stvari, kupuju? Rezultat, igru, nastup svojih ljubimaca, pobedu "svojih", spektakl, lepotu, brzinu, dribling, uzbuđenje, avanturu...

No, nije ovde reč o jednostavnom kupoprodajnom odnosu, da jeste, ovim pitanjem bi se, pre svega, bavila ekonomija, a ne sociologija. Reč je o tome što se ovde uspostavlja jedan novi odnos: aktivna kupovina, zakup emocija, plaćeni aktivitet... Drugim rečima, postoji određeni minimum aktivnosti sportske publike koja neposredno percipira sportske utakmice - teško je, na primer, i zamisliti pasivnu (kamernu) publiku na fudbalskom stadionu. Ona je pasivna utoliko što ne igra na samom terenu. Isto tako je očevidno da postoje različiti stepeni aktiviteta publike. Sam sport traži određeni aktivitet - tvrdi se da bodrenje od strane publike

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

doprinosi postizanju željenih rezultata. Međutim, taj zahtev dostiže maksimum u ritualnom aktivizmu; ne želi se, na primer, publika koja bi se mešala u politiku sportskog kluba ili delila "pravdu" na samom terenu, itd.

Za publiku je "gledatejski aktivizam": (a) nadomestak aktivizma u svakodnevnom životu; (b) influenca opštег aktivizma; (c) jedino dostupni aktivizam...

Može se govoriti o tendenciji uspostavljanja totalnog aktivizma kada je reč o sportu i njegovoj publici. U samom sportu totalizacija se ispoljava preko potpunog predavanja datoru disciplini, preko ulaganja života u sport, pa gotovo i bukvalno u slučajevima novih kalifornijskih, ikarovskih sportova (fanbord, spajflaj, jendrenje na suvom i na snegu, deltaplan, krstarenja, religije, razne ekspedicije...). Pučki odgovor je hejselizacija. Oba odgovora su u stvari kompenzacije za skoro apsolutnu dominaciju konformizma, standardizacije, petrifikacije, serijalizacije, otuđenja...

O "ovovremenoj" hejselizaciji piše Luis Mumford još tridesetih godina: "Potreba za cirkusima, kada blaži spektakli ne daju dovoljno životnog uzbudjenja, potreba za sadističkim podvizima i na kraju za krvlju, jeste karakteristika civilizacija koje gube: Rim pod cezarama, Meksiko u vreme Montezume, Nemačka pod nacistima. Ovi oblici surogatne muškosti i razmetljive odvažnosti, najsigurniji su znaci kolektivne impotencije i perverzne želje za smrću". Šezdeset godina nakon ovog zapažanja mogli bi slobodno da dodamo da ta potreba za sadističkim podvizima, agresijom, - nasiljem jeste i odlika društvenih sistema koji propadaju i nestaju sa istorijske pozornice. O tome, krajem osamdesetih godina i na ulasku u poslednju deceniju dvadesetog veka, svedoči jugoslovenski sport, fudbal pre svega: koliciна nasilja u i naročito oko fudbala siguran je znak predstojećeg balkanskog ludila.

Kraj osamdesetih godina Jugo-fudbal je sa svojim stadionima obeležio, pre svega, davanjem azila i polja za slobodno delovanje nacionalizma i šovinizma. Time je upravo označen ulazak u izraziti proces de-civilizacije na ovim prostorima. Masovne stadionske popevke ti-pa: "Večeras je naša fešta, večeras je naše veče, večeras se (pa onda sledi ime jednog ili drugog nacionalnog vode) - peče", po svemu deluju kao poziv na (predstojeći) bogati kanibalski pir!

Razumevanju svega toga želeli bismo da doprinese ovaj broj *Kulture* posvećen sportu, sportskoj publici i nasilju. U obradi ove teme okupljeni su skoro svi koji se u ovom trenutku u Jugoslaviji bave pitanjém nasilja

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

u i oko sportskih stadiona: Krešimir Petrović, Srđan Vrean, Dragan Koković, Darko Mišić, Radovan Marjanović, Dražen Lalić, Vera Marković i Srećko Mihailović. Kao primer istraživanja ove oblasti u svetu služi tekst Krisa van Limbergena u izvrsnom prevodu (sa flamanskog jezika) Mire Bogdanović.

Zahvaljujemo se našim anonimnim saradnicima (u okviru projekta o nasilju u sportu koji realizuju Srećko Mihailović i Vera Marković) čije priloge doslovno navodimo.

Vozdra, Zijo opet, ovoga puta nešto opširnije o grupi "Grobari X Brčko".

Kao grupa aktivno postojimo zadnjih 9-10 godina ali i prije je bilo mnogo momaka koji s išli s Partizanom ali sve to je bilo nekako pojedinačno ili u manjim grupicama. Neki su išli vozom, neki automobilima, neki busom, a neki bogam i stopom. Čovjek koji je to sve povezao, organizovao nas, napravio pravu i jedinstvenu grupu u vrijeme kada su u Jugi postojali samo Torcida, Commando i Ultras, bio je Enver Zahirović, star 30 godina, čovjek koji je na jugu od '74. ili '75. Za vodu nikad nije izabran nekim glasanjem ili sličnim srađnjima ali je prošao najviše, na jugu je najduže, staje u odbranu svakog klinca iz grupe, pomoći će uvijek gde škripi (škola, lova, posao i sl), uopšte svima nama dode kao stariji brat.

Okosnicu grupe čini starija ekipa momaka, od 22-23 do 30 godina čija imena ili nadimke ne bih nabrajao jer vam ne bi puno značila. Ti stariji momci s Partizanom su prošli praktično sve što se moglo proći, sva gostovanja u Jugi, zastava BRČKO je bila u Nantu, Menhengladbachu, Sekešfehervaru, Sofiji, ti stariji su išli u Rim, Berlin, Bukurešt a da bi otišao u London, Enver je iz kuće prodao regal i trosjed.

Još se priča o legendarnoj frci u Vinkovcima na štajgim starih Grobara iz Brčkog i Delija (tada još "Cigana") iz Benkovca, Knina i okoline koji su se vraćali iz Beograda. Brčani su se vraćali iz Zagreba sa tekme Dinamo - Partizan 2:3, negdje u ljeto, tačnije u maju 1986. Cigana je bilo 30-ak, onih mojih nešto manje 25-26 momaka i ... bila je fešta. Bila je tuča na život i smrt. Od njih 25-26 u Brčko su se vratila samo četvorica, protiv ostalih je pokrenut postupak: privedeni su, zapisnik, uzeti su im dokumenti i ostalo šta već ide uz to.

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

Od obilježja grupe posedujemo veliku zastavu ili transparent sveheden, dugu 18 m sa natpisom BRČKO, bez preuveličavanja jednu od grobarskih najlepših zastava. Imamo je već godinama, sad imamo u planu jcš jednu GROBARI BRČKO ali nećemo žuriti sa izradom i nećemo je raditi jednostavno nego želimo da bude ipak nešto posebno. Imamo ideju i da radimo neke marame ili šalove koje bi od sve raje na jugu imali samo mi.

Neke striktne podele zadatka nema mada ipak razmišljamo o tome. Jer ipak postoje tri neke kao formacije unutar ove grupe - prva - ta ekipa starijih momaka koji i ne bi imali obaveza. Držali bi nam leđa, organizovali neka putovanja. Jer ipak glupo je očekivati da oni rade nešto u stilu "vrbovanja" novih momaka i sl. Pomagaće nam normalno pri nabavci pirotehnike, pogotovo iz ovdašnjeg garnizona; druga - mi, momci od nekih 15-16 pa do 20-22 godine već bi imali neka veća zaduženja - sakupljanje pirotehnike i rekvizita u razmjeni s drugim grupama iz Juge ali i van nje (što se posebno cijeni), vješanje plakata po gradu, "ukrašavanje" gradova kroz koje prolazimo, nabavka platna iz kuća ili škola (iz kabinetra) za pravljenje eventualnih novih zastava, "propaganda" među ostalom rajom u gradu i sl; treća - klinci - kojih imamo 10-15 koji i ne bi imali nekog posebnog posla jer možda tome nisu ni do rasli. Djevojaka u grupi nemamo.

Inače se uglavnom držimo zajedno, Škvadra smo 100%, na putovanjima dijelimo sve zajedno, nema cin-karenja i sličnog sranja. Stariji Grobari se poštuju, kačimo se ponekad kao i svi drugi ljudi na svijetu, ali uopšte većih frka nema.

Od ostalih navijača u gradu - pet šest klinaca iz Torcide, jedan iz BBB (daj bože da je i jednom bio na tekmici) i dvadeset - trideset Cigana - ne volimo nikoga. Svi su pičkice, za fajt nemaju muda tako da se ipak u gradu a i šire zna ko je glavni. Od svega nas pokušavaju dostići grafitima kao - Smrt Grobarima; Grobarske pičke; Mrzim partizan i ostalo ali im je ipak to sve što preostaje. Jer za nešto više i o nečemu više mogu da sanjaju. U gradu pozdravljanja nema, samo eventualno kad se zakačimo a i tad se pokušavaju izvući na spiku i ostale načine. Imamo mnogo prigodnih pjesmica ali o tome sam pisao prošli put.

Biло kakvih podjela, nacionalizma ili ostalih "uvoznih" govana nema, apsolutno me nije briga kako se zo- ve, kakav je čovjek i jaran prije svega to je najbitnije.

Zijo Grobar nam završava pismo pozdravom i poruka-

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

ma:

*Mi smo grobari,
najjači smo, najjači...*

I druga:

*No East, no West
South is the Best!*

... Svi koji idu na stadion, idu da se lože. To i ja priznajem, samo neki manje a neki više. Ja sam nekad išao na stadion (još dok me je otac vodio) čisto zbog Zvezde. Onda sam počeo da idem zbog onoga što se dešava oko fudbala (da budem posmatrač toga), da bi sada išao da budem učesnik u tome.

... Kod nas u Jugoslaviji još nije razvijena kultura navijanja. Tu kulturu će vam objasnitи u dva primera.

I primer je već bio iskazan u "Tempu" pa će ga samo ponoviti: Nekada su navijači dolazili na utakmice uvijeni u klubske zastave, sa kapama, šalovima, trubama... Sledeća generacija dolazi u kožnim jaknama i pantalonama iskačenim nitnama, lancima, obrijane glave. Današnja treća generacija dolazi sasvim obično na utakmice. Momci se spremaju kao za svadbu. Dukserice, patike, farmerke - sve poslednji krik mode.

II primer - moj put navijača. kao malog otac me je vodio na utakmice i ja sam nosio: šal, kapu i zastavu na motki, dok su još puštali. Onda sam terao majku, babu, tetke da mi šiju zastave da bih se razlikovao od onih jednoličnih koje su prodavali ispred stadiona. Kada se pojавilo "Ultras", "Zulu W", "Red Devils" - i ja sam napravio neku poluzastavu polutransparent - "Ultras Zvezda" (tada se još pisalo latinicom). Osnivanjem drugih grupa na severu, prestao sam da se ložim na to i osnovao sam svoju grupu "Red Star Clan" - gde nas je bilo 6-7 i bili smo niko i ništa na severu. 7.1.1989. kada se oko 40 grupa ujedinilo u "Delije" - od početka sam počeo da pratim taj trend, i pozajem i poznat sam u tim krugovima jer idem na utakmice, sastanke i dolazim kad treba nešto da se radi. Fale mi još samo gostovanja pa da budem kompletan navijač. Nekad sam se izdavao za huligana, ispisivao grafite, nosio po 4-5 šalova (stranih) dok je sad sve to prošlo. -

Vasa.

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

"Izveštaj" jednog saradnika ("Nisam spominjao imena ni neke važne detalje jer ako bi došlo do milicije bilo bi gužve u Rijeci") - sa utakmice Rijeka - Hajduk 0:0 (1:3). 04.XII '88.

Trebala je biti fešta na jadranskom derbiju, govorilo se o transparentu "ARMADA + TORCIDA". Ali došlo je do incidenta. Torcidu je milicija tukla i u Ogulinu i na dolasku u rijeku. Onako drogirane to ih je razdražilo. Armada je bila fer, tako smo se i dogovorili, ali pred kraj poluvremena Torcida je počela sa provokacijama, ispalila je nekoliko raketa od kojih je jedna bila usmjerenja prema Armadi, ali se "srećom" odbila od stijena i pogodila gledaoca na pomoćnoj tribini. Zatim su probili ogradu i počeli tući starce i djecu. To je bio znak za početak ludila. U tom trenutku nitko nije želio tuču, željeli smo samo da vidimo Torcidu zgaženu i ubijenu. Poletjeli smo na njih i počeo je prvi YUHEYSEL. Nije se znalo gdje se udara, bilo je samo važno da ih što više pobijemo. Milicija nije znala kako da intervenira i 99% krivice je na njihovoj strani. Jedan iz Torcide je pao u komu od batina, iz milicije ga je zajedno sa još 4 iz Torcide vodila preko "zapada" i tu se cijela armada iživila na njima, čak se i govorilo da je taj u komi i umro ali ništa nije javno saopćeno, čak su i igrači pričali o tome na TV. Poslije su počele bakljade i za tv-komentatore to je bilo ono najgore. Poslije smo mi ispalili još neke rakete prema Torcidi od kojih se jedna odbila na pola metra od njih i pogodila fotoreportera. Poslije smo po ulicama uništavali sve dalmatinsko i tukli sve koji nisu iz Rijeke. Oko 2 h poslije utakmice naišli smo na grupu od oko 30-ak Splićana. Pokušali su se skloniti u trgovinu zaključavši vrata, ali izlozi su bili od stakla i samo ih je milicija, koja je slučajno stigla, spasila. To je bila tuča u kojoj bi došlo do velikog broja žrtava samo da je milicija još koji put pogriješila. Takva mržnja nije još videna u jugoslaviji, a najgore je što je sve zamišljeno kao velika fešta.

Treće pismo

BOK!

Ovo sam napisao davno ali ga tek sada šaljem. veoma mi je drago što smo nastavili dalju saradnju prije svega što netko, napokon, izuzev milicije i drugih redarstvenih službi vodi računa o nama tifosima.

"FAN CLUB RED ARMY FROM MOSTAR" (kako glasi puno ime) je nastala poslije povratka iz Beograda 1986. sa fin. kupa Velež - Dinamo 3:1. Do tada su se navijači Veleža nazivali Crveni Šejtani (Red Devils) ili

Rodeni. Zašto su se odlučili baš za to ime ima više pretpostavki ali je najprihvatljivija ta da su mnogi izveštaci sa fin. kupa pišući svojim redakcijama govorili: "Kako je uz Velež bilo 15000 navijača - prava navijačka armija" ili i sa drugih utakmica a ne samo sa te - da je uz Velež njegova vijerna armija tifosa. Za to ime postoji potpuna opravdanost jer je Velež u to vrijeme svugdje igrao kao kod kuće jer je svugdje bio praćen od svojih navijača. Sjetimo se samo Splita '85. i '86. - 16000 veležovaca, Tuzle '87. - 3000 veležovaca, Sarajeva, Beograda itd. No to je samo slavna prošlost Red Army, kojom se ne može pohvaliti velika većina danas izvanih grupa, dok je sadašnjost vrlo suprotna. Trenutna brojnost Red Army koja varira iz tekme u tekmu je otprilike oko 1000 crvenoarmejaca dok srž čini nas 50-100 fanatika koji smo spremni da radimo ono što nikad niko ne bi radio i to samo za ljubav Veležu i Mostaru.

Sastav Red Army čine pretežno "učenici" srednje škole ili oni koji su trebali ići u nju a tu je i veliki broj momaka od 20 do 25 godina a par i starijih. Prvu ekipu grupe, mislim na one koji uvijek počinju prvi tuču i druge nerede, čini nas 10 mlađih (17-18 god) potpomognuti sa 10 starijih, ostali se sami onda priključuju. Pošto navijanje i navijači postaju nezaobilazni tren kod nas polako nam se priključuju djevojke tako da ih je proteklu sezonu bilo 10-15 u Mostaru te par na gostujućim tekmacima. Na gostovanja idemo zavisno od finansijskih mogućnosti koje i nisu glavni razlog. Zašto Red Army nije išla u zadnje vrijeme na gostovanja prvi i osnovni razlog je to što Velež igra vrlo slabo i nije sasvim svejedno putovati par sati u vlaku, po gradu se tući sa protivničkim tifosima potrošiti uštedevinu a tamo Velež ispušti 3-4 razlike a i uprava neće da se malo više potрудi u vezi nas a mi smo to itekako za-

služili.

U vezi sastava Red Army još je potrebno napomenuti da se Red Army dijeli po kvartovima Mostara tako da je čine podgrupe (nabrojaču one koje su priznate): Avenij Gang - Avenija; Chicago Boys - Omladinska; Furia - Mostarka; Mahala - mahala; Masters - Bjelušine i Mazoljice; Zealot's - Centar 2; Carina - Carina; Eagles - Panjevina (to je moja podgrupa). Postoji još inicijativa za formiranje podgrupa a to bi se trebalo realizovati u skoro vrijeme. Pored ovih grupa postoji još dosta onih koji nisu ni u jednoj podgrupi a imaju "ugled".

Što se tiče naše organizovanosti ona se odvija na stjeđeći način: ako se skupljaju novci za pirotehniku onda se to radi po kvartovima odnosno po podgrupama pa

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

se onda daju onima koji će to kupovati, slično je i kod drugih stvari ali kada dođe do tuče onda smo svi zajedno. Što se tiče tuče tu postoji određeni šablon. Naime, ako znamo da dolaze gostujući navijači onda ujutru iz svakog kvarta podemo po 2-3 u grupi po gradu i ako je sličan broj tj. ako se "gosti" raštrkaju onda idemo na fajt ako ih je pak više, onda čekamo pojačanje pa tek onda napadamo. ovaj sistem se pokazao u potpunosti ispravan što su osjetili ove sezone, pored ostalih, posebno Delije i torcida. Na gostovanja idemo svi skupa i nikada se ne raštrkavamo. Glavna prednost ili nedostatak Red Army (zavisi kako se uzme) je to što nemamo čovijeka za kojega možemo reći: "To je voda Red Army!" Opet je tu prva ekipa koja rukovodi svim stvarima. Još je potrebno istaći da imamo kartice sa kojima ulazimo na tekme u Mostaru. Na početku sezone se kupe i važe za cijelu godinu i za sve tekme. - I na kraju, naš mostarski saradnik, Saša Purger, dodaje geslo njegove navijačke grupe: I BOG PRAŠTA A RED ARMY NE!!!

Miloš Ćirić

krešimir petrović

NASILJE

SPORT

1.

Nasilje se kao sredstvo razrešavanja ili kao pretnja učenjivanja pokazuje kao najefikasniji (na kratak rok), a zato i kao najčešći, oblik razrešavanja mnogih konfliktnih situacija (racionalnih i iracionalnih sadržina) na različitim nivoima - planetarnim, grupnim ili pojedinačnim.

Eskalaciju nasilja možemo, kroz često dramatične oblike, uočiti već u suvremenoj porodici, uzorku ponašanja mladih do politike definirane kao način na koji grupe ili države razrešavaju svoje bilateralne ili multilateralne odnose (politički odnosi).

Nasilje u sportu je, otud, potrebno najprije shvatiti kao segment nasilja u cijelovitoj, prije svega moralnoj krizi kraja XX stoljeća. Baš zbog toga bi fokus našeg promatranja nasilja u sportu bio izopačen ako ga ne bismo gledali sa distance koja opravdava naziv: Nasilje i sport. Iako nasilje u sportu ima i genezu *sui generis*, i u svakom društву djelomično drugačiju konotaciju, ono ima i mnoge zajedničke izvore koji obeležavaju društvo bremenito potrošačkim mentalitetom, tehnološkom revolucijom čije misaone premise nisu mogle prevazići onaj smisao života kojega bi najlakše zacrtali sintagmom: da više ne znači i *bolje*.

Što se sporta tiče kao da su sve više u pravu oni koji smatraju: "da što je veća kriza vrijednosti to su veća

sportska dostignuća". Raspuknuti moralni sustav daje mogućnosti za sve vrste manipulacije: sportiste samog, sportiste od drugih, sportskih navijača i gledalaca. Ne možemo prenebreguti činjenicu da su u suvremenom vrhunskom sportu manipulirani (od različitih subjekata i s različitim motivima) i gledaoci i sportaši.

Zato se sve više postavljaju pitanja koji su *ti*, koji imaju najviše od sporta takvog kakav je. Posebno zato jer po pravilu: "uhvatite zeca" i *ti* pišu deklaracije o sprečavanju poroka u vrhunskom sportu. To što govorimo pretežno o takozvanom vrhunskom sportu (što u primjeru npr. fudbala i ne treba biti tačno) je zato što je ekstreme najlakše analizirati, ali pre svega zato što /1/ prosjek ne pokazuje ništa - već prosjek; /2/ što je najvažnije - uzorci vrhunskog sporta prenose se u sport i škole.

Baš zbog navedenog s' mnoge rasprave na temu: "Nasilje i sport" samo taksonomizacija posljedica i opisivanje činjeničnog stanja, koja malo ili ništa zadiru u izvore problema i iz kojih se deriviraju palijativne mјere koje su očigledno već na samom početku osudene na neefikasnost (npr. mјere prihvaćene u Britaniji poslije Heysela, mјere o uzimanju droga i slično). Suvišno je govoriti samo o nasilju publike, pa i trenera i sportskih funkcionera; o treningu kao specifičnom obliku nasilja; o drogi, o podzemlju sporta koji puteve droge osmišjava i dirigira, o pritiscima sredstava javnih komunikacija (politizacija i komercijalizacija sporta), o nacionalističkim ekscesima dok su svjetski i društveni odnosi determinirani starom rimskom izrekom: *si vis pacem, para bellum* i dok spektakularizam, komercijalizam i trenutni politički interesi na različitim razinama pretvaraju sportaše:

- u vojnike sporta (sport je rat s prijateljskim oružjem); u momčadi sportsko industrijskog kompleksa gdje je komercijalni uspjeh ispred čovjeka i njegovog ličnog sportskog uspjeha; manipulacija (mogli bismo reći trgovanje) sportistima i njihovim karijerama, sačuvavši dio "uspješnosti posla".

Manipulacija sportistima postaje svakim danom sve veća, kršenje osnovnih ljudskih prava prije pravilo nego iznimka. Kad kriteriji vrednovanja sportskog dostignuća prestanu biti unutrašnji kriteriji sportskog stvaralaštva, kad se kriterije vrednovanja uzima izvan sporta (a vrednost dostignuća iina po pravilu vrednost komentara), onda se već uveliko susrećemo s nasiljem nad sportom i sportistima.

Zbog svega poznatog i djelomično ovde navedenog učinili bismo grešku kad ne bismo bar pokušali, uz

analizu konkretnog, pronaći dublje generatore bar dijela onoga što bi mogli svrstati danas u virtualno beskonačni broj pojavnih oblika "Nasilja i sporta".

Svaka rasprava na temu "Nasilje i sport" dimenzionirana (pa time i ograničena) je činjenicom da se od nje očekuju i konkretni predlozi za konkretna društvena zbivanja. Često se smatra da je ona samo akademска (a brzo dobiva prizvuk nedjelotvornosti), ako polazi iz analize kraja XX stoljeća kao najnasilničkoga obdobja čovečanstva u kojega nisu ugradeni samo pretnja nuklearnog uništenja, ponor ekoloških katastrofa i, pre svega, besperspektivnost mladih, koji u "ostavštini očeva" vide tešku hipoteku svoje budućnosti.

U ocjeni pragmatika traži se (ne)čekanje na rješavanje esencijalnih i egzistencijalnih problema sadašnjosti već brza i efikasna rješenja koja su svakim danom sve bliža uvjerenju da se neinstitucionalno nasilje mora rešavati institucionalnim. Od toga pa do stanja u kojem dobija punu vrijednost ocjena njemačkog sociologa (policijskog) Hortledera: "da na našim stadionima ponekad zataje naši policajci, ali naši psi vučjaci nikada", nije velik korak.

Sigurno su tu atraktivna i brza rješenja efikasna do onih granica gdje se čovjeka i njegova prava pretvara u čovjeka-publiku, koji je paranoičnom logikom organa prisile već unaprijed potencijalni krivac.

2.

U svijetu i kod nas postoji više od 5000 tekstova, rezultata istraživanja na temu nasilja u sportu ili nasilja i sporta. O tome pišu stručnjaci različitih profila od psihologa, sociologa, liječnika, teoretičara sporta, različito stručno profiliranih organa bezbednosti, pa do samih sportaša i zabrinutih ljubitelja sporta. Svim tim tekstovima, analizama zajednički je da pre svega utvrđuju *gdje smo*. Nešto malo onih kojih se misao kreće prema onome *kuda to vodi* u daljnjoj eskalaciji. Najmanje je tekstova koji se bave, ipak najvažnijim *kuda i kako icti* da sa ruba ponora, gdje se u velikoj mjeri mnogo suvremenih vrhunskih sportova nalazi, ne bi već sledeći korak bio pad u bezizlazni ponor.

Takva narav tekstova dala je i obilje raznolikih definicija nasilja u sportu.

Ako iz operacionih razloga prihvatimo Adlerovo tumačenje agresije kao svake manifestacije "volje po moći", možemo vidjeti da se pojam agresije približava

pojmu nasilja u najširem spektru, a time operacionalnoj definiciji koju je ponudio G. Schilling (1976) "Nasilje se može izražavati sa stvarnom ili umišljenom radnjom riječima i bez riječi, s fizičkim djelovanjem, sa štetom koju prouzrokujemo sebi ili drugima, s oblicima koje društvo ili društvene grupacije odobravaju ili ne, gdje žrtva za nasilje zna ili ne zna".

Kao što smo već napomenuli taksonomija nasilja je svakim danom sve veća, često i *nepoznata* (još), tako da definicijom nije moguće obuhvatiti sve oblike nasilja. Konačno i naše znanje je na tom području uvijek u zaostatku za praksom. Ali ipak s definicijom, i pored nje, postoji mogućnost, da svijest o fenomenu nasilja u svetu i kod nas učinimo osjetljivijom a time i budnjom u razotkrivanju fenomenologije nasilja.

3.

Prije nego što se u okviru aktuelnosti našeg društvenog trenutka zadržimo na nekim fenomenima nasilja u sportu i učinimo pokušaj da identificiramo njihove izvore treba napomenuti bar dvije stvari:

- da je nasilje postojalo u društвima i sportu u čitavoj istoriji. Ali, istorijski gledano drevno nasilje temeljilo je, po pravilu, na tada prihvaćenim civilizacijskim normama, dok je sadašnje nasilje paradoks civilizacije koja je razvila i ljudska prava, pravnu državu i civilno društvo i koja je bahata i punih ustiju o razvijenim kulturnošкim i civilizacijskim tekovinama;
- da je zaostatak analize nasilja (uprkos hiljadama analiza) takav da nam se često dogada nasilje pred očima, a da ga nismo u stanju pravilno ocijeniti (npr. iskorištanje sportaša za "reklamne panoe" čime industrije dobijaju mnogo više nego što sportu daju. Treba, naravno, izostaviti onu nekolicinu bogato nagrađenih sportaša, prihvatajući sintagmu: "da su sretni robovi najveći neprijatelji slobode".

Stogodišnjica huliganizma

Englezi slave stogodišnjicu huliganizma (naziv *hooligan* dat je po nemirnoj irskoj porodici s kraja XIX stoljeća). Bande navijača razvile su svoj specifični moral i hordni uzorak ponašanja pomješan sa svim što donosi društveni eskapizam od učešća u stvarnim društvenim zbivanjima. Institut u Lestru godinama se bavi analizom huliganizma. Huligan je član odredene navijačke

KREŠIMIR PETROVIĆ

grupe, koji prihvata zajedničke vrednosti od kojih je mržnja do članova drugih grupa najdublji zajednički korjen; kojemu pripadanje grupi znači bijeg od anonimnosti, daje mu osjećaj sigurnosti; tučnjava s drugim grupama najači je izraz osjećajnog naboja i osrednji smisao života; gdje biti huligan, znači biti slobodan i živjeti život na najbolji mogući način, jedan je od najsažetijih opredeljenja huliganizma kao pojavnog oblika.

Huliganstvo se kreće u granicama koje, u principu, određuje policija. Ili bi mogli reći politika, odnosno grupe na vlasti? E. Duning u analizi engleskog huliganizma piše: "Ako je huliganski način življenja osmišljen vanrednim emocionalnim nabojem, onda je potrebno u zamjenu ponuditi nešto drugo emocionalno jednakovo ili jače". Pitamo da li je to osmišljen socijalni bunt protiv društvenog uređenja koje ih drži na marginama i podeljene u suparničke grupe lakše ovladava nego kad bi bili jednovita, društveno usmjerena sila?

Tendencija da se pod prostirače stadiona pomete društvene probleme čini se djelotvornim načinom ovladanja delom mlađih - ne samo u Velikoj Britaniji.

U taj kontekst potrebno je uključiti i *pravo na katarzu*. (Po Aristotelu čišćenje jednakog s jednakim).

Gledalac se na stadionu oslobođa svojih tenzija (ličnih i društvenih) podoživljajući elementarne čovjekove emocije koje proizlaze iz anonimnosti i često besperspektivnosti života, osjećaja neznačajnosti, čak i suvišnosti sa više prisutnim saznanjem da su više ili manje sredstvo manipulacije politike raznih nivoa i sadržaja. Kupljena ulaznica znači za mnoge pravo do katarze, pravo da se iskale i isprazne (bar za čas) svih nagomilanih tenzija. Na stadionima se dogadaju stvari koje bi bile krivično pravno van stadiona sankcionirane (razni sloganji i dejstvovanja). Čini se da je u društvenim krizama za *nekoga* poželjno da se ljudi oslobođaju tenzija u specijalnim rezervatima - stadionima. I tu počinju manje ili veće *homogenizacije* koje su određenim vlastodršcima od interesa.

Nacionalistički ispadi

Možda i nije mnogo toga što se danas događa na sportskim stadionima moguće podvesti pod ispade sa nacionalističkih pozicija, ali činjenice jasno pokazuju da nacionalizmi imaju snažnu izraznu moć pred, između i poslije nekih utakmica. Ali, kolika je tu krivnja mlađih? Nacionalizam je na stadionima samo "termo-

KREŠIMIR PETROVIĆ

metar" nekog stanja. *Korjeni* sigurno nisu na stadionima. Tvrđnja da su na stadionima česti nacionalistički ispadi jer je počinioce u masi teško otkriti ne može se suprotstaviti ozbiljnijoj kritici. Uprkos mase na stadionima nacionalistički izgrednici su najčešće identificirani. Nacionalizam mladih je, na kraju, uvjek lakše identificirati, nego mnogo produktivniji i opasniji nacionalizam na drugim područjima. A u tim područjima, od politike do kulture, pa i nauke, kriju se generatori nacionalizma i oni progovaraju kroz usta mladih, koji često ni do kraja ne shvataju o čemu se radi. Ako radi šireg shvatanja problema kažemo i to, da nacionalizam u jednom narodu hrani nacionalizme drugih, onda će biti vjerovatno shvatljivo da samo analizom svih možemo doći do neiskriviljene slike. JKS nam tu ne čine uslugu. Suprotno! O jednoj te istoj utakmici i ekscesima možemo čitati tako različite komentare da se postavlja pitanje: da li se radi o istoj utakmici.

Ponor nedozvoljenih droga

Danas po mišljenju stručnjaka preko 70% sportista uzima nedozvoljene droge. U nekim sportovima i više. Po skromnim statistikama je zbog toga izgubilo život već više od hiljadu sportaša. Ali prave brojke o mrtvima ili bolesnima tek dolaze.

S. Wolf stručnjak za kontrolu dopinga kaže: "sportsko podzemlje je sve više organizovano" i dodao "zaprpašen sam kad gledam ponašanje sportskih narkomaša. *Ubeđeni su da ne rade ništa nemoralnog*. Nagovara ih ljudi koji žele preko njih do brze zarade".

Ako dopustimo tezu da ima svatko pravo do samouništenja ostaje neosporno da je uzimanje dopinga (ili davanje djeci) nasilje nad onima koji uzimaju, a još u većoj mjeri nasilje nad onima koji ih ne uzimaju.

A kazne? Kažnjeni su sportaši, a liječnici, funkcioneri, savezi?

Želja za moć

Interesantno je da je sport, koji je naoko aktivnost čovjekova slobodnoga vremena, u svim društvenim sistemima iznimno autorativno vođen. Sportašima se odreduju ciljevi, vrijeme i intenzitet opterećenja, spavanje, hrana, pa sve do najintimnijih pitanja. Nekada se čini kao da su oni kuglica u fliperu, s kojom se drugi igraju. Sve to vodi u odredenu infantilnost i ovisnost.

U sportu je mnogo (premnogo) ljudi kojima "želja za moć" (Nietzsche) znači zadovoljstvo, koje u pravilu ne mogu postići na drugim područjima. Pojava autokrata (obično ide za gerontokrate), koji pomoću manipuliranja sredstvima (u inozemstvu je to razumljivije nego u nas gdje je reč o društvenim sredstvima radnih ljudi) izvode monopol nad ljudima. To je u sportu poseban fenomen. Obično takvi autokrati, u nas i u svijetu, traže apsolutno, bezuvjetno podređivanje, u zamjenu pružaju "očinsku" ljubav i sredstva za sportske uspjehe. Ljudi za koje je izvršavanje autoriteta prava radost pokazuju nevjerljivu aktivnost. Zbog njihove uspješnosti i prividnog altruizma (jer su obično neplaćeni amateri - na što se rado pozivaju) takvi autokrati često izgledaju kao da se ne može bez njih. Svi im popuštaju. Ali, to nije dijalog kojega bi htjeli uvesti s omladinom, iako, naročito na primanjima često govore da im je prvi cilj odgoj omladine. Oni daju sredstva, u zamjenu traže poslušnost i poštovanje. Mnogi između njih ustraju na neplaćenom radu, jer zbog neplaćenog rada mogu provoditi svoju volju.

U svijetu koji se želi, na zapadu kao na istoku, dičiti demokratijom sportski forumi su maltene atavizam feudalnog doba. Njihovi članovi su, po pravilu, ljudi kojim samo smrt oduzima pozicije. Malo ili ništa je stvarnih demokratskih procedura izbora. Ljudi - moćnici - drže u rukama sport od najnižih institucionalnih nivoa do najviših. U sprezi sa sve proždrljivijom sportskom industrijom manipuliraju sportom i sportistima. Manipulacija je sve veća i trenutno joj se teško vidi kraj.

Čini se da će tek potpuni absurd takvog stanja probuditi latentne snage otpora. Ove snage su već prisutne ali ih birokratska mašinerija čvrsto sputava (npr. sindikati takmičara). Ako išta onda je baš konstelacija ljudi okupljenih "željom za moći" jedna od glavnih generatorka nasilja u sportu.

4.

Sport ima dimenziju koja probleme komplikira. Mnogi vide u sportu značajne sadržaje za suvremenog čovjeka i za današnje društvo, i njegovu perspektivu: za obitelj, za nov način iskorišćavanja slobodnog vremena, za razvoj ličnosti mladih, za zdravlje, za alternativu anonimnosti, alienaciji, protivtenzije, eskapizme i slično.

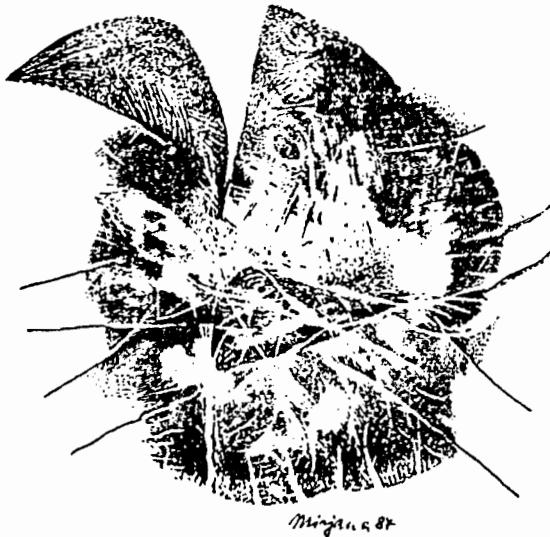
Sve te biološke, odgojne i socijalne funkcije "opteretile" su sport. U ovom kontekstu, neka još smanjimo

KREŠIMIR PETROVIĆ

problem nasilja i devijacija, one su ipak u vezi s nabrojanim očekivanjima ogroman problem. Izgleda da na jednoj strani očekujemo od sporta previše, da ne bi bila druga strana toliko tmurnija.

Nije potrebno dokazivati da se svijet nalazi u moru nasilja. Možemo reći da ima i u sportu drugačjih, ohrabrujućih primjera koje ipak, ne bi smjeli uzeti kao osnovu za analizu. Ali kad je riječ o ulozi sporta u dugočronom prevladavanju nasilja pozitivni primjeri morali bi biti oslonac akcije. S njima treba krenuti u pokret za suzbijanje nasilja. Možda bismo se morali složiti s onima koji smatraju da pozitivni primjeri nisu samo iluzija entuzijasta, pedagoga u svijetu u kojem je u ovom trenutku nasilje ipak kolač manjine i bič milijuna.

Sport neće nikada voditi i odgajati društva. Prije će (bar još neko vrijeme) služiti reflektiranju različitih interesa, konfliktaka i problema. Takvo bi nas razumijevanje sporta manje osjećajno povrijedilo kada bi govorili o vrhunskom sportu u suvremenom društvu i njegovim refleksijama na masovni sport - rekreaciju, školski tjelesni odgoj.

Mirjana Popović

NASILJE U NOGOMETU DANAS

SREDIŠNJA SPORNA PITANJA

1.

Vrijedi se ponajprije i ponajprije zadržati na razmatranju nekih otvorenih ključnih pitanja koja su od izrazito teorijskog značenja za znanstveno sociološko bavljenje fenomenom nasilja u nogometu i oko nogometa danas i ovdje.

Takva razmatranja za našu sociologiju sporta imaju višestruko značenje.

Na prvom mjestu, takva razmatranja mogu pomoći da se dosljedno i do kraja domisle neka opća teorijska pitanja koja znaju često ostati neeksplicirana i netematisirana u nekim istraživanjima suvremenih oblika navijačkog ponašanja koja imaju visok nasilnički potencijal. To su, međutim, pitanja bez jasnog odgovora, koja nisu dobro sociološki fundirana u konkretnim istraživanjima spomenutih fenomena u našem prostoru. To znači da bez dosljednog razjašnjavanja upravo takvih otvorenih pitanja opće teorijske naravi raste rizik svojevrsnog lutanja u konkretnim istraživanjima u nas, ili stalnog pribjegavanja različitim *ad hoc* hipotezama, od prilike do prilike i od problema do problema. Upravo rasprava o takvim otvorenim i središnjim pitanjima teorijske naravi pomaže da se jasno odrede i dosljedno

utvrde opći teorijski okviri s kojima se izričito ili prešutno pristupa fenomenu nasilja u suvremenom nogometu i oko njega kao što pomaže da se iskušaju i provjere na djelu interpretativne i eksplikativne mogućnosti različitih pristupa.

Nadalje, razmatranja o kojima je riječ mogla bi vjerovalno načelno pomoći da se naša razmatranja i istraživanja ponašanja nogometnih navijača na našim stadionima i oko njih smisleno povežu s brojnim sličnim istraživanjima u nizu suvremenih društava u evropskom prostoru pa da se na taj način smanje eventualni rizici svojevrsnog klizanja u teorijski i istraživački provincijalizam ili suvišni istraživački posao praktičnog otvaranja vrata koja su inače drugdje već odavno otvorena. Na kraju, time bi se osigurali i neki preduvjeti na razini teorijske misli za postizanje optimalne uporedivosti nalaza na naših konkretnih istraživanja s nalazima u nizu drugih zemalja.

Imajući ovo na umu, vrijedi pokušati napraviti popis barem nekih središnjih spornih pitanja u suvremenoj sociologiji sporta s izrazitom teorijskom relevancijom.

2.

Potrebno je prije izlaganja popisa otvorenih i spornih pitanja napraviti par nužnih uvodnih napomena koje inače treba uvažavati u svakoj cijelovitoj sociološkoj raspravi o nasilju u nogometu i oko nogometa danas i ovdje.

Prva napomena je veoma jednostavna, gotovo i banalna, ali i nezaobilazna. Ona glasi: nasilje u ovim povjesnim prostorima bilo je gotovo stalni sastavni dio društvenog života u dalekoj i bližoj prošlosti, kao što je, na ovaj ili onaj način, stalni sastojak ili pratilac suvremenih načina društvenog života. Ili je nasilje u ovom ili onom obliku svojevrsni začin, ingredijent u ukupnom društvenom životu naših ljudi u prošlosti i sadašnjosti. A to znači da svaka sociološka rasprava o nasilju u nogometu i oko nogometa danas mora priznati, od samog početka, da je nasilja uvijek bilo u prošlosti u ovim prostorima kao što ga i danas ima. I, dakako, izvan i nezavisno od sporta i nogometa. Ono je, drugim riječima, bilo prisutno u različitim oblicima i s različitim intenzitetima kako na institucionalnoj razini društvenog života tako i na grupnoj odnosno medusobnoj i osobitoj razini tog života. U tom pogledu teško je pronaći bilo koje područje društvenog života ili bilo koji prostorni dio koji je povjesno potpuno "neza-

"gaden" nasiljem, ili je, na neki način, imun od nasilja. I to vrijedi kako za obiteljski životni krug, susjedstva i lokalne zajednice tako i za politiku i politički život. To, stoga, vrijedi i za škole i sveučilišta, kafane i restorane, ulice i trgrove, parkove i prostore za igru i za zabavu, ali, isto tako, vrijedi i za svijet rada, svijet kulture i svi-jet slobodnog vremena.

U tom smislu intrigantnije se čini, ne pitanje zašto je nasilja u ovom prostoru bilo ili ga ima i danas, već pita-nje zašto ga nije bilo više odnosno manje.

Druga nužna uvodna napomena je uža i preciznija te glasi: nasilje je bilo prisutno u nogometu i oko nogome-ta u nas od samog početka pojave nogometne igre u ovim povijesnim prostorima. Znači da današnje nasi-lje u nogometu i oko nogometa zacijelo ne predstavlja neku radikalnu novinu za ove prostore - nešto što rani-je nije bilo video. Nasilja je, dakle, i ranije bilo skoro na svim razinama i u svim okvirima u kojima se nogome-t u nas prakticirao: od amaterskog, diletantskeg nogome-ta s povremenim igračima i povremenim nogome-tnim susretima i prigodnim navijačima do vrhun-skog profesionalnog nogometa, sa stalnim i redovitim nogometnim susretima, trajnom organizacijom i ma-sovnom publikom. Nasilja u nogometu i oko nogome-ta u nas je bilo i onda kad se nogomet prakticirao po ledinama, ulicama, trgovima, parkovima, prigodnim susretima i tzv. divljim ligama itd. Stoga govoriti o ne-kom nogometu u nas koji kao da je nekad bio sasvim "nezagaden" nasiljem i potpuno imuniziran od nasilja znači pričati bajke za malu djecu.

Ovo je potrebno izričito naglasiti da bi se izbjegla sva-ka moguća idealizacija nekog prošlog stanja i nekog prošlog vremena kakvog nikad nije bilo i isto tako sva-ka idealizacija nekog prošlog nogometa potpuno imu-nog od nasilja. Nasilje je uvek bilo. Samo bilo je vre-mena i stanja kad je stupanj "zagadenosti" nasiljem bio samo marginalnog značenja te se nasilje u nogometu javljalo ponajprije kao sporadičan, prateći fenomen nogometne igre i ukupnosti nogometnih praksi.

3.

Medutim, da se ne bi uvodno pogriješilo u obrnutom smislu, potrebno je preliminarno istaknuti dvije bitne dodatne činjenice koje su izuzetno relevantne za ras-pravu o i za istraživanje nasilničkih oblika nogometnog navijačkog ponašanja danas u ovim prostorima. Po-trebno je, naime, izbjegći opasnost svojevrsnog porav-

navanja i izjednačavanje koje čini da se u povijesnom i prostornom smislu sve krave pokazuju kao podjednako crne ili podjednako bijele.

Prva činjenica koju treba posebno počervati jeste činjenica da je u posljednjem desetljeću i pol ili nešto više došlo do vidljive eskalacije nasilničkih oblika navijačkog ponašanja u nogometu i oko nogometnog. U stvari, vidljivo je porastao broj nogometnih susreta tzv. visokog rizika te su se se nasilnički oblici nogometnog navijanja na neki način prelili izvan granica nogometnih stadijona i izvan vremenskih okvira održavanja nogometnih susreta. Na neki način kao da su tučnjave i agresivno ponašanje postali integralni dio samog odlaženja na stadione i na nogometne utakmice. Mora se zaključiti da je zapravo u nekim širim vremenskim okvirima na djelu svojevrstan trend ekspanzije nasilja u nogometu i oko nogometnog: porasla je ukupna "zagadenost" nogometnih praksi nasiljem te se smanjila razina imuniziranosti nogometnog od nasilja. Za ilustraciju bi bilo dovoljno spomenuti vrtoglav porast angažiranja policijskih snaga oko nogometnog, te sofistikaciju njihovog nadzora nad nogometnim stadijonima i nad agresivnim navijačkim grupama. Možda je još ilustrativnije i realističnije spomenuti brojne povremene izjave različitih funkcionera u V. Britaniji, sedamdesetih godina, da je nasilje u nogometu i oko nogometnog u konačnom povlačenju ili, dapače, na izdisaju koje su sve ubrzo bile opovrgнуте na djelu.

Zaključak je: ako "zagadenost" nogometnih praksi nasiljem poznaje u nekom vremenskom slijedu svoje izrazite plime i oseke, onda posljednja desetljeća u evropskom prostoru, uz sva kolebanja, predstavljaju desetljeća plimnog vala nasilja u nogometu i oko nogometnog.

Druga činjenica koju ne treba zaboraviti jeste: u nekim širim vremenskim okvirima nastupio je zacijelo značajan obrat ili zaokret u oblicima navijačkog ponašanja u nogometu i oko nogometnog. Naime, nije po srijeti samo više nasilja nego ranije, već su se pojavili i novi oblici navijačkog nasilničkog ponašanja. Može se bez dvojbe govoriti o svojevršnom kvalitativnom skoku. Drugim riječima, pojavili su se i oblici agresivnog i nasilničkog navijačkog ponašanja koji su novina u usporedbi s onim što je bilo po pravilu poznato u ranijim repertoarima takvog ponašanja. Ponajprije nasilje je očvidno postalo oštije, teže i grublje. Dal Lago je to na primjeru Italije opisao kao zaokret od ranijih sporadičnih guranja, pljusaka i udaraca kišobranima ka nasištu koje smjera na teže tjelesne povrede. U tom smislu opravdano je utvrditi da se može praviti razlika izme-

đu *pred i post-hejselškog* nasilja u nogometu i oko nogometa. U stvari, i površna sociološka analiza mora pokazati da je tragedija na Hejselu dala neku vrst legitimnosti i najgrubljim i najtežim oblicima navijačkog ponašanja te je uvela i veoma agresivno navijačko ponašanje u krug tzv. normalnih navijačkih praksi. Zao-kret o kojem je riječ može se na zgušnut način opisati kao zaokret od sporadičnog i incidentalnog nasilja ka čestom i gotovo redovitom nasilju, od marginalnog nasilja skoro normalnom nasilju, od spontanog i stihiskog nasilja ka organiziranom nasilju, od slučajnog nasilja ka planiranom i programiranom nasilju, od nasilja direktno vezanog za igru i usredotočenog na zbivanja na terenu ka relativno autonomnom nasilju i daleko od stadiona i od same utakmice, od nasilja vezanog za mnoštvo pojedinaca ka grupnom nasilju, od malo vidljivog i nespektakularnog nasilja ka veoma vidljivom i spektakularnom nasilju, od nasilja tzv. starih huligana ka nasilju tzv. novih huligana i superhuligana odnosno nasilju profesionalaca nasilničkog ponašanja, od obrazaca nasilničkog navijačkog ponašanja izvan kulturne matrice nogometnog navijaštva ka obrascima takvog ponašanja u središtu navijačke kulture odnosno sub-kulture itd.

Imajući uvijek na umu ove uvodne napomene i elementarne činjenice, moguće je izbjegći dvije opasnosti koje se javljaju kad se povede rasprava o nasilju u nogometu i oko nogometa u nas. Prva opasnost nužno se kliže u zamke proizvodnje tipične moralne panike, uz svojevrsno demoniziranje navijačkih grupa. Druga opasnost: sociološka razmatranja i istraživanja fenomena nasilja u nogometu i oko nogometa se uklapaju u proizvodnju odnosno konsolidaciju i legitimizaciju moralne neutralizacije oko nasilja u nogometu i oko nogometa.

4.

Naš popis središnjih i spornih točaka teorijske relevan-cije ograničiće se samo na naznaku par točaka o kojima bi trebalo cijelovitije kritički progovoriti.

Prva sporna točka odnosi se na razlike i suprotnosti oko načelnog pristupa suvremenom fenomenu nasilja u nogometu i oko nogometa ovdje i sada te, stoga, i oko onoga što bi se moglo nazvati optimalnom optimkom za sociološku interpretaciju spomenutog fenomena u njegovim današnjim oblicima. Pojednostavljujući ponešto stvari i služeći se pomalo tzv. mišljenjem u krajnostima, moglo bi se ustvrditi da su zapravo u pi-

tanju tri različita moguća opća pristupa i tri moguće optike koje i našim istraživanjima tog fenomena nameću stanovite teorijske izazove i spram kojih se na neki način treba odrediti.

Prvi pristup i prva optika mogu se opisati kao pristup i optika koji sport u cijelosti i nogomet posebno promatraju ponajprije kao osobit društveni fenomen koji se uvijek mora interpretirati u šrem društvenom kontekstu i u izrazito društvenim terminima. To onda postaje od odlučujućeg značenja i za sagledavanje i razumjevanje suvremenih oblika agresivnog i nasilničkog ponašanja u nogometu i oko nogometa. Stoga je ta optika izrazito ekstrasportske i ekstranogometne usmjerenosti, te u njoj dominira uvažavanje okolnosti i čimbenika koji su pretežno, ako ne i isključivo, makrosocijalno-strukturne i makrosocijalno-kulturne naravi. U krajnjoj analizi u središte pozornosti dolaze gibanja i promjene u općim okvirima društvenog života, ponajviše s realnim ili pretpostavljenim epohalnim značenjem i epohalnih razmjera. U toj optici se onda sve ono što se bitnoga dogada u sportu uopće, i u nogometu i oko nogometa posebno - uključivši i nasilje - tumači kao svojevrsni simptom, indikator, odraz i izraz nekih širih i dubljih društvenih stanja i kretanja. A to znači da se nogomet uzima i kao osobita metasfora društva. Primjenivši na ovo poznatu terminologiju i još poznatije distinkcije iz suvremene sociologije religije, moglo bi se reći da su ovaj pristup i ova optika izrazito reduktionističke naravi. Naime, ono što ima neposredna i vidljiva obilježja nečega izrazito sportskog i nogometnog te se i kao takvo nadalje i doživljava od strane onih koji u tome sudjeluju, sociografski se tumači alegorijski u izrazito vantsportskim i nesportskim te nenogometnim epohalnim, društvenostrukturalnim, klasnosocijalnim, političkim, ekonomskim, grupnoslojevnim i drugim bitno društvenim terminima. Stoga, sociografska kritička analiza po prirodi same stvari teži da pročita, dešifrira i dekodira ponajprije ono društveno, što stoji iza i u pozadini oblika navijačkog ponašanja s agresivnim i nasilničkim nabojem te navijačkih grupa i skupina s takvim prepoznatljivim sklonostima.

Razumije se, ova optika na razini poznatih krilatica i načelnih formula susreće se u krilaticama i formulama niza poznatih autora. To je npr. slučaj s tvrdnjama R. Cailloisa da su se i sudbine nekih velikih civilizacija mogle unaprijed isčitati iz igara koje su u pojedinoj civilizaciji dominirale. U tom smjeru ide i tvrdnja H. Plesnnera da sport nikad ne može biti ni mnogo bolji, ni mnogo gori od društva u kojem postoji. U okvir ove optike se isto tako smješta i tvrdnja G. Harrisona o

sportu i nogometu kao metafori društva i, obrnuto, o društvu kao metafori sporta i nogometa. Ovakav pristup i ova optika se susreću u različitim konkretnijim sociologičkim razmatranjima. To je optika koja dominira u E. Dunninga po kojem u društvenoj osnovi onoga što danas generira nasilje u sportu i nogometu stoje makrostrukturalne preobrazbe kojima se u biti mijenja podloga opće društvene povezanosti. I to od segmentalne ka funkcionalnoj, pa se pod utjecajem te preobrazbe kao nosioci nasilničkog ponašanja navijača javljaju ponajprije segmenti radničke omladine - i to tzv. grube radničke omladine, za razliku od tzv. respektabilne - koja je ostala zarebljena segmentalnim, a ne funkcionalnim društvenim povezanostima, te reagira u skladu s obrascima takve društvene povezanosti na promjene u širem društvenom okviru, ali i u nogometu. Ovdje spada i optika Taylora i Clarka koji odgovor na pitanje zašto nasilje u nogometu danas nastaje pronaći tragajući, ponajprije, za dubljim društvenim promjenama u britanskoj radničkoj klasi i u općoj organizaciji britanskog nogometa i britanskih nogometnih klubova koje su u krajnjoj analizi komercijalizacijom, profesionalizacijom, internacionalizacijom itd. praktično dovele do svojevrsne eksproprijacije nogometnih klubova od njihove ranije radničke pozadine i podloge. Dakako, u ovu optiku se moraju svrstati i svi oni pristupi koji teži interpretacije postavljaju bilo na socijalnoslojevne i socijalnoklasne momente ili na kulturne odnosno subkulturne okvire.

Drugi pristup karakterizira optika koja ima dva bitna obilježja: to je optika koja je izrazito unutarsportski usmjerenja, ali je istodobno pretežno makrosportski orijentirana. Primjenivši ponovo poznatu distinkciju reduktionizma i antireduktionizma, ova optika je izrazito antireduktionistički obojena. Ova optika nastoji sve ono bitno što se događa u sportu i oko sporta, pa, stoga, i u nogometu i oko nogometa, ponajprije interpretirati u kontekstu samog sporta i u pretežno sportskim terminima, a ne na neki alegoričan ili metaforičan način u izrazito društvenim i društveno-strukturalnim okvirima i terminima, ili u terminima čisto društvenih preobrazbi epohalnih razmjera. Drugim riječima, sport i sve sportsko se načelno tretiraju kao svojevrsni totalni fenomen *sui generis*. Time su, u krajnjoj analizi, interpretacije koje se nude u ovoj optici interpretacije koje ne samo uvažavaju kao izvorni podatak ono što sami sudionici u navijanju i navijačkim grupama i skupinama govore i doživljavaju kao navijači, već se to tretira i kao podatak koji se dalje ne može analitički dešifrirati. Sociologiska interpretacija i nasilničkih

oblika ponašanja nogometnih navijača u biti se svodi samo na teorijsku razradu i preformulaciju onoga što sami navijači rade, osjećaju, misle i žele i onda kad se agresivno i nasilnički ponašaju.

Postoje dva značajna teorijska temelja na koja se ovakav pristup i ovakva optika mogu osloniti.

Jedan temelj tvore stajališta koja je na općoj teorijskoj razini formulirao D. Bell u svojim raspravama o post-industrijskom društvu. Naime, D. Bell govori o tri, manje-više autonomna, područja društvenog života u suvremenim društvima - tehnologija, politika i kultura - koja se, svako za sebe autonomno strukturiraju i gibaju po sasvim samostalnim, tzv. aksijalnim načelima. Drugim riječima, po slijedi je teorijsko stajalište po kojem bi bilo plauzibilno ustvrditi da se i svijet sporta u biti strukturira i kreće po nekim svojim autonomnim načelima. Drugi mogući teorijski temelj mogu da tvore teorijska stajališta koja su jasno formulirana u suvremenoj fenomenologiskoj sociologiji. I to, ponajprije, u fenomenologiskoj tezi o tzv. životnom i doživljajnom svijetu koji tvori opći okvir za interpretaciju svega društvenog, ali koji se unutrašnje dijeli u mnoštvo međusobno nezavisnih životnih i doživljajnih svjetova, od kojih svaki ima svoju vlastitu logiku i ključ te, stoga, mora i biti znanstveno interpretiran uvažavajući tu logiku i prema tom ključu.

Osnovne obrise ove optike najpregnantnije je formulirao talijanski sociolog Dal Lago u svojoj knjizi *Opis jedne bitke*. Naime, on polazi od nekih načelnih konceptacija koje je razradio A. Schütz po kojem postoji više autonomnih životnih svjetova u kojima se živi ili na koje se raščlanjuje cjelina životnog odnosno doživljajnog svijeta (Erlebniss Welt). Svaki od tih svjetova je autonoman, stoji za sebe, ima svoju vlastitu logiku po kojoj se giba i strukturira. A to znači, dakako, da svaki od tih svjetova ima i svoj vlastiti ključ za razumjevanje koji kritička analiza treba otkriti i koji tek omogućava da se razumije ono što se u njegovom okviru doista i zbiva. U ovoj optici ključno teorijsko stajalište je u tome što se sport tretira kao jedan od takvih, za sebe stojećih, doživljajnih svjetova. A to znači primarno i esencijalno, to je svijet igre i agonizma uopće koji se razlikuje od svih drugih doživljajnih svjetova. Iz toga slijedi i zahtjev da sve ono bitno što se dogada u nogometu i oko nogometa, uključivši i navijačke oblike ponašanja, treba interpretirati u okviru autonomne logike tog osobitog doživljajnog i životnog svijeta igre i agonizma, pa i u kontekstu onoga kako to neposredno doživljavaju oni koji sudjeluju u tome i koji su životno upleteni u svijet igre i agonizma, a ne nečim što stoji

izvana i s onu stranu svijeta igre i agonizma, te pripada drugim doživljajnim svjetovima. Razumije se, pri tome se ne negira načelno postojanje utjecaja nekih izvanjskih društvenih okolnosti i sadržaja na svijet sporta i nogometa. Međutim, istodobno se naglašava da je pri tome na djelu logika tzv. brikolaža, to jest u svijet sporta kao svijet i igre i agonizma penetriraju ili se preuzimaju fragmentarno i selektivno ovi ili oni sadržaji i utjecaji, ali se oni zatim miješaju, spajaju, apsorbiraju i preobražavaju pa tako dobijaju sasvim novo značenje u okviru izvorne logike svijeta igre i agonizma. Time, dakako, prestaju biti simptomom ili indikatorom ovo-ga ili onoga što pripada drugim doživljajnim svjetovima koji bi na neki način bili nadređeni svijetu sporta kao svijetu igre i agonizma. Stoga, kako to izričito naglašava Dal Lago, unaprijed promašuje svako teorijsko nastojanje da se bitna zbivanja iz navijačkog ponašanja interpretiraju npr. bilo terminima političke mobilizacije i aktivizacije, ili terminima depolitizacije i nadoknade odnosno zamjene za nužnu politizaciju ljudi. Optimalna interpretativna optika jeste optika nogometne igre i agonizma svojstvenog toj igri.

Treći pristup i treća optika, koji su na neki način u igri i kad je reč o nasilju u nogometu i oko nogometa, danas je isto tako unutarsportskog usmjerenja, ali je za razliku od prethodnog izrazito mikrosportski orijentiran. U ovom slučaju bitno je da se interpretacije nasilničkih oblika navijačkog ponašanja nastoje elaborirati ponajprije u funkciji nogometne igre u okruženju nogometnog stadiona kao svojevrsnog mikrosvijeta unutar šireg sportskog makrosvijeta kao svijeta igre i agonizma. Naravno, i u ovoj optici postoje značajna razlikovanja. U kontekstu ovog pristupa i ove optike javljaju se nastojanja da se nasilnički oblici navijačkog ponašanja interpretiraju ponajprije u poznatim terminima psihologije gomile i još više u terminima tipičnog ponašanja tzv. uspaljene gomile. Dakako, u ovim interpretacijama stadioni tvore nekakav osobiti društveni okvir unutar kojeg nastupa i razvija se djelovanje psihologije gomile, jer prostor stadiona predstavlja samo okvir unutar kojeg se mnoštvo atomiziranih pojedinaca stapa i integrira u pravu gomilu, pa stoga, i napušta racionalne obrasce ponašanja. Mnogo su značajnija i zanimljivija nastojanja koja idu u smjeru tzv. ekologije stadiona. Pri tome ključne interpretativne kategorije postaju kategorije okvira (*frame* ili *cornice*), koje se kao svojevrsne kulturne tvorbe uspostavljaju na stadionima i koje, kao osobiti kulturni obrasci, artikuliraju i oblikuju dinamiku navijačkog ponašanja u cijelosti u okviru stadiona i za vrijeme nogometnog

susreta. To znači da nije pretežno po srijedi optika za koju je odlučujuća neka osobita socijalna psihologija koja graniči s nekom socijalnopsihološkom patologijom. U stvari, mikroekologija stadiona navijačke oblike ponašanja, i onda kad su agresivni i nasiljem nabijeni, promatra kao neku vrst normalnih i u kulturnom okviru stadiona poželjnih oblika navijačkog ponašanja.

5.

Druga sporna točka na koju vrijedi posebno ukazati odnosi se na pitanje o smislu i značenju nasilja koje se danas javlja u ovim ili onim oblicima i razmjerama u sportu uopće, te u nogometu ponajprije. Tu se ponajprije podrazumjeva problem koji se može izraziti pitanjem: što znači nasilje u sportu i nogometu danas? I oko ove druge sporne točke mogu se prepoznati dva različita pristupa i dvije različite optike.

Prvi pristup nastoji na pitanje o značenju nasilja u nogometu danas odgovoriti u okviru jedne veoma dugoročne povjesne dinamike nasilja uopće u društvenom životu ljudi. To je pristup koji, na jednoj strani, postaje oblike nasilja u nogometu interpretira ponajviše kao jednu fazu, posljednju etapu u jednom dugotrajnom povjesnom, razvojnom i civilizacijskom kretanju u kojem se prisutnost nasilja smanjuje te se postupno preobražava, ili na drugom mjestu, postojeći oblici nasilja se tretiraju, ponajprije, kao svojevrsni rezidualni fenomen koji je prisutan u ponašanjima dijela omladine nižih klasa, koja još nije djelotvorno civilizirana do one razine civiliziranosti koju su drugi socioklasni i sociojedini segmenti već postigli.

U teorijskom pogledu ovaj pristup se može osloniti na poznate stavove koje je vjerovatno u modernu sociologiju unio već H. Spencer svojim razlikovanjem predmodernih društava kao militarističkih društava i modernih društava kao industrijskih društava koja su, stoga, i nemilitaristička. Polazišta ovog pristupa su na teorijskoj razini pregnantno formulirali N. Elis i Chesnais, govoreći o civilizacijskom kretanju koje ide u dugoročnom smislu s razvojem modernog i razvijenog modernog društva u smjeru stalnog smanjivanja društvene prisutnosti fizičkog nasilja te se i kreće preoblikujući se od ranije nedvojbeno otvorenog, nereguliranog, nekontroliranog i nekontrolabilnog fizičkog nasilja ka reguliranom i kontroliranom nasilju. Stoga, to je povijesno kretanje u kojem se postupno, ali i sigurno otvoreno i nekontrolirano fizičko nasilje pretvara ponajprije u kontrolirano i regulirano nasilje zatim i u čisto ver-

balno i ritualizirano nasilje koje je zapravo samo fiktivno i iluzorno nasilje privid nasilja. To se onda primjenjuje i na sport i nogomet te na nasilje u sportu i nogometu. Krajnji zaključak u takvom pristupu tvori dobro poznata tvrdnja P. Marsha o ritualizaciji nasilja te o nasilju u nogometnom navijanju kao prividnom nasilju i svojevrsnoj iluziji nasilja. U tom smislu Marsh u navijačkom ponašanju suvremenih nogometnih navijača prepoznaće na djelu stanoviti humanizirajući trend. On, naime, zaključuje da "činjenica da je proces dehumanizacije uveliko odsutan iz sukoba između rivalskih navijača pruža opreznu osnovu za optimizam. Sugeriра se da je ritualizacija nasilja djelotvorna." Dakako, otvoreno fizičko nasilje koje se ponekad nedvojbeno pojavljuje na nogometnim stadionima i u povodu nogometnih utakmica pripisuje, u okviru ovakvog pristupa, ponajprije nerazumjevanju izrazito ritualne i prividno nasilničke naravi agresivnog navijačkog ponašanja od strane policije te, stoga, ponajviše njezinom neprimjerenom reagiranju na ponašanja navijačkih grupa. I upravo to, po pravilu, vodi do otvorenih sukoba i fizičkog nasilja. Tako se fizičko nasilje u nogometu i oko nogmeta rada ponajprije i ponajviše onda kad se verbalno i ritualizirano nasilje pogrešno protumači.

Drugi pristup značenju nasilja manje je povjesno optimističan. To je, naime, pristup koji u širim društvenim i povjesnim gibanjima ne vidi samo nekakav progresivni trend u znaku sve manjeg prisustva nasilja u društvenom životu ljudi, već prepoznaće na djelu jednu daleko složeniju i proturječniju povjesnu i društvenu dijalektiku. To je dijalektika koja ima svoje civilizirajuće uzlete i decivilizirajuće padove, kako to ističu E. Dunning, P. Murphy i J. Williams. Tako se i suvremeni oblici nasilničkog ponašanja britanskih nogometnih navijača smještaju u širi i proturječniji društveni i povjesni okvir koji je određen suvremenom društvenom krizom koja ima, pored ostalog, i izrazito decivilizirajuće društvene učinke. U tom smislu spomenuti autori govore da "britansko društvo danas može biti u mukama 'decivilizirajućeg' procesa širih ili užih razmjera i trajanja. Britanci zacijelo doživljaju eskalirajući 'ciklus nasilja' u nizu područja i oblasti u Sj. Irskoj, u industrijskim odnosima, u starim djelovima gradova i dabogme i u vezi s nogometom". U tom okviru se onda može govoriti o nasilju u nogometu kao simptomu svojevrsne degradacije društvenog života te njegove stonite reprimativizacije i barbarizacije.

Postoji još jedna sporna točka u pristupu nasilju u nogometu i oko nogometa. Postoji, naime, optika koja sugerira da su nasilnički oblici navijačkog ponašanja u

nogometu i oko nogometa u osnovi besmisleni, bezrazložni i iracionalni te tako zapravo uvijek predstavljaju svojevrsne eksplozije ili prodore nečega u biti iracionalnog, nesvrhovitog i čisto emotivnog ili se moraju interpretirati ponajprije kao puko i nekontrolirano pražnjenje nagomilanih frustracija čija se svrha svodi upravo na to pražnjenje i olakšanje koje slijedi za pražnjenjem. Pri tome se ponajčešće zaboravlja na smislene okvire u kojima se nasilje javlja i smješta. Stoga se zaboravlja da su, po pravilu, u igri društvene grupe i skupine koje faktički operiraju različitim definicijama zbilje, pa stoga, i veoma različito definiranim općim orientacionim mapama. Lako se zaboravlja na referencijalne okvire u kojima se prepoznaće racionalnost odnosno iracionalnost nekih oblika ponašanja, te njihova besmislenost, svrhovitost odnosno nesvrhovitost. Jednostavno se zaboravlja da se ono što se u određenom smislenom i interesnom životnom okviru pokazuje ili pričinja kao sasvim besmisleno, bezrazložno i iracionalno, u drugom smislenom i interesnom životnom okviru može biti visoko smisleno, razložno i svrhovito. Na to ukazuju i nalazi nekih istraživanja pa i u nas da pripadnici nekih agresivnih navijačkih grupa praktično operiraju osobitim definicijama zbilje koje se duboko razlikuju od vladajućih ili konvencionalnih definicija.

Drugi pristup i druga optika nasilničke oblike navijačkog ponašanja u nogometu i oko nogometa promatra na mnogo složeniji i proturječniji način. To je optika koja se ne zaustavlja na konstataciji prividne i površinske besmislenosti i navodne bezrazložnosti nekih oblika nasilničkog navijačkog ponašanja, već pokušava dešifrirati i prepoznati neku njihovu dublju ili drugačiju racionalnost, smislenost i svrhovitost. U tom pogledu se nasilje u nogometu i oko nogometa prepoznaće djelomice kao instrumentalno, a djelomice kao ekspresivno odnosno kao ono koje služi svojevrsnom društvenom očitovanju i potvrđivanju. Drugim riječima, i prividno najbesmislenije, najnesvrhovitije i najbezrazložnije nasilničko ponašanje može se prepoznati i kao nasilje koje nečemu služi i ima neku svrhu. U oba slučaja dolazi se do zaključka da se nasilju u nogometu i oko nogometa nerijetko namjerno i svjesno pribjegava da bi se postigli neki unaprijed utvrđeni ciljevi. Priznanje da se u nogometnom okviru pojavljuju navijačke grupe i skupine koje, kao svojevrsni društveni subjekti u polju nogometnih praksi i u širem društvenom polju, znaju zadobiti nemalu društvenu moć upravo time što mogu po svojoj volji i želji isporučivati nerede i sukobe po stadionima, oko njih po ulicama i trgovima, kao što se od isporuke nasilja mogu suzdržati i suzdržavati da

bi postigli određene ciljeve unutar sportske i vansportske. Ova optika dopušta da se vodi računa i o dinamici interesa i aspiracija kako nogometno preciziranih tako i širih društvenih koji po svom sadržaju jesu ili mogu biti konkurirajući pa i oprečni te se, stoga, sukobi koji se na toj podlozi pojavljuju ne mogu rješavati drugačije nego pribjegavanjem nasilju. To je i onaj dublji razlog koji čini da česti pozivi na razum i toleranciju ostaju neuslišeni.

6.

Treća sporna točka za raspravu odnosi se na omladinu i njezino mjesto u proizvodnji nasilničkih oblika navijačkog ponašanja u nogometu i oko nogometa. Nema, naime, sumnje da se, po svojim neposrednim protagonistima, navijački oblici ponašanja s agresivnim i nasilničkim nabojem u velikoj mjeri javljaju po svojim neposrednim protagonistima kao omladinski oblici ponašanja. Doduše, u takvim oblicima ponašanja ponekad sudjeluju i mogu sudjelovati i drugi pa i stariji, kao što se nerijetko pojavljuju u sastavu vodećih jezgri određenih navijačkih grupa. Promatrajući cjelinu nasilničkih oblika navijačkog ponašanja, sasvim je sigurno da osnovnu masu takvih navijačkih grupa i njihovo tzv. tvrdо jezgro čine mladi ljudi. Stoga je i fenomen nasilničkih oblika nogometnog navijačkog ponašanja u velikoj mjeri omladinski fenomen. I ta činjenica otvara jedan nov problem. U raspravama o tome problemu moguće je ponovno prepoznati dva različita pristupa i dvije različite optike u okviru kojih se taj osobiti društveni fenomen pokušava objasniti.

Za prvi pristup i prvu optiku karakteristično je da polazi, na jednoj strani, od neke univerzalne antropološke strukture koja uključuje i određeni agresivni nagon i poriv, a, na drugoj strani, i od neke univerzalne ljudske situacije koja zahtijeva barem povremenu datost izazova s natprosječnim ili izrazitim rizikom, kao i situacije visoke emocionalne napetosti. I to je nužno da bi se osigurala potrebna fizička i psihička ravnoteža i održali i obnovili ljudski vitalni potencijali.

Na jednoj još nižoj teorijskoj razini ova optika operira i s koncepcijom o urođenoj i univerzalnoj mlađenčkoj transagresivnosti, kao i svojevrsnoj krizi identiteta svojstvenoj mlađosti kao osobitoj životnoj fazi. I to fazu koju karakterizira odrastanje i sazrijevanje. Na toj općoj i složenoj teorijskoj podlozi onda se promatraju i interpretiraju i nasilnički oblici navijačkog ponašanja u kojima se upravo mladi ljudi javljaju kao njihovi no-

sioci i protagonisti. U stvari, omladinska sklonost nasilju i u nogometu i oko nogometa se izvodi iz uzajamnog preklapanja i prožimanja utjecaja ove tri temeljne okolnosti koje su univerzalne i gotovo metapovijesne i metadruštvene naravi. Stoga se i objašnjavanje konkretnih oblika nasilničkog ponašanja u nogometu i oko nogometa odmah projicira na njihovu univerzalnu podlogu i pozadinu. Pravi posao sociologijske kritičke analize je u tome da se ispod i iza konkretnog i slučajnog stjecaja povijesnih i društvenih okolnosti, koji su vidljivi i lako prepoznatljivi kad su u igri nasilnički oblici ponašanja, identificiraju ove univerzalije koje su na djelu u njihovom generiranju.

Drugi pristup i druga optika je bitno drugačije usmjeren. To je optika u kojoj dominira ono što bi se moglo nazvati povijesnom specifičnošću. A to se ponajprije otkriva u činjenici da se u ovoj optici polazi od društvenog položaja omladine u dатoj povijesnoj i društvenoj situaciji i od bitnih obilježja tog položaja. Ta optika naglašava determinirajuće značanje sustavne problematičnosti, marginalnosti, društvene inferiornosti, depriviranosti i institucionalne nemoći koje su svojstvene općem društvenom položaju mladih u uvjetima suvremenih društava. To determinirajuće značenje pojačava se do krajnjih granica upravo u situacijama društvene krize u kojima se po pravilu neravnomjerno veliki dio tereta krize a to znači i lišavanja i odricanja prebacuje upravo na leđa značajnih djelova omladinske populacije. To sa stajališta ovog pristupa i ove optike, naravno, tvori najširu društvenu podlogu na kojoj se javljaju i mogu javiti i sklonosti ka nasilju uopće, pa i ka nasilničkim oblicima navijačkog ponašanja. Tako, zapravo u krajnjoj analizi, društvena problematičnost i kriznost omladine postaju opći okvir za interpretaciju fenomena omladinskog nasilničkog ponašanja u suvremenom nogometu i oko nogometa.

7.

Nakon ovakvog opisa središnjih spornih točaka u sociologičkim raspravama o nasilju u nogometu i oko nogometa moguće je jasnije vidjeti što je sve u igri i od značaja i za naše bavljenje spomenutim fenomenima u našem suvremenom prostoru. Time se omogućava da se pristupi i optike, koji se primjenjuju u našim razmatranjima, smjestite unutar naznačenog teorijskog problematskog okvira, te da se prosudi o teorijskoj utemeljenosti i interpretativnoj plodnosti svakog od navedenih pristupa i optika. Međutim, ovakav opis

spornih točaka omogućava da se postavi i jedno drugo pitanje. A to je pitanje: da li su spomenuti pristupi i optike nužno međusobno isključive naravi, ili se barem neke mogu sadržajno povezati i uskladiti? To pitanje se nameće i iz pažljive analize nekih pozadinskih stajališta koja su u igri kod nekih od navedenih pristupa i optika. To se može ilustrirati na primjeru optike kojom se služi Dal Lago. Naime, Dal Lago pristupa fenomenu nasilja u nogometu i oko nogometa danas, kao totalnom fenomenu koji pripada osobitom svijetu igre i agonizma, istodobno on taj fenomen, u svojim suvremenim italijanskim oblicima i razmjerima promatra u okviru jedne šire teorijske zamisli. Taj fenomen se promatra kao fenomen karakterističan za postmoderno društvo i za svijet postmoderne. Današnja privlačnost nogometa i svega onoga što se zbiva oko nogometa interpretira se, ponajprije, u terminima epohalnih promjena koje je donio prijelaz od modernog društva ka postmodernom te od moderne ka postmodernoj. To znači da se praktično priznaje da pored posebnih ključeva koji su potrebni da se objasne osobiti načini strukturiranja i mijenjanja, svojstvenih svakom od postojećih doživljajnih svjetova postoji i neki drugi ključ kojim se mora operirati da bi se uvažile promjene epohalnih razmjera, a to su promjene u cjelini doživljajnog i životnog svijeta.

Čini se, dakle, da bi vrijedilo pokušati ispitati da li se stanoviti pristupi i optike mogu sadržajno povezati i uskladiti. Na razini prve sporne točke, to se čini više nego mogućim pod uvjetom da se pode od uvjerenja da je fenomen nasilja u nogometu doista totalni društveni fenomen koji je izrazito slojevite naravi. A to znači spomenute optike se mogu uskladiti i povezati sa pojedinim razinama samog fenomena: a) širom i dubljom razinom koja je izrazito društvenostrukturalne i društvenokulturne naravi na koju se projicira i svijet sporta kao i svijet igre i agonizma kao sastavni dio ukupnog društvenog svijeta u dатој povijesnoj situaciji; b) pretežnom unutarsportskom razinom makrosportske naravi u kojoj svijet sporta kao svijet igre i agonizma dobija svoju konkretniju osobitu artikulaciju i c) sa razinom stadiona i njegove osobite ekologije. Dakako, ovo povezivanje i uskladivanje ima određenu pretpostavku. A to je da u osnovama suvremenih oblika nasilničkog ponašanja u nogometu i oko nogometa leži jedna složena i slojevita deterministička mreža s različitim razinama.

Nema sumnje da bi se ovo moglo isto tako lijepo ilustrirati i na primjeru pristupa i optika koje su na djelu

kad je posrijedi omladina kao glavni nosilac i protagonist suvremenih oblika navijačkog ponašanja s agresivnim i nasilničkim nabojima.

Literatura:

1. M. Canevacci, V. Padiglione, M. Fanunzio, *Lo sport tra natura e cultura*, Napoli, Guida, 1984.
 2. A. Dal Lago, *Descrizione di una battaglia. I rituali del calcio*, Bologna, Il Mulino, 1990.
 3. E. Dunning, P. Murphy, J. Williams, *The Roots of Football Hooliganism*, London, New York, Routledge, 1988.
 4. R. Ingham, S. Hall, J. Clarke, P. Marsh, J. Donovan, *Football Hooliganism The Wider Context*, London, InterAction Inprint, 1978.
 5. D. Koković, *Doba nasilja i sport*, Novi Sad, Sports World, 1990.
 6. P. Marsh, Aggro, *The Illusion of Violence*, London, Melbourne, Toronto, J.M. Dent & Sons, 1978.
 7. D. Morris, *The Soccer Tribe*, London, J. Cape, 1981.
 8. P. Murphy, J. Williams, E. Dunning, *Football on Trial. Spectator Violence and development in the Football World*, London, New York, 1990.
 9. A. Salvini, *Il rito aggressivo, Dall'aggressività simbolica al comportamento violento: il caso dei tifosi ultras*, Firenze, Ginati, 1988.
 10. S. Vrcan, *Sport i nasilje danas u nas*, Zagreb, Naprijed, 1990.
 11. S. Wagstaff, *The Football World. A Contemporary Social History*, Brighton, The Harvester Press, 1984.
 12. J. Williams, E. Dunning, P. Murphy, *Hooligans Abroad*, London, New York, Routledge, 1985.
-

dragan koković

NASILJE U SPORTU

IZMEĐU EKSPLOZIJE ŽIVOTNE SNAGE I LUDILA

Mada je pitanje nasilja veoma urgentno, dosadašnja istraživanja su, na žalost, zaobilazila ovu temu. Malo je istraživača koji su stavili svoj potpis na studije koje bi pretendovale da budu ozbiljnije, a kamoli sveobuhvatne. Ako se ima u vidu da je ovo civilizacija nasilja, opredavanost svakog istraživačkog poduhvata o nasilju, čini se, treba da dobije podršku.

Kulturna kretanja nas upozoravaju da nije problem u povećanom potencijalu za nasilje, već u slabljenju kočnice, stvaranju društvene i kulturne klime koja toleriše nasilje, koje može biti podstaknuto i potkrepljeno društvenim odobravanjem.

Nasilje obuhvata široku lepezu iskustva: od eksplozije životne snage pa sve do krvoločnosti i drugih raznovrsnih naleta mračnih strasti. Iako je svakodnevno prisutno ('nasilje svakidašnjice'), ova tema nije uspeла, bar ne u velikoj meri, da privuče pažnju istraživača. Pitanja nasilja prizivaju na konceptualizaciju dužeg razdoblja: "kroz veoma raznovrsne društvene tvorevine, nasilje i rat su ostali dominantne vrednosti; surovost se održala tako zakonito da je mogla da funkcioniše kao 'začin' u najrafiniranijim užicima. Šta je nas toliko promenilo? Kako su krvoločna društva ustupila mesto blagim društvima, u kojima medusobno nasilje predstavlja anonimno i degradirajuće ponašanje, a svirepost patološko stanje"?¹

1. Videti: M. Lipovecki, *Doba praznine - ogledi o savremenom individualnom i društvenom razvoju*, Beograd, 2007.

DRAGAN KOKOVIĆ

Temeljna pitanja na koja treba odgovoriti tiču se, pre svega, uzroka nasilja. Šta izaziva nasilje, kakve potrebe zadovoljava i kakve vrednosne dispozicije izražava? Ima li veze struktura nasilja sa strukturom društva i da li je izvor nasilja u klasnom društvu? Da li strukture određenih grupa, porodica npr., i način života utiču na rasprostranjenost nasilja? Kakva je struktura nasilničkih ličnosti?²

Ako želi negovati istorijsko-dinamički pristup, sociologija treba da istražuje različite oblike nasilja u raznim vremenima, sredinama, društvima, grupama itd. U sagledavanju različitih vidova nasilja, *uporedno istraživanje je neophodno*, pri čemu se kriterijum ocenjivanja zasniva ne samo na teorijskom prosudivanju, već i određenoj empirijskoj gradi. Kritika postojećih vidova nasilja pretpostavlja ulazak u sferu vrednosti, moralnih prosudivanja, ideala i drugih etičkih pitanja (dobro i zlo itd.).

Posebnu teškoću predstavlja određenje pojma nasilja, njegove prirode i specifičnog karaktera. Nasilje je deo savremenog života, nešto svakodnevno što se dogada iz dana u dan. Sve to utiče da nam pojave, koje su tako bliske, izgledaju sasvim jasne i razumljive, kada to uistinu nisu.

Nasilje je tokom istorije znalo buknuti kao neprikriveno divljaštvo i varvarска osveta.

"Nasilje možemo prevariti jedino ako ga ne lišimo svakog ventila za pražnjenje, odnosno ukoliko mu podmetnemo nešto da nabode na Zub" - duhovito primećuje Rene Žirat u knjizi *Nasilje i sveto*. Ponekad zatema žrtve ima za cilj da prevari nasilje, koje je u normalnim okolnostima društvenog života teže umiriti nego probudit. Mada se za nasilje kaže da je 'bezrazložno', ipak ono ima jake razloge za svoju pomamu. "Samo, ma koliko da su mu razlozi jaki, nikada ne zaslužuju da ih shvatimo ozbiljno. Nasilje će ih takođe zaboraviti čim mu se objekat na koji se prvobitno ustremilo bude uporno izmicao i suprotstavlja. Nezadovoljeno nasilje traži i uvek nalazi rezervnu žrtvu".³

U istraživanjima nasilja ima dosta površnosti i olakog zaključivanja. Mada ga brojni istraživači nazivaju *ku-*

dividualizmu, Književna zajednica, Novi Sad, 1987, str.151.

2. O strukturi nasilničke ličnosti videti: M. Toš, *Nasilnici*, Nolit, Beograd, 1984.

3. R. Žirat, *Nasilje i sveto*, Književna zajednica, Novi Sad, 1990, str. 10. "Sve što nasilje čini zastrašujućim, njegova slična brutalnost i absurdnost njegove pomame, ima svoju protivtežu: to je isto što i njegova neobična sklonost da se bací na rezervnu žrtvu, čime nam on moguće da budemo lukavi sa ovim neprijateljem i da mu u pravu bacimo beznačajan plen koji će ga zadovoljiti" (*Isto*, str. 12)

gom XX veka, stoji konstatacija o njegovoj 'misterioznoj zaštiti', u vremenu opšte povike na neverovalnu zagadenost naše okoline nasiljem. "Zapadna civilizacija je još manje u stanju da ga izoluje i analizira, jer ona u ovoj bolesti ima utoliko površnije predstave što je sve do današnjih dana u odnosu ne njene najvirtuelnije oblike imala jednu svakako vrlo *misterioznu zaštitu, nešto kao imunitet*, naime ona veruje da ga kontroliše, a pre će biti da ono kontroliše nju."⁴

Sociologija, po svojoj prirodi, nije mogla da izbegne ove probleme, a tema nasilja u sportu poslužila je sociologiji sporta za afirmaciju i izlazak iz rezervata anomnih disciplina.

Nasilje u sportu pokušava se objasniti različitim modelima; modelom katarze, modelom kulture i potkulture, modelom svetovne religije, modelom imitacije, modelom socijalnog učenja, modelom psihologije gomila, devijantnim modelom u koji se najčešće ubraja vandalizam i huliganstvo.

Objašnjenje nasilja na sportskim stadionima traži odgovor na pitanje: Zašto i zbog kojih potreba navijači dolaze na stadion? Da li da gledaju utakmicu i pri tome uživaju u navijanju, bez sukobljavanja, ili s nametom da se potku i ispolje zapretano nasilništvo?

Objašnjavajući ove probleme, sociologija sporta polazi od teze da problem nije samo u stadionu ili sportskoj dvorani, već u dubljim društvenim uzrocima. Vrlo često se pominje fenomen identifikacije za koju je karakteristično iskazivanje grupne pripadnosti i koja, svakako, ima elemente vrednosnog opredelenja. S druge strane, stadioni su postali mesto rituala, koji se razlikuju od grada do grada, ali imaju i zajedničkog, jer, između ostalog, uključuju i potrebu za fanatičnim navijanjem i identifikacijom. Sociološka istraživanja su utvrdila da većinu tih navijača čine predstavnici 'rubnih egzistencija' koje stvara urbani način života, a navijanje i njihov ritual predstavljaju traganje za izgubljenim identitetom.

Pripadnost grupama navijača na stadionu daje osećaj moći i uticaja koji kod kuće ili na radnom mestu nemaju. Za razliku od tih područja života, na stadionu su u potpunosti uključeni, jednostavno rečeno ljudi grupno participiraju. Dogadaji na stadionu ne mogu se više tumačiti samo kao nekulturno buntovništvo koje uslovjava odrastanje na grub i surov način ('buntovnici bez razloga'). Aktivna uključenost navijača je u oštrom kontrastu s pasivnim trošenjem slobodnog vre-

4) *Isto*, str. 42.

mena. Ukoliko su ljudi pasivni, onda se od posete utakmici pravi spektakl u kome se vidi *jedina mogućnost učestvovanja*. Nažalost, učestvovanje se može pretvoriti u različite ekscese i neprijateljstvo prema drugom čoveku, u želju i volju za uništavanjem. Svi ovi procesi usko su vezani za frustraciju, za pojedinačni društveni neuspeh, za osećanje ugroženosti i druga stanja inferiornosti. U naletu mračnih i nacionalističkih strasti, inferiorni pojedinci nalaze priliku da se lako potvrduju, tim pre što mnogi podržavaju i vrlo često odobravaju njihove postupke, što kod njih stvara ne-pokolebljivo uverenje da su u pravu.

Agresija i nasilje, sa duboko usadenim instinktom za destrukciju i ubistvo, razvijali su se u toku više vekova. Mada mnogi teoretičari i istraživači ističu da nasilje nije onako divljačko, slepo i očajno kao nekada, ipak je ostalo u ogromnim količinama uklopljeno u svakodnevni život. *Eksplozija kolektivnog ludila uvek je bila nužna nadoknada za društvo u kome su vladale ili vladaju previše krute strukture*. Ljudi su se znali okupiti sami od sebe ili uz izdašnu pomoć sistema da bi se oslobođili agresivnosti kroz ventile izvan stvarnosti (revolucionarne eksplozije, štrajkovi, svečanosti, krvave nedelje, auto trke, itd.). Vlast, od rimskih careva pa sve do danas, osećala je da su svečanosti nužne da bi se poštovala vlast. Izmišljane su i pravljene senzacije, društvene kavge i ludačko suprotstavljanje koje je te-ralo u neumerenost. Tražene su senzacije koje su bile dovoljno snažne da se trenutno prikrije praznina i ogo-ljeni život krnjih egzistencija. Luis Mumford uočava da je te podražaje trebalo stalno razvijati jer se gledaoci, postepeno, na njih naviknu. Kao primer i vrhunac tak-vog nastojanja navode se gladijatorske predstave "u kojima su sluge režima primjenile svu svoju đavolsku inventivnost da prirede velike spektakle mučenja i uni-stavljanja ljudi".

U svom radu *Grad u historiji*, u odeljku Civilizacija i agresivnost, Mumford raspravlja o klimi napetosti, fru-straciji i zebnji što se obično javljala u kompleksnim društvima. Takva klima je pogodovala razvoju agresivnih tendencija koje su se lako i jednostavno usmeravale prema 'neprijatelju'. Na mnogim stranicama lucidno se zapaža da stanovnici savremenih gradova nisu psihološki toliko daleko od Rima da ne bi shvatili reak-ciju njegovih stanovnika: "I mi imamo njegov ekviva-lent u svakodnevnim obrocima sadizma koji slijede, kao okruženje vitaminske kapsule, našu nedovoljnu, dosadnu hranu: novinski prikazi, radio izvještaji, televizijski programi, romani, drame - sve je to posvećeno što je moguće vernijem grafičkom slikanju svih vrsta

nasilja, nastranosti, bestijalnosti, kriminalne delikven-
cije i nihilističkog očaja. Da bi, dakle, očuvali golo osje-
ćanje života, rimski su se stanovnici, siromasi i imućni-
ci, i oni kojima se upravljalo i oni koji su upravljali, sli-
jevali u velike arene da lično sudjeluju u sličnim zaba-
vama živje odigranim i neposrednije prikazanim. Sva-
ki dan Rimljani su u areni prisustvovali užasnom mu-
čenju i masovnom ubijanju kakva su Hitler i njegovi
pomoćnici kasnije smislili i preko drugih provodili -
ali nisu imali dovoljno jak želudac da u njemu sami
uživaju... Sa tako duboko usadenim smisлом za ubija-
nje koji se razvijao u toku više stoljeća, nije nikakvo ču-
do da su Rimljani smatrali Grčku atletiku nečim po-
malo ženskim i nezanimljivim: u običnim sportskim
borbama nije bilo dovoljno krvi, agonije i groze".⁵ Raz-
lika je svakako uočljiva u odnosu na prethodni period
za koji je karakteristična manifestacija igranih života
kao privida stvarnosti. Uživalo se u samom susretu, u
sukobu čoveka s čovekom "kao samoj biti urbanog
postojanja. S tom većom napetošću dolazi sve veća
agresivnost, tako da takmičari vredaju i psuju jedan
drugoga... Nestašni vid borbe nije nikada u potpunosti
tako apsorbovan u ekonomski i politički sklop grada,
tako da su atletika i gladijatorska natjecanja postojala
paralelno s agresivnom borbom za vlast; ona su služila
ne toliko kao sublimacija agresivnih impulsa koliko
kao nevino pripremno školovanje za to umijeće, nešto
slično kao što se dešava i u igri devojčice sa lutkom".⁶
Takmičenje je bilo raznovrsno od domišljenosti do
takmičenja u fizičkoj snazi i spremnosti. U početku je
sve to pratila religiozna ceremonija kao dekor neizbež-
nim zapletima i sukobima.

Uočavajući da antička civilizacija nije imala čulo za čo-
vekoljublje, nego da se ono razvilo na njenim ruševinama, Živojin Pavlović konstatiše da i savremeni trenutak odlikuje iščeznuće čovekoljublja. I jedno i drugo
doba suočeno je s urlanjem na stadionima i histerič-
nim vriscima.

"Instinkt samoodržanja i biološke reprodukcije u drev-
nih se, sa prirodnom usaglašenih, civilizacija zadovoljava-
vao kroz bitku za to samoodržanje i tu biološku repro-
dukciju; telo je moralo da bude u stalnom naponu i
pokretu. U civilizaciji grada ovaj instinkt pokušava da
se prazni preko svesno činjenih telesnih vežbi koje ne
proizvode hranu ili odeću, već sportske rezultate... Pri
tom se gubi iz vida da sport naše civilizacije nije plod
nužnosti, već posledica prevelikih zadovoljstava. Up-

5. L. Mumford, *Grad u historiji*, Naprijed, Zagreb, 1988, str. 232.

6. L. Mumford, *Isto*, str. 116-117.

DRAGAN KOKOVIĆ

ražnjavajući sport, i takmičeći se telesnim naprezaњem, savremeni čovek, kao i čovek antike, ne bori se za biološki opstanak, već se samo - takmiči! Znači: bavi se estetskim činom. Takmičeći se, on uživa, u naporu, u pobedi, a takođe mami užitak i u onima koji se pasivno podaju senzaciji sportskog takmičarstva.⁷

Obrasci ponašanja u skoro svim zajednicama bili su, s vremena na vreme, zatrovani agresivnim i nasilničkim postupanjima. U psihologiji se pod agresijom podrazumeva "impuls ili delanje usmereno na povredjivanje drugog organizma". Frojd je smatrao da destruktivne sile postoje u svih pojedinaca, ali im putevi oslobadanja nisu uvek otvoreni, jer ih koči super-ego, ili savest. "Ovi destruktivni instinkti su čak toliko neprihvativi, da nisu uvek dostupni ispitivanju na razini svesti. Međutim, oni neprekidno iznutra pritiskaju da se ispolje, i najzad se oslobadaju kroz ratno nasilje, sadističke užitke, pojedinačne antisocijalne destruktivne činove, i u izvesnim okolnostima samouništenje".⁸ Agresija je pojam koji uvek prepostavlja visok stepen naboja; po reaktivnoj nagonskoj teoriji, agresivni nagon je podstaknut *osujećenjem* u određenoj društvenoj grupi ili sredini. Takođe je poznato da osujećeњe raznoliko deluje na ponašanje ljudi. Po mišljenju poznatog psihologa Alberta Bandure, za agresiju osujećeњost nije uvek nužna: "Veliki deo čovekove agresije temelji se na *ocenevanjem koristima* od agresije, pre negoli na podstrek ojadenosti. A i termin osujećivanja razvučen je već do mere na kojoj više nema ni jedno posebno značenje. Shodno pristupu koji mene zanima, na *agresiju se gleda kao na stil ponašanja* koji se stiče posmatranjem kroz izravno iskustvo, i koji je, u izvesnoj meri, pod uticajem strukturnih bioloških činilaca. Teorija o agresiji mora da objasni tri stvari: Kako do tog ponašanja dolazi?, Šta podstrekava na agresivnu radnju?. Šta to

7. Ž. Pavlović, *O odvratnom*, Prosveta, Beograd, 1982, str. 137.

"Ali izvesni pripadnici moderne civilizacije koja se zasniva (i koja se razvija), koja traje, a koja će po svemu sudeći, isčeznuti), na specijalizovanim sposobnostima ljudskog bića, snagom svoga duha mogu sve! Telesna snaga njihovog bića oslobodena je napora i nužnosti. Nagoni, ukolike ih u telima još ima, lišeni su biološke svrhe; prazne se uglavnom nereprodukтивnim zadovoljstvima. Reprodukciju je na sebe preuzeo duh. Moćni, od čijeg intelekta zavisi hod savremene civilizacije kojoj i sami pripadamo, od intelekta koji je imantan 'razvoju', 'progresu', 'prosperitetu' i 'uspehu', i koji je sve više sam sebi svrha, ti kreatori osobnosti našeg vremena, čija je telesnost, jer je lišena napora, osudena na zadovoljstvo, predstavljaju savremene ideje, čiji život, kao uzor opija milionske mase mediokritete. Jer za one koji će biti gledani sport je igra. Skola more. Sloboda u mnoštvu. Nirvana. A za one koji gledaju, to je zadovoljstvo duha: užitak u iluziji moći i večnosti." (Ž. Pavlović, *Isto*, str. 135-136).

8. S. Milgram, Alternativna teorija: Agresivnost kao ključ? u *Poslušnost autoritetu*, Nolit, Beograd, 1990, str. 159.

ponašanje održava tokom vremena?"⁹ Odgovarajući na ova pitanja, Bandura konstatiše da se agresivno ponašanje "stiče kroz primer, kroz neposredno iskustvo, i kroz međudejstvo sa strukturnim činiocima".

U raspravama o agresiji, nužno je razlikovati individualnu od kolektivne agresivnosti određenih grupa koje egzistiraju unutar društva. Po mišljenju poznatog istraživača Konrada Lorenca, lična agresivnost je sastavni deo individualnog ponašanja. "Ako vam nedostaje lična agresivnost, vi niste individua. Nemate u sebi ponosa, svako vas koristi. A kolektivni, militantni entuzijazam, koji je preduslov za rat, isto je tako preduslov za svako uzvišenije ljudsko pregnuće. Bez instinkta kolektivnog entuzijazma, čovek je emocionalni bogalj; ništa ne može da ga ponese. Ljudi se moraju obrazovati, kako se kolektivni entuzijazam ne bi pogrešno usmeravao".¹⁰ Ovu svoju misao Lorenec nadopunjuje *idejom ritualizacije*, smatrajući da ne postoji ništa u ljudskom ponašanju što nije ritualizovano. "Čovek je kulturno biće, pa, ako kažem da u temelju svega našeg socijalnog ponašanja leže urodeni programi, to ne znači da se nad njime ne diže kulturno odredena nadgradnja".¹¹

S aspekta problema koji nas interesuje, potrebno je ukazati na dva bazična tipa agresije - *reaktivnu* i *instrumentalnu* agresiju. Po mišljenju E. M. Lejmena, pod reaktivnom agresijom podrazumeva se "namerna aktivnost čiji je cilj *da nanese zlo grupi* ili pojedincu opaženim kao neprijatelj koji su bili uzročnik frustracije, izvor nekog štetnog nadražaja ili začetnik neke vrste pretnje, neprijatnosti ili osuđenja. Kod reaktivne agresije postoji opažaj neprijatelja i doživljaj emocije besa". Za razliku od reaktivne agresije, "instrumentalna agresija pretpostavlja napad čiji prvenstveni cilj nije nanošenje zla neprijatelju, već *dolazak do zadovoljstva*. Kod instrumentalne agresije ne postoji doživljaj emocije besa, i ona nije reakcija na osuđenje ili štetni nadražaj".¹² Za ovu vrstu agresije odlučujuće je unutrašnje zadovoljstvo, pa je njena vezsa sa sportskim postignućem i takmičenjima vidljiva. U pobedi nad protivnikom, sportista postiže zadovoljstvo "koje će doživeti kada dokaže svoju nadmoć, i zbog pohvala i nagrada koje će primiti, pri čemu on u stvari ne oseća pravi bes prema svom protivniku. S druge strane, poš-

9. R. I. Evans, *Graditelji psihologije*, Nolit, Beograd, 1988, str. 273-274.

10. R. I. Evans, *Isto*, str. 22.

11. R. I. Evans, *Isto*, str. 23.

12. Dž. E. Kejn, *Isto*, str. 252-253.

to pobeda u sportskom nadmetanju uvek sadrži i povedu druge osobe - bilo fizičku ili psihološku - postoje neki sportisti koji sebe ne mogu prisiliti da pobeđe ukoliko protivnika ne sagledaju kao neprijatelja - kako bi prema njemu osetili bes... Ponekad treneri pokušavaju da kod ekipe izazovu bes prema protivniku kako bi se ona više potrudila da pobedi".¹³

Poslednjih godina agresivnost u sportu zauzima značajno mesto u istraživanjima i naučnim diskusijama. Vidljivi su različiti rezultati istraživanja do kojih dolaze predstavnici pojedinih naučnih disciplina. Svakako da su rezultati značajni i plodonosni, ali je njih vrlo teško porebiti.

Objašnjenje agresivnosti u sportu zahteva da se odgovori na pitanje: *Zašto neka osoba u sportskoj aktivnosti od svih alternativa u postupcima, koji stoje na raspolaganju, bira upravo alternativnu agresivnost?*

U svakodnevnom životu, pojedinačno nastupanje je ubičajeno; izolovani pojedinac "mora da se bori s drugim individuama iz grupe, da ih potiskuje i često gura u stranu. Što je za jednoga zgoda, često je za drugog nezgoda. Psihički rezultat ove situacije je disuzna neprijateljska napetost između individua. Svaki je stvarni ili potencijalni rival svakog. Ova situacija jasno je vidljiva između članova iste profesionalne grupe, bez obzira na streljenje da se bude fer, ili pokušaje kamuflaža uljudnim obzirima. Mora se naglasiti da takmičarstvo, i potencijalno neprijateljstvo koje ga prati, prožima sve ljudske odnose. Takmičarstvo je jedan od predominantnih faktora u socijalnim odnosima".¹⁴

Očigledno je da živimo u civilizaciji rivalstva, takmičenja, potencijalnog neprijateljstva. Bez obzira da li je ideja takmičenja popularnost, kompetencija, privlačnost ili neka druga socijalna vrednost "ona uveliko ošteteće mogućnost za pouzdano prijateljstvo" - uočava Karen Hornej. Prožimajući mnogobrojna područja socijalnog života (škola, porodica i, uopšte, međusobni odnosi pojedinaca), takmičenje postaje obrazac postupanja koji nije uslovljen biološki nego je određen kulturnim obrascima, pri čemu je kultura rezultat složenih društvenih procesa, a ne samo igra potisnutih ili sublimiranih nagona "protiv kojih su izgradene reakcijske formacije". Nasilje je uvek upravljen prema drugom čoveku ili grupi, ali i prema prirodi ili stvarima od

13. Dž. E. Kejn, *Isto*, str. 253.

14. K. Hornej, *Neurotična ličnost našeg doba*, Grafički zavod, Titograd, 1967, str.275.

DRAGAN KOKOVIĆ

vrednosti i predstavlja "često jedini način samoodržanja pred nezadrživom navalom ničim obuzdane agresije, koja bi se u suprotnom, svom silinom, upravila prema unutra i doveća do samouništenja".¹⁵ Na taj način nasilje se javlja kao najdestruktivniji vid agresije. Nasilno može proizaći iz straha od "potencijalnog neprijateljstva drugih, pojačanog strahom od osvete za sopstvena neprijateljstva" (K.Hornej), ili od nepodnošljivog osećanja nemoći. "Ja mogu da izbegnem osećanje vlastite nemoći prema svetu izvan mene, tako što ću svet uništiti" (E.From). Destruktivnost i agresija, po mišljenju Froma, predstavljaju "jedan od mogućih odgovora na psihičke potrebe koje su ukorenjene u egzistencijskoj čovjeku i da njeno radanje nastaje, kao što je ranije izneseno, iz međudelovanja raznih društvenih stanja i čovekovih egzistencijskih potreba".¹⁶ Životni uslovi u svakoj kuluturi stvaraju porast izvesnih strahova bilo da su u pitanju spoljašnje opasnosti (priroda, neprijatelj), oblici socijalnih odnosa (budenje neprijateljstva zbog pritiska, nepravde, prinude zavisnosti, poraza), tradicijama jedne kulture (tradicionalni strah od demona, od kršenja tabua) bez obzira kakvo je njihovo poreklo. Strahovi u određenoj kulturi dobijaju neku vrstu zaštitnog oblika i znaka, a normalna osoba na najbolji način koristi i služi se mogućnostima koje joj pruža kulturni milje.¹⁷

Izgledi na neuspeh, strah od neuspeha koji je realan zbog toga što su šanse za neuspeh mnogo veće nego za uspeh i što neuspesi u takmičarskom društvu povlače za sobom frustraciju - svi ti momenti grade potku za agresiju. Oni znače ne samo ekonomsku nesigurnost, nego takođe gubitak prestiža i dovodenje do svih oblike emocionalnih frustracija.

"Drugi razlog zbog kojeg je uspeh tako fascinantan jeste njegov efekat za naše samopoštovanje. Nije to samo zato što nas drugi cene srazmerno stepenu našeg uspeha; hteli to ili ne hteli, naša sopstvena samopročina zavisi od istog obrasca. Po postojećim ideologijama uspeh je naša unutrašnja zasluga; u religioznim izrazima to je znak božje milosti; u stvarnosti on zavisi od brojnih faktora nezavisnih od naše kulture - srećnih okolnosti beskrupuloznosti i slično. Pored svega ovoga, pod pritiskom postojeće ideologije, čak je i najnormalnija osoba prisiljena da oseća da nešto predstavlja

15. V. Jerotić, *Čovek i njegov identitet*, Dečje novine, Medicinska knjiga, Gornji Milanovac, 1989, str. 29.

16. E.From, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Naprijed, Zagreb, 1975, str. 42.

17. K. Hornej, *Isto*, str. 26.

ako im a uspeha, (podvukao D.K.) da je bezvredna ako je pobedena. Nepotrebitno je reći da ovo predstavlja nesigurnu osnovu za samopoštovanje. Svi ovi faktori zajedno - *takničarstvo i njegova potencijalna neprijateljstva između ljudi, strahovi, ustanjeno samopoštovanje* (podvukao D.K.) rezultiraju u individualno osećanje izolovanosti.¹⁸ Ovakav preovladajući obrazac kulture vodi u *instrumentalnu agresiju* po kojoj cilj opravdava sredstvo; mora se postići ono što je *neophodno i potrebno*. "Cilj nije destrukcija kao takva; ona služi samo kao instrument za dosezanje cilja".¹⁹

Istraživanja u nas su pokazala zanimljivu 'distribuciju' navijačkog raspoloženja:

1. Dnevno-politička situacija više odreduje navijačko, nego obrnuto (da navijačko odreduje društveno-političku situaciju);
2. Navijače, politika najčešće ne zanima u velikoj meri, iako se u njihovim odgovorima vidi određeno *opozicionarstvo* prema vladajućim društvenim vrednostima.
3. Cinično je i licemerno tvrditi da navijači zloupotrebjavaju sport; naprotiv, *oni su zloupotrebljeni* kriminalom koji sve više počinje da napada sport, tamnim hronikama koje su poslednjih godina sve češće i veće. To se događa u vremenu kad negativnosti devijacije, kriminal i dehumanizacija dobijaju obeležje 'institucije'.
4. *Prenaglašavanje ove vrste huliganstva je znak svojevrsne manipulacije* kojom se želi skrenuti pažnja na vandale i huligane i na taj način pomeriti istinski problem mladih ljudi bez zaposlenja, koji žive na ivici bede (egzistencijalnog minimuma).²⁰

5. *Nasilje na stadionima i u sportu shvata se i vrednuje kvalitativno drugačije, nego u bilo kojoj drugoj oblasti.*

Takov blagonaklon stav prema nasilju uticao je da se agresija "prelija iz društvenog života na sportska igrališta. I tu se reflektovao socijalni nered. Pokazalo se i tako *kako mržnja jednih proizvodi mržnju drugih*". Zato, mržnji nema kraja. Ali, kad igralište ne bi pokazivalo i proizvodilo neukrotivo zlo, sportska igra bi bila dobro došla kao vitalna zamena za obamrli život. Možda svakome od nas nedostaje po jedno 'igralište', na kojem bi se oslobođali prekomerno nagomilanog životnog čemera? Bilo bi to mesto na kojem bi smo mogli da kriknemo 'iz petnih žila', da se čuje 'do neba'. Ovako,

18. K. Hornej, *Isto*, str. 175-176.

19. E. From, *Isto*, str. 32.

20. Videti: Ž. Buzov, I. Magdalenić, B. Perasović i F. Radin, *Ritual fudbalskog plemena*, Zagreb, 1989.

teško je izabrati kao prostor svog životnog bekstva i psihičkog oslobođanja, igralište na kojem navijači ne vladaju sobom. *Njihove tuče su konflikti praznine*, u stvari, to su tuče zbog praznine života. One ne otkrivaju samo oholost, nego mnogo više bespomoćnost. A, bespomoćan čovek je žestoko agresivan... Tuče na sportskim borilištima u Jugoslaviji, kao ispade navijača, pre, za vreme i po okončanju sportskog nadmetaњa, trebalo bi videti kao simptom destruktivne pomaže i neukrotivog zla.

Zaklanjanje iza masovne halabuke i grupne anonimnosti otkriva obezličenog pojedinca kojem je dovoljna psihologija grupe kojoj pripada da se 'srećno' utopi u njenu toplu ne-umnost. Provala iracionalnog ponašanja, sirove agresije i bezgranične mržnje u sportu, gde ima najmanje razloga za to, nije samo prolazna pojava poremećene komunikacije i društvenosti, nego razlog za ozbiljnu zabrinutost".²¹

Vrlo često možemo susresti napise o sportskoj kulturi odnosno nekulturi grupica ncobuzdanih navijača. Svakako da je potrebno izgradivati sportsku kulturu i uticati na ponašanje publike. Ali šta činiti kad se ubuduće pojave 'mise za delije' i 'isusi na stadionima'? Kako se efikasno boriti i protiv izgrednika?

Mišljenja smo da su u pravu oni koji žele da *afirmišu pravilo javnog prekida sportskog susreta*. Javni prekid utakmice - ističe se u pomenutim Osnovama novih modela razvoja fizičke kulture i sporta, više od bilo kakvih naknadnih deklaracija i saopštenja može da doprinese energičnom sprečavanju neprihvatljivih ponašanja publike. U takvoj situaciji, posebna etička i sportska obaveza je da utakmice prekidaju predsedavajući klubova domaćina u dogovoru sa ostalim službenim licima na utakmicama.

Prednost ipak dajemo izgradivanju kulturnih ličnosti, *intervenciji kulture u svesti ljudi*. Mogu se prekidati utakmice, kažnjavati domaćini i akteri, zabranjivati priredbe na stadionima, ali samo takvim merama neće se promeniti svest ljudi niti bitnije uticati na nju.²²

21. R.Božović, Sport kao javna bruka, u knjizi *Kroz crveno*, Sloboda, Beograd, 1979, str. 108-109.

22. "U krajnjem ishodu, nenasilje prepostavlja mogućnosti koje treba da stvaraju i celo društvo i materijalni progres koji će ići uporedno sa unapređenjem meduljudskih odnosa i ponašanja. Naša zapražanja ukazuju na značaj civilizovanog podizanja dece, vaspitanja sa naglaskom na nesebičnost i samopouzdanje, svemu onome što vodi pozitivnom komuniciranjem. *Naši nasilnici su, najzad, u osnovi, deca koja su naučila da se koriste silom kao oruđen za kompenzaciju*" (H.Toh, *Na silnici*, str. 337)

"Dajemo prednost kulturi, jer ona ima ne samo sposobnost da objasni činjenice, nego i mudrost da prizna vrednosti. Nasilje liči na plamen koji proždire sve što čovek baci na njega u nameri da ga ugasi... Ponekad je ovu zarazu gotovo nemoguće izbeći. Netolerisanje nasilja se na kraju pokaže jednako fatalnim kao tolerisanje. Kada nasilje postane očigledno, ima ljudi koji mu se slobodno, čak sa oduševljenjem prepustaju; *ima i takvih koji se suprotstave njegovom daljem širenju; međutim, često mu upravo ti omoguće pobedu*".²³

Ova konstatacija je daleko od površnosti i olakog zaključivanja. Naprotiv, ona fenomen nasilja problematizuje u svoj njegovoj složenosti.

Kad je u pitanju nasilje u sportu, već je primećeno da "sem načelnih naznaka sociologa kulture koji su sportske teme dotakli pišući o dokolici, igri i drugim fenomenima vremena u kome živimo, sporadičnih izjava psihologa iznudenih posle kakve eksplozije navijačkih strasti - nema, u nas, literature koja pretenduje da objasni ovaj odnos, dok, s druge strane, postoji sva sila knjiga i brošura koje se bave psihom sportista".²⁴

Istraživanja u oblasti sporta, barem kad je reč o sociologiji, nemaju dugu tradiciju i kontinuitet. To bi mogli objasniti time da se medu prvim inicijatorima posleratne sociologije sporta našao veliki broj istraživača iz kruga profesionalnih sociologa koji se nisu osećali kao naslednici tradicije i nekog bogatog istraživačkog iskustva na ovom polju.

Ovakvo stanje i zakašnjenje svoje uzroke nalazi "delimično u intelektualističkoj i biološkoj klimi XIX veka... U onim okvirima u kojima je sport igra, on ne pripada racionalnim vrednostima, tako da ga intelektualci zanemaruju kao nešto što nema nikakve vrednosti. Trebalo je čekati Frojdovo otkriće iracionalnih čovekovih postupaka, psihoanalizu, egzistencijalističku filozofiju i fenomenologiju, da bi se problem sporta postavio u nauci i to kroz problem igre".²⁵ Такode je trebalo sačekati da se postavi problem slobodnog vremena da bi se sociologija zainteresovala za sport. Tada se počelo razmišljati o tome da je konstruktivnije stvarati posebnu disciplinu - sociologiju sporta. Smatralo se da je to ispravniji put nego proučavanje mnogobrojnih aspekata sporta ponaosob, koji su najčešće ostajali bez neophodne sistematizacije. Ipak, стоји konstatacija

23. R. Žirar, *Isto*, str. 38.

24. I. Mrđen, *Navijanje - od aplauza do ţrtve, Fizička kultura*, 3/1985, str. 143.

25. Videti: A. Cauwelst, *Uvod u sociologiju sporta*, u Zborniku *Sociologija sporta*. JZFK, Beograd, 1967, str. 24.

da sport "kao socijalna pojava" do sada nije ozbiljno proučavan. "Sociolozi i ljudi iz oblasti fizičkog vaspitanja uzimali su svuda prisutni sport kao nešto što se samo po sebi razume. Neki jasniji opis, a kamoli razjašnjenje ove socijalne pojave, gotovo da i ne postoji. Ignorišu se mnoge njegove manifestacije i većina prikivenih funkcija. Za stručnjake fizičke kulture sport predstavlja sredstvo za postizanje vaspitnih ciljeva. Za gotovo sve ostale ljude sport, kako izgleda, služi svim različitim svrhama. Ni u jednom od ovih slučajeva ne shvata se njegov socijalni značaj".²⁶

Nanosi komercijalizma, pobeda po svaku cenu, učinili su da nas te vrste preterivanja udaljuju od sporta. Stoga sportu preti opasnost da javnost, umorna od pružanja podrške, čija mu je blagonaklonost neophodna, postane ravnodušna i jednostavno mu okrene leđa zbog sužavanja, nestanka šrine osećajnosti kojom se uspeo nametnuti. Njegova pozicija u procesu socijalizacije i načina života ljudi ozbiljno je uzdrmana, pogotovo u vremenu kad se sport pretvorio u zanimanje i zanat pomoću kojih sportista pribavlja sredstva za egzistenciju i ostvaruje zaradu. Tako sport postaje "idol koji zahteva odricanja, žrtvovanja, pa i žrtve. Želja za pobjedom stvara od igre rad i kušnju, a trening je asketizam".²⁷

Uzroci sportskog nasilja su mnogobrojni i različiti, pa zbog toga pristupi ovom fenomenu moraju biti raznoliki i specifični.

Primetno je da skoro većina istraživanja o navijanju, nasilju, i nacionalizmu, kao i mnogobrojni tekstovi koji se pišu na ovu temu, pate od istog 'felera': nasilje se prepoznaje i osuđuje samo na tribinama; samo u navijanju kao činu neartikulisanog urlanja, besomučnog mahanja zastavama, da bi se ljudi olakšali i ispustili suvišak energije. Nasilje na stadionima, nažalost, pripremaju i "spolja stojeći učesnici u sportu", moćnici, vrhovni silnici u klubovima i taborski orientisani novinari. Navijači su samo iskoristili 'vakum' da bi *iskazali svoju autonomnost i diktat 'usamljene gomile'*. Navijanje se institucionalizovalo, a nasilje je u ekspanziji. Mada ima mišljenja da se nasilje u sportu mitologizuje i da je u poređenju sa nekim drugim oblicima terorističkog i političkog nasilja, pre dečija igra nego ozbiljan fenomen, ipak, "ono ima dvije karakteristike koje ga čine 'važnim' u javnom mnjenju: radi se o nasilju koje

26) G. S. Kenyon, I. W. Loy, *Za sociologiju sporta*, u Zborniku *Sociologija sporta*, str.23 ; videti njihov zajednički rad, *Sport, Culture and Society*, New York, London, 1969.

27) B. Žile, *Povijest sporta*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1970., str. 7.

je ekstremno vidljivo i koje nema ideološko opravdanje". Do nasilja uglavnom dolazi iz dva razloga: ili je u pitanju nepravda prema ekipi ili neprijateljstvo koje postoji među grupama. Antagonizam se ne odvija samo na stadionu, već se sukob prenosi izvan njega. Traži se neprijatelj i suparnik da bi se predstavila i portretirala sopstvena grupa. Svakodnevna dogadanja na našim stadionima zahtevaju nova tumačenja nasilja i hooliganizma. Problem jeste sveopšti i svakodnevno prisutan. Tačno je da od nasilja na stadionima ne treba praviti mitove, ali bi još pogubnije bilo potceniti ono što se svakodnevno događa, uz orgijanja mržnje, patološki zanos i nalet mračnih strasti.

Sport je način na koji čovek susreće drugog čoveka, neka vrsta simboličkog dijaloga i komunikacije. Otuda svako aktiviranje zapečata ljudske svesti, iracionalnih poriva, sirovih strasti, i goropadne agresije, u sportu, gde bi trebalo da ima najmanje razloga za to, predstavlja živo svedočanstvo da je komunikacija poremećena, a društvenost među akterima okrnjena. Činjenica je da ljudi počinju tražiti oštire mere protiv onih koji ih uznemiravaju, znači da sport i dogadaji oko njega, sve češće i sve brže proizvode šokantno nasilje u ogromnim količinama. Nikakva saopštenja niti deklarativna zalaganja ne mogu pomoći. Čutanje dobrih i smernih ljudi, odsustvo njihovog angažmana, neće i ne može doprineti smanjenju nasilničkog u ljudima i nasilja u društvu u kome žive. Ne treba zaboraviti da je nasilje u sportu samo jedan segment svakodnevnog ludačkog nasilja u savremenom društvu.

Značaj kulture u suzbijanju nasilja često je istican u mnogim istraživanjima. "Postoji nešto što je mnogo strašnije od nekulture, a to je: *moralna podivljalost*, bezbožnička oholost, zaboravljanje osnovnih ljudskih dužnosti. Nepismen, smeran i častan čovek mnogo je bliži *kulturi* od današnjih lažnih doktora nepostojećih nauka" - smatra naš poznati književnik M. Danojlić, u eseju *Komšijska posla*. Ovaj pledoaje je najbolje upozorenje da moraju prestati naše komšijske svade i podele na *mi* i *oni*. Dobro je znano, da kad se *mi* izgovara toplo i osećajno, onda su hladnoća i praznina rezervisane za *one tamо*. Na taj način se trasira put nasilju i mržnji, čije posledice jesu kod nas videne, ali još uvek nesagledive.

radovan marjanović

NASILJE SPORTSKE PUBLIKE

Baš zato što je aktuelno, govorenje o sportu i nasilju *kod nas* treba opravdati (legitimisati). U protivnom, reč je o još jednom uključenju u *kampanju*, da bi se pokazalo praćenje aktuelnog više nego da bi se reklo nešto (novo). Jer, ovo aktuelno takvo nije baš od skora i samo kod nas, tako da već rečnog imat.

Još jedno govorenje, ovo koje sledi, opravdavamo više potrebotim *kritičkog govorenja* o izgovorenom, nego mogućnošću stvarno novog. Skoro da se može reći kako nastaje *nauka o sportu i nasilju*, tako da je vreme za podizanje govorenja na nivo kritičke refleksije i *o govorenju*, a ne samo o predmetu, koja ne dozvoljava ne-kritičko prihvatanje svakodnevnog govora. Vreme je i da se tačna ali parcijalna saznanja i povežu sa važećim teorijama, a neka upute na prave adrese kako ne bi i dalje važile problematične (dis) kvalifikacije, predubedenja i animoziteti. S obzirom na *praktičnu* a ne sano teorijsku relevantnost govorenja o nasilju i sportu (koje treba da bude osnov novih i korekcija dosadašnjih praktičnih akcija), njegovo kritičko osvetljavanje, takođe, dobija na opravdanosti.

Na osnovu postojećih znanja, bavićemo se nasilničkim ponašanjem sportske publike, tvrdeći da sport (ono što je u današnjim sportskim *priredbama* zaista sportsko) *nije* ono zbog čega to ponašanje postoji. Nije, jer su razlike između sportskog i onog što traže *priroda i stanje* publike sklone takvom ponašanju, tolike da ona na sportske priredbe dolazi upravo zbog onog u njima što sportsko *nije*. Pojedinci, znači, tu dolaze *zbog sebe*,

RADOVAN MARJANOVIĆ

a ne zbog sporta, ne zbog onog što bi *moglo* izazvati entuzijazam sto hiljada gledalaca i biti "moderni ekvivalent katarze koja je Helene omešavala u njihovom pozorištu"¹. Vezanost za klub, za koju se misli da stoji u osnovi niza sukoba (rivalskih grupa navijača), *posledica* je njihove "prirode" (socijalne i personalne), tako da je opet ona uzrok onoga što se neopravdano pripisuje sportu.

Posebno pitanje jeste što gledaoce mnogi i stalno pozivaju *da ne budu pasivni* (samo) gledaoci već da učestvuju aktivnije, na način koji je zbog njihove prirode i stanja vrlo blizu nasilničkog ponašanja. (I pritom se, i dalje, očekuje da dožive katarzu, za koju Aristotel kaže da je doživljavaju samo gledaoci *pozorišta*, pojam "mirnih" gledalaca!).

ŠTA JE SPORT, ILI SPORTSKO U DANAŠNJOJ SPORTSKOJ PRIREDBI (SPEKTAKLU)

Zbog dugog trajanja, različitih vrsta i oblika, zbog toga što svaka forma društva ima i svoju formu sporta, normalno je neslaganje oko toga šta je sport. Bez obzira na razlike u definicijama, međutim, zajedničko je *insistiranje* na nekim bitnim elementima, što i omogućuje da postavimo našu hipotezu. Pogledaćemo te elemente detaljnije.

Sport je igra, a sportsko danas je ono igračko

Dosta istraživača, osobito starijih, deli svakodnevno mišljenje: sport je "igra"², mada *posebne vrste*. Njegov specifikum čini prisustvo izvesnih pravila (eventualno i *institucija*), koja obezbeđuju da *takmičenje* (takođe osobenost ove igre), ukoliko nije sa sobom ili prirodnom već sa drugim ljudima, ne izade iz granica koje tu aktivnosti i čine igrom.

Otuda "sport sličan radu, nije sport... Sport je u suštini igra, slobodna i nezainteresovana aktivnost slobodnih ljudi"³. Bar za početak može se reći da je svaki sport, u suštini, igra u značenju koje ima englesko *game*, s tim

1. Magnane G., prema: *Jeux et sports. Sous la direction de R. Caillois*. Galimard, Paris 1967. 1678 p.

2. König R., u: *Kleingruppenforschung und Gruppe im Sport*. Hrsg. von G. Lüschen. Westdeutscher Verlag, Köln und Opladen, München 1966. 5 S.

3. Mahier R., prema: *Jeux et sports*, 1216 p.

što obrnuto ne važi⁴. "Sport je ansambel fizičkih vežbi predstavljenih u formi individualnih i kolektivnih igara, koje ostavljaju mesta kompeticiji, a praktikovanih uz uvažavanje izvesnih preciznih pravila i bez utilitarnog cilja"⁵.

Sport se igrom smatra i kada se to izričito ne kaže, ali mu se *pripisuju* osobine pripisane igri. Tako je sport "intenzivno fizičko vežbanje bez neposrednog utilitarnog cilja, praktikovano sa idejom borbe: nadvisiti prirodne teškoće..., pobediti suparnike..., konkurente..., ili protivničke ekipe..., nadmašiti prethodne rezultate"⁶. Najzad, sport je igra i za one koji žale što danas to nije, govoreći o "sportu bez igre"⁷, ili "kontaminaciji igre"⁸.

I kao igra, sport ima specifičnosti koje zahtevaju posebnu pažnju...

Kulturni značaj igre izvan je spora, s tim što se igra kulturi *ne podređuje* (Huizinga). Sa sportom takav slučaj nije, ili ima mišljenja (koja izražavaju i karakteristike sporta, a ne samo onih koji pišu o njemu) po kojima se ova igra izričito stavlja *u službu* kulture. Time se pravi *presedan*: ono što *nema cilja izvan sebe*, postaje *sredstvom*. Posledice su veoma krupne, jer čim igra jednom bude podredena nečem drugom, realno je očekivati da se kasnije podredi nečem trećem.

Tako čitamo da je sport "kultura, praktikovana izvesnim aktivnostima koje imaju karakter razonode i u isti mah su uvežbavanje prirode radi razvoja fizičke snage čoveka i izvesnih intelektualnih kvaliteta"⁹. ("Izvesni" nisu definisani, tako da ih svako može definisati shodno *svojim* videnjima!). Ili, da je sport nesumnjivo igra, ali čiji je "cilj kultura tela uvežbavanjem poretku koji čoveka prinuđuje na trostruku borbu: protiv sebe, drugih ljudi..., prirode samih stvari..., u okviru preciznih pravila i konvencionalnih prinuda"¹⁰.

4. Bellefleur M., prema: *L'homme en mouvement*. Edité par. M. Boutin, R. Volant, J.C. Petit. Fidès, Montréal 1970. 87.p

5. *Grand Larousse Encyclopédique* 9., Paris 1964. prema: *L'homme...*, 174 p.

6. *Nouveau Larousse Universel* 2. Paris 1949. Prema: *o.cit.*, 174 p.

7. Koković D., *Sport bez igre*. Univerzitetska riječ, Titograd 1986.

8. Magnane G., *Sociologie du sport*. Gallimard, Paris 1964. 188 p.

9. *Nouveau Larousse Illustré*. Prema: *L'homme en mouvement*, 174 p.

10. Prouteau G., prema: *o.cit.*, 177 p.

Sport je igra koja je sredstvo za nešto što igra *nije*, što je javnije i ozbiljnije od *zadovoljstva* koje igra pruža. Tako je od Kubertena do Pija XII... Za našu ključnu tezu to znači: ono čemu sport služi, *drukčije je* od onog što interesuje najveći deo sportske publike, što on u sportskom dogadaju vidi kao sredstvo za sebe. Diskrepancija između očekivanja od sporta i očekivanja *dominantnog poddruštva* koje organizuje i institucionalizuje sport, bitan je izvor nasilja publike, čak i nezavisno od drastičnijih podredivanja sporta od ovog kada se podreduje kulturi. Stvari su osobito složene i impliciraju veoma konfliktualne mogućnosti kada se ova igra stavlja u službu *partikularno-društvenog*, nacionalnog ili političkog, što je stalna praksa. Tako čitamo da je "socijalistička telesna kultura - faktor formiranja socijalističke nacije u DDR"¹¹, ili da služi "svestranom jačanju DDR". Odnosno, da su "sovjetski sportisti - vatreni patrioti svoje Otadžbine"¹². Itd., itd.

*Danas, sportsko je samo jedan element sportske
priredbe (spektakla)*

Razvoj sporta (u funkciji razvoja društva), rezultira shvatanjima koja sport ne vide kao igru.

Postoji unutrašnja strukturalna sličnost između sporta i radnog života, pošto su "kvantifikovanje i merenje učinka" postali "sadržaj samog sporta"¹³. "Sport se sve više identificira sa tehnikom u striknom značenju te reči, tj. sa složenim i artikulisanim ansamblom rigorozno i racionalno definisanih operacija... Drugim rečima, sport postaje učenom praksom sa sve težim teorijskim i operacionalnim sistemom igre, s jedne, i instrumentalnim aparatom egzekucije i kontrole koje se takođe sve više usavršavaju, s druge strane"¹⁴. Sportist postaje proizvodač specifične robe čiji je kupac sportsko uđurenje, čime sport prelazi u specifičnu *privredu*: industriju spektakla, industriju slobodnog vremena. Kao takav ili kao *šou-sport* (s tim što su elementi prvog važniji od elemenata drugog!), zasnovan na egzaktnom planiranju sa tejlrovskom strogošću¹⁵, on je nešto novo. Sada ni "njegova" publika nije samo sportska, ona

11. Wespphal H., u: *Zu aktuellen Fragen der Olympischen Bewegung*. Friedrich Schiller Univerzität, Jena 1984. 110 S.

12. *Teorija fizičeskogo vospitanija*. Fiskuljtura i sport, Moskva 1960, 125 str.

13. Gehlen A., prema: Rigauer B., *Sport und Arbeit*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1969. 11,50 S.

14. Bernard M., prema: *L'homme en mouvement*, 175 p.

15. Rigauer B., 32 S.

RADOVAN MARIANOVIĆ

je publika jednog *spektakla*. A spektakl nije isto što i ceremonija, i oni koje interesuje ceremonijalno (za koje neki estetičari misle da je posebna estetska vrednost, prisutna u *pozorištu*), traže ga na tačno određenom mestu. Ne na stadionu gde se s pravom može očekivati samo spektakularno.

Prirodu ove nove aktivnosti, *uslovno* sportske, izmjenjene u odnosu na ranije nesumnjivo sportsku, dobro izražava njen *moral*, prepoznatljiv po "valorizaciji uspeha, nadmašivanja sebe u trpljenju, disciplini treninga, potčinjavanja interesima grupe, respektovanju šefa, i stalnom respektovanju protivnika u lojalnoj konkurenciji, o čemu svedoči britanski koncept fair-playa". Kao takva, ova aktivnost "reprezentuje sublimnu i otuda opravdanu formu ekonomске prakse kapitalizma"¹⁶, u kojoj *homo ludens* i u sportu ostaje *homo faber*¹⁷.

I U IGRI I U PRIVREDNOJ GRANI, SPORTSKO IMA OSOBINE KOJE TEŠKO DA ODGOVARAJU POTREBAMA POSETILACA SPORTSKIH PRIREDBI

U drukčijem kontekstu, o razlikama (i sličnostima) između igre i sporta moralo bi se mnogo govoriti. U kontekstu naše teme njima ćemo se baviti samo koliko da istaknemo prisustvo *nekih osobina* sporta (nezavisno od toga šta je sport), koje stoje u *disjunkciji* sa osobinama i potrebama gledalaca.

*Prava igra i sport dosta se razlikuju, tako da je logično
ono što se danas desilo sportu*

Razlike između igre i sporta, nezavisno od toga da li je profesionalizovan ili ne, takmičarski-netakmičarski..., samostalan ili u okviru neke industrije..., predmet su čestih rasprava. Uglavnom se misli da razlika ima, jer je teren igre mesto *rekreativnih* aktivnosti *par excellence*, i *odnora*. Slobodno vreme je *suprotnost radu*, a igre su okupacija odmora i omogućavaju povratak i restauraciju ličnog bića. Duh igre svoju protivnu stranu, svoj demanti, ima u duhu ozbiljnosti koji dominira ra-

16. Bernard M., 1 cit.

17. Rigauer B., 70 S.

dom¹⁸, tako da je *contradictio in adiecto* reči: "igra minuciozno organizovana i kontrolisana, kakav je sport"¹⁹.

Uopšte, smatra se da je igra *inanentna* dok je sport transcendentan u odnosu na sadašnjost svoje aktuacije²⁰. "Igra je ego-centrična. Subjektivno zadovoljstvo svakog igrača njemu je dovoljno. Manje nego sport, ona ima potrebu za arbitrom i posmatračima", a onih "oko sporta", onih koji "participiraju u produkciji sportista", uglavnom nema²¹. Samim tim igra nema socijalne funkcije, ili se o njima ne može govoriti onako kako se to mora činiti kada je reč o sportu²². Najzad, "svet sportova izgleda da se lakše slaže sa dominantnim društvenim vrednostima. Stavljući akcenat na *eksterni faktore* koje proizvodi, kakvi su: pobeda, rekord, prestiž, renome, posledice po zdravlje²³, sport se *približava radu*. Naime, upravo je rad aktivnost u kojoj onaj ko je obavlja želi nešto izvan rada i izvan sebe, geneički nazvano "povećanjem udela u simbolima koje će ni njegovo društvo"²⁴.

Igra i sport imaju sličnosti, tako da nije slučajno došlo do kontaminacije igre

Dobro je poznato očišćenje *prošlosti* od tamnih strana, ili njena idealizacija kod nezadovoljnih sadašnjošću. A onda kada je i sama bila sadašnjost, ona nije bila samo svetla.

Ako se želi biti objektivan, mora se priznati da su Heleni imali svete igre posvećene *eksternim efektima*, i profane u kojima je situacija drukčija utoliko što su eksterni efekti bili drukčije vrste... (Moglo je biti i materijalne koristi). Herodot je pisao o helenskom telu i igrama koje favorizuju jedinstvo tog tela, što znači da su pominjani efekti bili i politički. (Uopšte, drevne Olimpijade bile su festivali religioznog i političkog karaktera). U srednjevekovnoj Francuskoj igre su bile zabava bez ikakvog religioznog karaktera, i nikada oz-

18. Gusdorf G., prema: *Jeux et sports*, 1159 p.

19. Magnane G., prema: o.cit., 1673 p.

20. Bouet M., prema: *L'homme en mouvement*, 99 p.

21. Levassieur R., o.cit., 12 p.

22. Vidi: Marjanović R., *Socijalne funkcije sporta. Sociologija* 1978/4.

23. Bellefleur M., prema: *L'homme en mouvement*, 11 p.

24. Stone G., u: *Kleingruppenforschung*, 64 S.

biljno nisu bile u vezi s odbranom lokalnog ili nacionalnog prestiža²⁵. Samo, ovo je ili izuzetak, ili izvesna idealizacija svoje nacionalne prošlosti.

Zajedničko konglomeratu koji neki nazivaju igrom a neki sportom, danas je ono ne naročito atraktivno za najveći deo publike (pogotovo za navijače). Samim svojim prisustvom, ono u velikoj meri smanjuje udio takode prisutnog, ali atraktivnog. Takav je slučaj sa respektovanjem *pravila*, respektovanjem sebe i drugog²⁶. Kod navijača njega teško da ima, jer (kako čemo videti) *marginalizovani i frustrirani* niti respektuje sebe (zna kakav je!), niti drugoga (u kome vidi ili krivca ili sličnog sebi, ili mu zavidi). Isti je slučaj i sa onim po čemu je sport *sredstvo kulture*, ili oblik "fizičke (telesne) kulture"²⁷, *razvoja moralnih kvaliteta*²⁸, i sl. Gledaćima do toga nije baš naročito stalo, kao što ih ne zanimaju ni *institucije i organizacije*, ili ono u sportu što ga čini *radom*. Igra podređena cilju izvan sebe u čijem se definisanju *nije učestvovalo*, ili ono u modernom sportu što ga i čini modernim, *bliski su kapitalizmu, principu realiteta i čak protestanstvu* (von Krockow), takode ne mogu biti atraktivne većini gledalaca, *deprivlegovanih i gladnih života*.

Sve ovo dobija smisao tek kad se posmatra kroz prizmu *prirode i stanja* onih kojima se sport nudi kao zadovoljenje njihovih potreba: gledalaca sportskih priredbi.

ŠTA JE ILI KAKVA JE SPORTSKA PUBLIKA?

Ova socijalna *kategorija*, a ne sloj, kako s pravom naglašava K. Petrović, dosta je istraživana, ali saznanja slabo prodiru izvan naučnih krugova. I dalje preovladuje uverenje da je reč o maltene pozorišnoj publici, koja je samo promenila ambijent (čemu verovatno na ruku ide postojanje sportskih dvorana kao zatvorenih prostora, pored stadiona koji danas odudaraju od pozorišta). Veoma važno *razlikovanje* publike, mase i gomile, takode nije uobičajeno izvan pomenutih krugova, a često ga nema ni u njima.

25. Dillet B., prema: *Jeux et sports*, 1196 p.

26. Gusdorf G., *o.cit.*, 1176 p.

27. Leskošek J., *Teorija fizičke kulture*. Partizan, Beograd 1971.
str. 20

28. *Grand Larousse Encyclopédique* 9., prema: *L'homme en mouvement*, 175 p.

RADOVAN MARJANOVIĆ

Zbog *socijalnog porekla i statusa*, kao i *organizmičkih faktora* koji dominiraju kod njenih pripadnika, *nerealno* je očekivati da publiku sportskih priredbi (osobito tzv. popularnih sportova) privlači ono što je u njima još uvek sportsko. Na primer, novo, nedostignuto, rezultat, što je oblik *težnje ka inicijativi i inovaciji*. (S te strane u pravu su oni koji misle da je izuzetan podvig: rekord, pobeda u međunarodnom meču ili na Olimpijskim igrama, sportski ekvivalent remek delu umetnika²⁹). Inicijativa i inovacija situirani su u vrh, dok niži slojevi (koji dominiraju u publici sportskih priredbi) žele samo *participiranje u spektaklima* koje organizuju socijalne elite, o čemu svedoče istraživanja u Kanadi i kod nas. (Utvrđena je dominacija želje da država finansira elitne priredbe za gledanje tipa Olimpijskih igara, a ne izgradnju terena za istinsko, neposredno, aktivno i masovno upražnjavanje sporta. Tamo gde se zaista očekuju i dešavaju rekordi i pomeranje granica čovekovih mogućnosti, u atletici, publika je *malobrojnija* nego na nižerazrednim fudbalskim utakmicama). Tenis, badminton, golf..., povezani su sa višim slojevima (gde nasilja publike nema), a boks, rvanje, fudbal..., sa *nižim*³⁰. Istraživanja u različitim sredinama pokazuju da ima značajnih razlika i *po načinu* praćenja sporta, mada ih ne mora biti po interesu. Na primer, *radnici* u većini vole da odu na utakmicu, dok se *viši slojevi* zadovoljavaju gledanjem TV-prenosa. Uopšte, "pasivan način praćenja fudbala privlači, uglavnom, više društvene slojeve, i klubovima nije pošlo za rukom da ove ljubitelje fudbala privuku na stadione"³¹.

Ne ulazeći u finese koje bi drukčije koncipirano raspravljanje zahtevalo, podsećamo da u našem vremenu *malogradani* postaju dominantan društveni sloj unutar publike. Negde između 1920. i 1936. godine, u publici dominiraju, zajedno sa malogradanim, *radnici*³². Učešće na sportskim priredbama ima poseban značaj za *nekvalifikovane radnike*, i oni su (zajedno sa visoko-kvalifikovanim radnicima) kod nas sada najbrojniji u publici³³. Nije istraženo zašto je tako, ali se iz drugih izvora zna da im ukupan socio-ekonomski položaj nije naročito povoljan (o čemu svedoče podaci o smrtnosti

29. Magnane G., prema: *Joux et sports*, 1675 p.

30. Levasseur G., prema: *L'homme en mouvement*, 37 p.

31. Sadržaji i oblici neformalnog okupljanja mladih u Beogradu (rezultati istraživanja), Cenlar za idejni rad SSO Beograda, Beograd 1978, str. 112.

32. Hörtleider G. *Die Faszination der Fussballspiels*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1974. 16 S.; Prokop U., *Sociologie der Olympischen Spiele*. Hanser, München 1971. 82-3 S.

33. Zajić G., prema: *Beogradani o sportu i olimpijadi*. SOFK-a Beograda i IDN, Beograd 1986. 35, 41 str.

dece, uspehu u školi, pa čak i o dužini života). Uopšte, donja klasa je posebno zainteresovana za sport, i to ne samo na ovaj način, već i posredstvom televizije. Preferiranje ovog načina, međutim, ima bitne posledice na mogućnost pojave nasilničkog ponašanja zbog društvenog položaja pomenutih. Svi su oni *relativno deprivirani* i u odnosu na ostale pomalo *segregirani*, i skloni pokušaju da svoj nepovoljan strukturalni položaj kompenzuju dodatnim demonstrativnim aktivnostima u slobodnom vremenu (U.Prokop). Sport im je prevashodno kompenzacija za frustracije poziva, toliko važna da su spremni podneti odgovarajuće finansijske napore i odreći se mnogo čega (potrebnijeg).

Izgled tih aktivnosti može se prepostaviti uvedenjem ostalih varijabli. Skoro isključivo reč je o *muškarcima*, pri čemu obavezno valja računati sa načinom na koji oni, za razliku od žena, ispoljavaju svoje nezadovoljstvo. Taj način, po pravilu, je aktivan, povezan sa trošenjem fizičke energije, i samim tim potencijalno nasilan. Muškarci su i inače skloni zabavi koja sadrži nasilje i jača uzbudjenja, s tim što naglašavamo da ovde, s obzirom na ostale varijable, nikako nije u pitanju potreba za zabavom. Ne treba zaboraviti ni to da su dotični zbog uzrasta, statusa a možda i psihosocijalne konstitucije, mahom *neoženjeni*, tako da na sportskoj prireditbi pokušavaju kompenzovati još nešto osim 'frustriranosti u sferi poziva', odnosno u društvenom životu uopšte. *Starost* je upravo ona kritična, pošto se kod nas za sport najviše interesuju mladi između 15. i 23.

godine, u gradu, odnosno 15. i 25. godine na selu.

Pošto se u publici nalazi mnogo osoba sa *nižim obrazovanjem* i pošto postoji "predominacija i skoro univerzalizacija jedne *srednje klase u domenu ukusa, interesa i vrednosti*"³⁴, slika je zaokružena. Pogotovo ako ima istine u tezi da je čovek zainteresovan za sport "ekstravertit vrlo primitivne vrste", uz to mahom apolitičan³⁵. Kod navijača sve je ovo još izraženije, tako da slika *totalno odudara* od floskule istinski ljubitelj sporta. (Takov je pre neki *aktivni sportist*, istinski amater. Televizijski gledalac ili slušalac radio-prenosa, takođe). Kod nas, navijača je najviše u grupi onih između 17 i 20 godina, dok im je školski uspeh (u slučaju učenika i studenata) lošiji od proseka. Pored učenika i studenata, skoro isključivo su radnici.

Odavno je Srdan Vrcan rekao skoro sve, ali na to se ne misli čak i kada se to zna. Mladi deo publike potiče

34. Cazeneuve J., *Sociologie de la Radio-Television*. PUF, Paris
1969. 55 p.

35. Magnane G., u: *Sociologie du sport*, 113 p.

RADOVAN MARJANOVIĆ

"iz onih društvenih slojeva koji su tek u novije vrijeme došli iz čisto ili pretežno ruralnih sredina u gradske, a čija je cjelovitija socijalna afirmacija u novim sredinama u velikoj mjeri *ograničena i potisnuta*". Relativno stariji deo čine "ljudi iz prigradskih naselja, malih građica i ruralnih sredina", takođe onemogućeni da predu u svet koji se odvija mimo njih a u kome bi *moralibiti*³⁶.

Zar ovakva kakva je, sportska publika može želeti samo sportsko?

Ovakvi ljudi u sportskom naročito uživati ne mogu, niti ga mogu očekivati i tražiti i za njega *plačati*. (Uz pretpostavku koja se ne mora obistiniti - zbog nameštanja rezultata koje je zbog mnogo čega investiranog u ovu granu industrije normalna pojava - da sportskog *uopšte* bude). Zašto je tako, nemamo namjeru da posebno dokazujemo, samo upućujemo na poređenje prezentiranih karakteristika sportskog na jednoj, i publike na drugoj strani, uvereni da je diskrepancija među njima očigledna. Uostalom, uporedimo tezu da je sport "...praznik, mirno samoispunjenje, miran čas praznovanja"³⁷, sa onim što pišu naši navijači *Tempu* ovih dana, *opsednuti željom* da negde i u nečem i oni budu najbolji i bez premca, makar i tako da 'žarimo i palimo i pobede slavimo', samo 'neka cela Juga zna, najlude su HORDE ZLA'.

Štaviše, gledalac na stadion dolazi *pripremljen* da pažnju obraća na vantsportske elemente sportskog događaja, a za vreme njega oni su itekako prisutni i pažnju odvraćaju od sportskih. *Pre* njega u užem smislu (same igre) i *za vreme* njega, teče program reklama, muzike, pirotehničke... Sami sportisti su pre svega, *sandwich-man*, tu su istaknute ličnosti kao gosti, lepotice koje imaju nekakve uloge (najavljujući sledeće runde, u boksu). Sudije su poseban svet sa ulogom koja je veoma bitna za sportski događaj, a nekada i za početak nesportskog (devijantnog). Policija i njeni psi (kakav kontrast prazniku!) na sebe itekako skreće pažnju, a deo gledalaca provocira. Itd, itd.

Vredelo bi razmišljati o stadionu i onom što se na njemu odvija (pogotovo: *očekuje*), i kao današnjoj derivaciji rezidue koja se nekada zadovoljavala u *rimskom* cirkusu. Svidalo nam se to ili ne, o prisustvu i ispo-

36. Vrcan S., Sociolog pred fenomenom nogometu. *Sociologija* 1971/1, 11 str.

37. C. Dürhem, prema: Magnane. *o.cit.*

Ijavanju *nagonskog*, i to baš "varvarskih instinkata ljudske životinje", "arhaičnoj spiritualnoj konstituciji" (Veblen), urodene destruktivnosti čoveka (Freud, Lorenz...) koja negde mora da izbije. Razum je tu samo zato da nade mesto gde to može da se učini, *ne kažnjeno*, a stadion je bogomdano mesto. (Možda se i zato posmatrači boksa regutuju iz svih društvenih klasa, kako tvrde neki istraživači?). I scena i publika ovde su više cirkuskog nego pozorišnog tipa, a pošto je stradanje *sastavni deo i svakodnevica sporta* (*Vae victis!*), doživljaj katarze kod gledača čak i ako zanemarimo njihovu mladost i ostalo, nije moguć. Štaviše, postoji *navikavanje na stradanje bez krivice onog koji strada*, sa nizom nimalo prijatnih implikacija.

Povrh svega, od ovakve publike (mase) traži se visoko uvažavanje vansportskog!

Slabo se razmišlja o još jednoj važnoj stvari: posledicama intenzivne političke, nacionalne i lokalne propagande preko sporta, na specifičnu socijalnu kategoriju kakva je ova publika, uz to u specifičnoj, *masovnoj situaciji*. Takva propaganda veoma je riskantna i *bremenita nasiljem*, jer se očekuje da unutar dosta fluidnih granica iza kojih počinje neželjeno, ostanu pojedinci i organizovane grupe navijača kojima je to teško iz niza razloga, počev od mladosti.

Tako se u pomenutom istočnonemačkom zborniku sa odobravanjem citira Kuberten: 'Sport je sjajni faktor mira i razumevanja', da bi se prešlo na filipse protiv SAD i njenih sportskih organizacija, i isticanje 'naše socijalističke telesne kulture'. S obzirom na *opšti stav* socijalističkog prema kapitalističkom jasno je šta to znači za stav prema "njihovom" sportu, bez obzira da li se to izričito kaže. Praksa je *identifikacija sportista sa sredinom iz koje su*, a odnos prema njoj drugde (inače) često je odnos disjunkcije. U pomenutom zborniku, govoreći o 'imperijalističkom rukovodstvu sporta', Vili Šreder (Willi Schröder) implicitno govori i o socijalističkom, što je poziv na takvo govorjenje (i *ponašanje*) i o sportistima koji sledi to rukovodstvo, pa i *gledaocima* koji ih podržavaju kao svojc. V. Bradter (Wolfgang Bradter) sledi, u principu, pozitivna shvatanja, tvrdeći da su rezultati za sportiste oblik samostvarivanja individualnosti, ali na istoj strani je i shvatanje uobičajeno u njegovoj sredini, a ne baš pozitivno: da je ličnost samo "predstavnik svoje klase, svog kolektiva, svog poziva, svog porodičnog života". (Posebno je pitanje spojivosti svega pobrojanog, ali redosled na-

brajanja nije slučajan tako da je jasno šta u slučaju nespovijesti treba žrtvovati). Predsednik Regan, nešto pre pojave ovog zbornika, ističe da "SAD trebaju pobedu i samo pobedu, jer samo ona može odražavati nadmoćnost američkog načina života". Uopšte, pozivi na podršku našima koji su svakodnevna pojava, ne moraju sadržati pominjanje njih i njihovih osobina, ali iz drugih situacija publici je rečeno ko su i kakvi su oni. Između nas i njih već postoje animoziteti, zategnutosti pa i konflikti. Kako onda da se ostvaruje ono na čemu insistira Olimpijska povelja: "doprinos mladosti sportom u duhu boljeg uzajamnog razumevanja i priateljstva, i time postizanje boljeg i mirnijeg sveta"?³⁸

Trebalо bi razmišljati o implikacijama stalno prisutne pojave: pozivanja publike da čini nešto suprotno onom što čini pozorišna publika, koja se uzima za primer. Poziva se da navija umesto da posmatra, što je s obzirom na prirodu publike sportskih priredbi ne samo iluzorno, nego i opasno. Poziv publici da bude igrač više već je poziv na nasilje, nad pravilima koja ne dozvoljavaju narušavanje principijelne jednakosti. Udeo vantsportskog tima se povećava, a razlika između vantsportskog i nesportskog mnogo je manja od one između sportskog i vantsportskog.

Da zaključimo i rezimiramo. Nasilje gledalaca sportskih priredbi ukorenjeno je u prirodi i stanju tih gledalaca kao ljudi i građana, u prirodi stadiona i masovne situacije, u onom što sport sprečava da bude sport, a njih da budu prava publika. Rehabilitacija sportskog u onom što zovemo "današnji sport", jedan je od značajnih koraka u borbi protiv "nasilničkog ponašanja sportske publike", pored ostalih koji sa sportom nemaju veze.

38. Zu aktuellen Fragen der Olympischen Bewegung, 10, 11, 72 S.

kris van limbergen

FUDBALSKI VANDALIZAM¹

/.../

Fudbalski vandalizam i huliganstvo

Drama koja se odigrala na stadionima Hejsel i Hilsboro je spektakularan primer onoga što bi neki možda nazvali nasiljem povezanim s fudbalom. Takve nesreće obično šokiraju društveni red u tolikoj meri da se politički pritisak, koji tad nastaje, pokušava smanjiti otpočinjanjem naučnog istraživanja huliganstva. Ali, ono što se zbilo na Hejselu i Hilsborou nije bilo huliganstvo. To je bila agresija koja se, pod uticajem okolnosti, skoro spontano izrazila. Mi takav oblik fudbalskog nasilja rade zovemo *fudbalskim vandalizmom*. On se, dakako, ispoljava i u mnogo manje spektakularnim oblicima, incidentima, koji se, npr. pod uticajem igre na terenu, obično odigravaju na tribinama.

Tokom istraživanja postalo nam je jasno da postoji izrazita razlika između ovog oblika spontane agresije i organizovanog i planiranog fudbalskog nasilja, koje ćemo nazvati *huliganstvom*. Huliganstvo je ono ponaša-

1. Članak je preuzet iz knjige, priručnika za policijske službe, *Društveni problemi: Fudbalski vandalizam* (Kris van Limbergen, *Samenlevingsproblemen: voetbalvandalisme*, Kluwer Editorial, Deventer, 1989). Priručnik je rezultat timskog rada istraživačke grupe omladinskih kriminologa pod vodstvom prof. dr L. Walgrave. Autor članka, Kris van Limbergen, je naučni saradnik istraživačke grupe za omladinsku kriminologiju pri Pravnom fakultetu Katoličkog Univerziteta u Levenu (Belgija). Redakcija *Kultura* i prevodilac se zahvaljuju gospodici Ingrid van Welzenis, članu naučnog tima, i samom autoru na odobrenju za prevodenje i objavljivanje u Jugoslaviji. Tekst je, zbog dužine, na nekoliko mesta kraćen, što je označeno uglastim zagradama.

KRIS VAN LIMBERGEN

nje, u potkulturi društveno ranjive omladine, koje je rezultat unapred planiranog nasilja prema ljudima i stvarima, da bi na taj način svoje stanje 'popravili' u socijalno-psihološkom smislu. Nasuprot fudbalskom vandalizmu, huliganstvo je smišljeno i pripremljeno. Razlika je, dakle, više od proste igre reći: ona ima ključni značaj za razumevanje i rešavanje problema. Tako se razne forme fudbalskog vandalizma (talasanje publike na tribinama, sitni individualizirani i izlozani sukobi, bacanje projektila na igrače, itd.) mogu sprečiti *dobrom policijskom i tehničkom prevencijom*. Huliganstvo se (npr. teške tuče između, i napadi grupa navijača jednih na druge, bacanje molotov-koktelja, organizovanje konfrontacija na moru, itd) takvim sredstvima ne može sprečiti, niti će tim putem nestati. Ono iziskuje nužnost da se što preciznije "opkoli", što opet treba da prate radikalnije mere prevencije, jer će se nasilje inače samo pomeriti na neko drugo mesto.

Fudbalski vandalizam je oduvek postojao

Istorijski gledano, oduvek je sport bio okružen nasiljem i izvesno je da je i fudbalski vandalizam uvek postojao. *Souille*, na primer, praoblik fudbala, koji je nastao u poznom srednjem veku, u kome su se čitava sela nadmetala u igri svinjskom bešicom, bio je veoma nasilnički. Čak toliko nasilnički da je jedan geldenaški advokat 1776. godine tražio od Brabantskog saveta da ovu *igru zabrani* pošto je pravila velike štete na poljoprivrednom zemljištu. /.../²

Medutim, nasilje povezano s fudbalom *nikada nije bilo definisano kao problem*. Čak ni onda kad je igra dobila svoja zvanična pravila i organizaciju (1863, osnovan je Fudbalski savez) to se nije promenilo. /.../ Sledi citat iz belgijskog lista *Le Soir* iz 1908. koji upozorava da se fudbalski mečevi ne smeju pretvoriti u linčovanja.³

2. Renson, R., *Sullen met geweld: voetbal van de eeuw der Verlichting tot 29 mei 1985*, referaat op de studiedag "Geweld en agressie in en om de sport", NFWO-contactgroep sport en bewegingsagogiek, Brussel, 26 april 1986.

3. Postoje razne, uglavnom britanske, istorijske analize o ispoljavanju nasilja povodom fudbalskih utakmica od osnivanja Fudbalske federacije do danas. Dobri pregledi mogu se naći u: Dunning, E., e.o., *Football hooliganism in Britain before the first world war*, *International Review for the Sociology of Sport*, 1984, 3-4, p. 215-240; en Maguire, J., *The emergence of football spectating as a social problem 1880-1985: afigurational and developmental perspective*, *Sociology of Sport Journal*, 1986, 3, p. 217-244; en Vamplew, W., *Sports crowd disorders in Britain: causes and controls*, *Journal of Sport History*, 1980, 14, p. 5-20.

Huliganstvo, nasuprot tome, nova je pojava. Svesno traženje i organizovanje sukoba došlo je na kontinent iz V. Britanije *sredinom sedamdesetih godina*. Takvo ponašanje se javilo među britanskom mlađeži pod uticajem velikih promena u tamošnjoj radničkoj kulturi. Omladina koja se našla u baperspektivnom delu klase nekvalifikovanih radnika, krenula je u potragu za načinom očuvanja osećanja sopstvene vrednosti. Od njihovog nasilničkog ponašanja oko fudbalskih terena, povodom svetskog šampionata 1966, sredstva masovnog opštenja su napravila toliki problem da je nastala pravamoral panic. Atmosfera panike je u V. Britaniji problem dalje pojačala i preselila u naše zemlje.⁴

Nasilje oko fudbalskih stadiona je dakle bilo stalno zlo. Međutim, njegovo definisanje u smislu problema pokrenulo je mehanizam pojačanja i ustanovalo tradiciju nereda oko stadiona praćenu velikim interesovanjem sredstava masovnog opštenja. Na taj način je fudbal postao privlačna tačka sistematskog nasilja. Fudbalski vandalizam je tako, u kompleksnom polju sila i pod uticajem pogoršanih socijalno-ekonomskih prilika (pri čemu je nastala potreba za stigmatiziranjem određenih grupa stanovništva), stvorio huliganstvo.

Huliganstvo je društveni problem

Huliganstvo je potom postalo bitnim vidom životnog stila omladine iz takozvanih marginalnih grupa u velikim gradovima. Fudbal je pri tom bio i ostao samo slučajna žrtva. *Nasilje se nakalemilo na fudbal* jer on zauzima veoma važno mesto u životnom krugu lower-lower working class (donje-donje radničke klase), ali i zato što fudbal omogućava da se konfrontacije mogu lako organizovati i savršeno predvideti, zato što omladinu koja ne vidi sopstvenu budućnost stavlja u centar pažnje, i verovatno najpre zbog toga što je fudbal godinama okruživala izrazita tradicija nereda.

Očito je da je fudbalsko nasilje samo delić delikventnog sveta ove omladine. Tvrđnja da su huligani tokom nedelje dobri momci, koji se za vikend izgube u nasilju, priča je za malu decu.⁵ Takozvani huligani

4. Kako su nastali mehanizmi moral panic i deviant amplification opširno su opisali: Colaers, C. and Van Limbergen, K., The development of football hooliganism as a social problem, in: Walgrave, L.,(ed.), *Changes in society and juvenile delinquency. Development in the problem-areas, policies and practices*, vol. II, Leuven, Acco, 1988, p.265-278.

5. U ovom kontekstu se opravdano mogu dovesti u pitanje napis u nekim popularnim stranim publikacijama u kojima se tvrdi da sinovi

KRIS VAN LIMBERGEN

učesnici su mnogih drugih vidova problematičnog ponašanja. Huliganstvo, dakle, nije problem fudbala, već problem nasilja, i ako hočete, društveni problem. Istraživanja su pokazala da tvrda jezgra belgijskih grupa navijača *vode poreklo iz klasičnih gradskih maloletničkih bandi* i da se još uvek u, i među njima, kreću. Otuda nije iznenadujuće da se problemi droge i krada (koji na prvi pogled nisu povezani sa fudbalskim vandalizmom) mogu ustanoviti kod članova navijačkih grupa.

Huliganstvo kao stigma

Ni današnje huliganstvo nije, kao što bi se moglo pomisliti, baš nova pojava: reč je o bandama kakve su oduvek bile poznate, i koje, svakako, i dan-danas postoje. Lokalizujući ove problematične mladiće oko fudbalskih stadiona, i davši im ime *huligani*, kao i stvaranjem iluzije da se problem nasilja u centru grada drži pod kontrolom, kod stanovništva se možda donekle ublažava osećanje ugroženosti. Ubrajanje nekog u delikventnu podgrupu, kakva je grupa navijača koja nosi ime tribine (sa koje tradicionalno posmatra nogometne utakmice i preduzima "vandalske" akcije, npr. *tribina X* ili kod nas *Zvezdin sever*), čini povratak u konformističko društvo mnogo težim. Tako nastaje neka vrsta mehanizma *preuzimanja zadate uloge (role-taking)*, pri čemu članovi tvrdih navijačkih jazgra nastoje da potvrde svoju reputaciju. Oni usvajaju stigmu koja im je nametnuta i ravnaju se prema njoj. Osim toga, etika pojačava formalnu društvenu reakciju. Tako je, na primer, antverpenski zamenik državnog tužioca u pledoaju protiv fudbalskih vandala rekao: "Takvi ispadni se moraju strogo kažnjavati, naročito ako se stave u okvir huliganstva".

bogatih roditelja delom pune tribine. Njihova je greška, po našem mišljenju, verovatno prouzrokovana nepotpunim uvidom u strukturu navijačkih tribina (moguće je da se takvi momci kreću na periferiji grupe radi senzacije) ili nedovoljnim poznavanjem nove generacije *casualsa* (društvena ranjivost spakovana u lepu i skupu odeću).

MODEL ZA OBJAŠNJENJE

.../

Ilustracija društvene ranjivosti

Školska karijera fudbalskog vandala je kraška i frustrujuća. Huliganima školovanje ne donosi pozitivna iskustva (to često ometaju kako unutrašnji, tako i spoljni faktori). Mladi o kojima je ovde reč stalno dolaze u sukob sa osnovnim karakterom škole: disciplinom, potretkom i kaznom. Huligani su nam saopštili kako im nastavnici prebacuju zbog odsustva pažnje prema lepotom ponašanju, redu, čistoći, disciplini i školskom uspehu.⁶

Bežanje sa nastave moglo se utvrditi kod određenog broja vandala (12% u tvrdom jezgru koje smo mi istraživali). Nedostatak motivisanosti za školovanje delimično objašnjava slab uspeh, i pojačava, naravno, još više frustriranost školom. Većina je pre završetka školovanja napustila školske klupe (samo 16% članova tvrdih jezgra je pohadalo školu), a pojedinci su preko volje i uz sistematsko bežanje, nešto duže ostajali u školi. Sama institucija škole je smatrana preprekom blagostanju i sreći koju treba izbeći, a nikad nije smatrana mogućnošću. Potkulturalna grupa smatra školu smetnjom samostalnosti: oni hoće da što pre stanu na sopstvene noge, da sami zaraduju pare da bi, npr. mogli da idu na utakmice, u zemlji, ali prvenstveno u inostranstvu.

Ovejani fudbalski vandali često pripadaju nestabilnim porodicama. Tokom istraživanja moglo se konstatovati da navijači iz tvrdog jezgra odrastaju u nestabilnoj porodičnoj sredini. Čak 40% su vanbračna deca, ili su usvojeni ili su članovi 'nepotpunih' porodica. Od 106 poznatih porodičnih situacija u našem istraživanju takvih je bilo 43. Pored toga, roditelji takve dece se često i sami nalaze u raznim problematičnim situacijama. To znači da oni nemaju (ili ne mogu da oslobole) mnogo vremena za svoje dete, često nisu u stanju da podnose trajnu vezu s partnerom ili takvu vezu odbacuju, i bc-

6. Jedan antverpenski navijač sa tribine-X je na primer izjavio: "Izbacili su me iz dve škole. Onda sam ipak otišao na zanat kod jednog pekarja, jer nisam nide drugde nešto mogao da započnem. Prvi put su me isterali iz škole jer sam posle jednog nesrećnog slučaja (koji me je zadesio), tek tako ostao kod kuće. Drugi put sam se tako posvadao sa nastavnicima i bio prilično nevaspitan prema direktoru da sam morao da odem".

že od svake odgovornosti za svoju decu.⁷ Oni su pri tom u *nedovoljnoj* meri u stanju da vrše određenu vrstu *kontrole* nad onim šta im deca rade, a da ne pomisljemo *temeljito vaspitanje*. Deca iz takvih nestabilnih struktura se izgubljeno mjuvaju po kući i već rano dospevaju na ulicu, gde je zavodljivost grupe vršnjaka mnogo jača. Kad se jednom učini korak ka avanturama i slobodi, povratak je vrlo težak. Roditelje, koji onda ipak nešto pokušaju da preduzmu, deca varaju, ili sami roditelji svoja nastojanja dosta brzo prekidaju.

Velika grupa fudbalskih vandala kreće se u krugu koji je radno marginalan. Istraživanja su pokazala da su 70% ispitanih navijača tvrdog jezgra - *radnici*, od kojih je oko polovina bez posla. Ostali u ovoj grupi su većim delom učenici ili studenti, daljih 6% su pomoćna radna snaga, a nekih 3% su odslužili vojsku. Najniža nezaposlenost je među navijačima sa O-tribine, a najviša među navijačima FK Brž: 45%. Uočava se, takođe, da je posao, ako se ima, *veoma nestabilan*: zaposlenje je često zavisilo od slučajnih i kratkotrajnih ugovora. To je, imajući na umu njihovu relativnu nekvalifikovanost, strukturna datost. Ona povlači za sobom da fudbalski vandal, kad dobije zaposlenje, obavlja teške i opasne poslove, koje drugi neće, a koji se odlikuju nedovrnim periodima rada, promenljivom satnicom, itd. To su poslovi dokera, čuvara lunaparka, noćnog portira, kelnera, mornara, dodavača maltera, podizača skele. S jedne strane je takav obrazac zaposlenja često u skladu sa slikom o sebi koju oni hoće da spoljni svet stekne o njima, ali s druge strane uključuje i vrlo nesiguran status.⁸

Većina fudbalskih vandala sigurno ne pozna finansijsko obilje. Vrlo mnogo nezaposlenih navijača iz tvrdog

7. Ovaj intervj u jednim navijačem sa tribine-O mnogo toga kaže: "Ne stanujem kod roditelja. Oni su se razveli kad mi je bilo osam godina. Ja sam ostao kod majke. Ali ona je dovela nekog tipa u kuću. Ja sam bio totalno protiv. Zbog toga smo se mnogo svadali. Jednom je došlo i do ozbiljne tuče. O tome rađe ne bih pričao. Ali sam potom spakovao kofer."

8. Ovaj navijač sa istočne tribine iznosi svoje iskustvo: "Posle vojske sam godinu i po primao pomoć za nezaposlene, a zatim samo još s vremenom na vreme. Onda sam digao ruke od toga. Otac nije htio da se prijavim na biro za povremene poslove. On je uvek htio nešto više. Stalno je pričao o svojoj prošlosti, o drugovima i vezama koje će mi pomoći, a kad je trebalo, od toga ništa nije bilo. Na kraju sam se ipak prijavio na biro, imao nekoliko kratkotrajnih poslova, među kojima i jedan ugovor za celu jednu sezonu. Radilo se o tovarenju i istovaranju kamiona. Kad mi je istekao ugovor, prestao sam s tim. To su bili poslovi za seljake. To sam radio samo da bih dobio višu pomoć za nezaposlene. Sada već mesec dana u Zebrižu radim na peskanjenju. Posao je priljubljen, ali nije težak. Dosta ga rado obavljam. Radi se po danu. Zbog lošeg vremena sad je s tim završeno. Nadam se da će sledeće godine uspeti da sklopim novi ugovor, to mi daje nešto više osećanja sigurnosti".

jezgra ne *potpada pod zakone o socijalnoj pomoći* i zbog toga ne prima naknadu za nezaposlene ili neku drugu kompenzaciju. Naša je procena da je to važilo za oko jednu trećinu navijača tvrdog jezgra koje smo mi ispitivali.

Ali ni drugi sigurno nemaju previše novca i u nekim slučajevima moraju *preko delikvencije* da dodu do nekog drugog oblika prinadležnosti, ako hoće da prate svoj klub u inostranstvo, da pribave droge, ako su im potrebne, ili da nabave pomodnu odeću. Samo se po sebi razume da se ni ovde ne sme suviše brzo uopštavati: neke druge grupe navijača, naročito Anderlehtih, uspeli su da postignu odredenu stabilnost zaposlenja trajnjim ugovorima u npr. jednoj štampariji i u industrijskim klanicama.

Tvrdo jezgro fudbalskih vandala uopšte se ne sastoji od onih koji zakon krše po prvi put (first offenders). Rezultati istraživanja jasno pokazuju da preko tri četvrtine (146 do 190) ispitanih navijača ima *dosije* u sudu. To znači da su bili u dodiru s policijom pod sumnjom da su zakon bar jednom prekršili u formi kažnjivoj po krivičnom zakoniku. Kontakti sa pravosudnim aparatom bili su najbrojniji u Antverpenu. Reč je, u prvom redu, o prijavama zbog nanošenja udaraca i ranjavanja, zbog krade i vandalizma. To znači da navijači tvrdog jezgra i izvan stadiona učestvuju u tučama i uništavanju dobara. Razlog je lična materijalna oskudica prouzrokovana strukturnom slabošću. Kontakt navijača sa tribine-X sa svetom droge u Antverpenu je posebna činjenica, pošto je ova pojava kod navijača sa drugih tribina manje česta.⁹ Zanimljivo je, takođe, da su ovi momci po prvi put došli u dodir s policijom u *veoma ranom uzrastu*.

Najtvrdi navijači su imuni na svaki oblik pretnje reprezijom. Zaposlenje na mestima koja omogućuju zadovoljstvo poslom, ili poslovi koji pretpostavljaju izvestan stepen diskrecije (kao rad za firme koje obezbeđuju razne objekte), dovodi kod takvih navijača do straha da će neke činjenice izaći na videlo. Takav je strah inače ponekad koristila policija kao sredstvo zastrašivanja. Pored toga, nešto zrelijiji uzrast i/ili stalna devojka može da spreči vandale da se upuštaju u svoje akcije.

Inače je pretnja kaznom veoma *relativan pojam*: ustavili smo da neki navijači smatraju mnogo gorom kaznom što svoj omiljeni klub ne mogu da gledaju, ne go nekoliko meseci zatvorskog života. Naročito u peri-

9. (Autor ovde opisuje razlike u učešću navijača u raznim kriminalnim radnjama u nekoliko belgijskih gradova i ističe delovanje kompleksnih faktora koji izazivaju te razlike).

odima kad služe vojsku, vandali se plaše (vojno) sudskog progona i kažnjavanja koje smatraju težim od cijelnog.

Manja grupa tvrdih navijača pokazala se sasvim ravnodušnom prema svakoj formi zastrašivanja. To su *desperadosi* koji su toliko zaglibili u nekoliko kriminalnih sredina istovremeno, a deo svoje životne istorije napisali u popravnim domovima i zatvorima, da su navukli pancir prema svakom delovanju koji bi trebalo da ih zastraši. Oni se ničeg ne boje, svoje kazne ne mogu ili neće da plate, i idu, kad su kažnjeni, umesto toga u zatvor. Ova, vrlo delikatna grupa je bila za naše istraživanje veoma teško dostupna.¹⁰

Klizanje niz spiralu. Sve ove tvrdnje se uklapaju u profil koji obuhvata društvenu ranjivost.¹¹ Reč je o kriminološkoj teoriji koja pokušava da objasni maloletničku delikvenciju u povratu pomoću *socijalno-psihološke prerade negativnih iskustava* stecenih u dodiru s društvenim institucijama. Ceo jedan društveni sloj izložen je riziku da ima isključivo takva iskustva zbog svoje nedovoljno priznate kulturne varijante. Mladi iz ovih grupa nisu manje inteligentni, manje društveni, ili bilo šta drugo, ali *njihova kulturna varijanta sukobljava se s vrednostima srednje klase* koje oličava škola (red, disciplina, uglađenost itd...). Da bi ove nezadovoljavajuće kontakte nekako u društvu amortizovali i kompenzirali, oni neprestano traže alternative.

Za određenu grupu fudbalsko nasilje može to lepo da ilustruje. U pitanju su mladi čije je polazište slabo, koje škola nije uspela da na zadovoljavajući način kompenzira svojom ponudom vrednosti i normi. Tim mlađima su frustracije i konflikti pali u deo. Porodica, u kojoj odrastaju, nije u stanju da to na pravi način ispravi. Tako ovi mladi *ne uspevaju da ostvare vezu sa konformističkim društvom i počinju sami sebe da gledaju kao problematične slučajeve i socijalne gubitnike*.

10. Ipak nam je jedan od navijača sa tribine-X ispričao u jednom intervjuu: "Koliko sam puta bio hapšen teško je proceniti, ali bez preterivanja mislim da je bilo sigurno negde oko 50 puta. Toga se ja više ne bojam. Prešlo mi je u naviku. Prvenstveno sam hapšen zbog tuča, vandalizma, pijanства. Već sam mnogo puta bio novčano kažnjavan i bivao prijavljen. Ipak neću da platim. Ranije si zbog pijanства i policijskog prevoza kući dobijao kaznu od 1000 franaka. Sad je kazna povećana. Baš sam ove nedelje dobio jednu kaznu. Trebalo bi da platim 2900 franaka. Moraće to da zaborave".

11. O ovoj teoriji postoji više publikacija. Vrlo su pristupačne: Vettensburg, N., Walgrave, L., en Van Kerckvoorde, K., *Jeugdwerkloosheid, delinquente en maatschappelijke kwetsbaarheid*, Antwerpen, Kluwer, 1984, 324 p.; en Walgrave, L., *De la vulnérabilité sociétal, ou comment les institutions contribuent elles-mêmes à la délinquance grave et persistante des jeunes*, in: Peyre, V. et Walgrave, L., *Criminologie de la jeunesse: un aperçu*, Paris, C.R.I.V., 1986.

Činjenice kao da im daju za pravo: dobijaju nestabilna zaposlenja, ili su nezaposleni, pri čemu, u mnogo slučajeva, ne dobijaju ni pomoć za nezaposlene. Ponegde je ovaj proces *rastuće društvene ranjivosti* toliko daloko otišao da ni pretnja sudskim sankcijama više ne može da ga zaustavi. Oni traže sapatnike s istom sudbinom, a ta grupa, uzgred, neutralizuje i njihovu delikvenciju. Postojanost delikvencije je onda postala činjenicom.

Huliganstvo kao kompenzacija

Nepostojanje veza sa konformističkim društvom i - opravdano - skromna perspektiva u društvu čini da ove mlade zaista lako mogu 'zavesti' grupe i socijalno srodnii pojedinci koji teže za društvenim priznanjem i samopotvrđivanjem na jedan drugačiji, kompenzirajući način.

Prestiž u potkulturi grupe navijača. Zahvaljujući nedostatku osećanja sopstvene vrednosti koje je posledica socijalnog statusa, fudbalski vandali, sa grupom vršnjaka (*peer-group*), traže oblike kompenzacije, koju nađaze oko fudbala. Pošto ne mogu da ostvare prestiž na osnovu školskog uspeha ili posla koji obavljaju, i pošto nema izgleda ni da ga u budućnosti ostvare, fudbalski vandali *investiraju, u psihološkom smislu, sve u svoj omiljeni klub* i grupu navijača kojoj pripadaju. Kad njihov tim dobro igra onda je dovoljno ispoljiti se kao navijač. Grupa tada zajedno pева *We are the champions* (Mi smo šampioni). Članovi grupe onda imaju osećanje da njih obasjava deo slave njihovog kluba.

Kada klub lošije igra, onda oni pre svega ističu svoje *prisustvo u grupi koja je žestoka i ozloglašena*. Onda parola glasi: *We are the X-side* (Mi smo navijači sa tribine-X). Stavljujući ih u prvi plan, policija i mediji mogu da im pomognu da igraju tu ulogu. Ovim mladim uostalom i treba osuda njihovog ponašanja. Oni su drugim rečima rađe dobrano loši, nego loše dobri.

Da se non-konformizam traži u sferi nasilja povezano je s činjenicom da takva forma ponašanja ide uz imidž muškarčine, čemu teže, i zbog toga što to šokira društvo. Stoga se najveći prestiž može stići *individualnim egzibicijama* smelosti i snage. One su odlučujuće za ugled u grupi i znače šanse za unapređenje na mikronivou.

Navijačka grupa kao izvor užitka (kick). Stadion i njegova okolina nude i druge stvari: uzbudjenje koje se stvara sukobima među navijačkim grupama može da

razbijanje monotonu pustotu u životu društveno ranjivih pojedinaca. Mnogi časovi provedeni s grupom ispunjavaju se planiranjem napada, beskrajnom fantazijom i humorom i komentarima o prošlim pobedama i porazima. Huliganstvo otud liči na ratnu igru (*war game*), pri čemu, kao što je to često u igri, nedostaje shvatanje ozbiljnosti rizika.¹²

Život u navijačkoj grupi je zato za ove mlade veoma važan. Grupa predstavlja neku vrstu *alternativnog sveta*, potkulturu u kojoj nisu suočeni sa svojom prošlošću i u kojoj dobijaju nove šanse da budu neko i nešto. Ali to se zbiva u saglasnosti s izokrenutim sistemom normi u odnosu na konformističko društvo. Pored toga, grupa predstavlja i *utočište* u kojem postoje afektivne veze, vlada visoka solidarnost, gde se mogu očekivati uzbudljivi i senzacionalni doživljaj, gde se alkohol i droge mogu nekažnjeno uživati i gde postoji osećanje da ima još mnogo drugih koji se nalaze u istoj situaciji.

Grupa neutralizuje delikvenciju. Za najmlade je grupa mesto gde se može naučiti devijantno ponašanje, za starije je podesno mesto za *opravdavanje sopstvenog nasilja*. Ona je istovremeno neutralizator ponašanja (mnoštvo daje mogućnost podeljene odgovornosti) i katalizator ponašanja (pod pritiskom grupe moguće je ponašati se onako kako se pojedinac nikad ne bi sam ponašao). Ali postoje još mnogi drugi *grupni mehanizmi* koji mogu da posluže kao neutralizatori. Jedan od njih je npr. osećanje da neka druga grupa hoće da nadmaši njegovu. Zato je opravданo napasti prvi.¹³ Još je jedan primer: lojalnost prema drugovima - pošto to rade drugi, moram i ja. Intervencija redarske službe isto tako može brzo da se iskoristi kao neutralizator: kad oni primenjuju nasilje, onda ćemo i mi.

Struktura navijačkih grupa

Grupe navijača sa iste tribine su near-groups. Grupe navijača sa iste tribine na prvi pogled deluju kao vrlo

12. Jedan od huligana sa tribine-X koji je bacio molotov-koktel kasnije je tvrdio, u jednom razgovoru sa nama, da to uopšte nije htio da učini, već je delao u nekoj vrsti omamljenosti. I zaista, potkulturalna atmosfera čini da granica između fantazije i stvarnosti ponekad izbledi. Prijatelji su mu npr. pisali u zatvor da mora uskoro ponovo da se pojavi kod 'bingo-palate'. (Radi se o mestu gde se igra bingo, ali u ovom kontekstu 'bingo-palata' znači sudnicu).

13. Vidi s ovim u vezi npr. Van der Sande, J. i Wortel, E., *Wat te doen tegen voetbalvandalisme?* Intermediair, 1986, 9, p. 13-18. Oni navode radove specijalista za komunikacije kao Watzlawick, K. i druge, koji u ovom kontekstu govore o 'simetričnoj eskalaciji'.

amorfna masa, sa brojem članova koji se stalno menja, bez kohezije i konsenzusa, koje se sastoje od raznih malih klika između kojih se kreće nekoliko, u najboljem slučaju, neformalnih voda. Osim toga razlike između huligana, pripadnika različitih tribina, toliko su velike da se one ne mogu opisati opštevažećim termima. Uprkos izraženoj heterogenosti u svakoj od grupa nastaje jaka solidarnost.

U kriminološkoj literaturi se ovakve skupine nazivaju *near-grupama*.¹⁴ Reč je o skupinama koje samo naizgled čine grupu. Takva vrsta nepovezanih struktura predstavlja optimalnu organizacionu formu za mlade koji hoće da zadovolje potrebe koje im, po njihovom mišljenju ne zadovoljava dosadno i gnjavitorsko društvo. Svojim difuznim karakterom ova organizaciona forma nudi mlađima manevarski prostor u kojem oni sami mogu da uboliče svoje uloge.

Ali se u ovim strukturama ipak mogu otkriti i dve zanimljive *linije rascepa*: razlikovanje prema učešću u huliganstvu i drugim formama kriminala i prema uzrastu (što odmah povlači za sobom razliku u stilu).

Tri koncentrična kruga po intenzitetu. U centru grupe nalazi se, pre bi se reklo, malobrojno *tvrdog jezgro* sastavljeno od mlađih punoletnika između 18 i 23 godine, koji su već učestvovali u više oblika delikvencije (krade, droge, nasilje, vandalizam itd.). Oni sebe smatraju manje-više profesionalnim fudbalskim vandalima i oni su ti koji organizuju i planiraju sukobe. U Belgiji ih ima između 150 i 250. Što su bliži centru grupe, to je jači utisak da su u pitanju pravi desperadosi.

Oko ovog tvrdog jezgra nalaze se mlađi, koje bismo nazvali 'stažistima'. I oni su socijalno ranjivi, ali su mlađi od članova jezgra. Oni još nisu ogreznici u delikvenciji. Teže da postanu članovi tvrdog jezgra. Pri nasilničkim akcijama oni su prvi koji se angažuju da bi svojom smelošću privukli pažnju pripadnika tvrdog jezgra.

Oko njih se nalazi neodreden broj *običnih adolescenata*, koje, upravo zahvaljujući njihovom uzrastu, privlače izazovi bliskosti delikvencije i mačo-ponašanja. Oni doprinose utisku da su takve grupe masovne i time, prilikom nasilničkih akcija obezbeduju anonimnost pripadnicima tvrdog jezgra. Oni se, međutim, povlače u pozadinu u momentu kada fizičko nasilje preti da se

14. Pojam je uveo Yablonski, L., *The delinquent gang as a near-group*, *Social Problems*, 1959, 7; prvo bitno je razvijen za istraživanje gangova, a potom primenjen i drugde. U literaturi se može povremeno naći i na termin *Fast-Gruppe* (nemački za 'skoro-grupa') i '*schijn-groep*' (nizozemski za 'grupa-naizgled', ili 'prividna grupa').

izmakne kontroli.

Huliganstvo je zašlo u svoju treću generaciju. Osim toga, kroz grupu prolazi i istorijska linija rascepa. Fudbalsko nasilje u Belgiji ušlo je u svoju treću generaciju. *Prva generacija*, nastala sredinom sedamdesetih godina, inspirisala se onim što je na polju fudbalskog nasilja do nas došlo iz V. Britanije, uključujući preterano uživanje alkohola kao jednu od tipičnih značajki, po red zapaženog prisustva *skinheads-a*. Vandalizam je bio osnovni uzgredni efekat nastupa ovih grupa.

Početkom osamdesetih godina, *druga generacija* je daje razvijala fudbalsko nasilje i uspela da krupnim sukobima privuče pažnju javnog mnjenja i da pokrene policijski aparat. Najučestalija kriminalna radnja nije više bio vandalizam, već udaranje i ranjavanje.

Treća generacija se u potpunosti razvila tek u poslednje vreme. To su takozvani *casuals*, koji retko pokazuju izrazito navijačko ponašanje, ne nose navijačke atricute, ne uživaju alkohol i droge i nemaju stalnu devojku (ili je ostave kod kuće kad krenu na utakmicu).

Najnoviji oblik huliganstva: casuals. Ideja o ovoj grupi je,¹⁵ kao i samo huliganstvo, došla iz V.Britanije. Tamo ih ponekad zovu *designer-hooligans*; ovaj se fenomen sad širi i po drugim evropskim tribinama. U Nemačkoj npr. *casuals* su dobili etiketu *joggingfraktion*, ili *city-boys*. I u Nizozemskoj se mogu lako raspoznaati.

Reč je o huliganim kojima imaju osećanje da su im mogućnosti za konfrontaciju ograničene i koji svojom spoljašnjosti i ponašanjem *nastoje da izmaknu kontrolu policije*. Oni se maskiraju kako bi ih teže prepoznali (skupa odeća poznatih maraka, sa šalovima kakve nose protivnički navijači); manje su predvidivi (na utakmicama, na kojim neka ozloglašena grupa navijača nasrne na njihovog sugradanina); manje su žestoki (ne idu u krajnosti, već proračunavaju svoje konfrontacije); manje su vidljivi (ne operišu na ili oko, već daleko od stadiona); manje su vremenski vezani za utakmicu (operišu mnogo pre početka ili posle završetka utakmice, ili čak i onda kad nema utakmica); promišljeniji su (namamljuju protivnika u gradske četvrti koje dobro poznaju).

S druge strane, fudbalski vandali koji sebe zovu *casuals* neće samo da budu najjači već hoće da lepo izgle-

15. Opis i moguće objašnjenje ovog fenomena iscrpno su dati u: Van Limbergen, K., en Walgrave, L., *De nieuwste voetbalvandalen heten casuals. Subculturele stijl als oplossingsmechanisme voor maatschappelijke oomacht*. *Kultuurleven*, 1986, 6, p. 548-558.

daju. Svojom odećom i obućom marke *Australian, Ellesse, Lacoste, Reebok, Marlboro, Tachini, Fila, Lonsdale*, osporavaju tvrdnju da fudbalski vandali potiču iz nižih društvenih klasa. Ovo bi se moglo nazvati ritualizirajućom formom reakcije: pripadnici navijačkih grupa ipak pokušavaju da pribave identitet, da budu nešto i nešto u dominantnoj kulturnoj varijanti.

Klasična slika huligana se dakle izmenila. Sada se javljaju razni oblici *sekundarne devijantnosti*: da bi se kupila skupa odeća *casuals* moraju da idu u kradu ili da vrše provale. Sofisticiranje oružje je posledica fenomena *casuals*: trenutno su u modi zvezde za lansiranje (metalne zvezde koje potiču sa Dalekog Istoka i vrsta su hladnog oružja) koje se mogu staviti u novčanik, ili razne vrste sprejova. U Nizozemskoj ova grupa koristi čak razne promučurno smisljene i krajnje opasne eksplozive.

NEKE SPECIFIČNE ZNAČAJKE

Uloga navijačkog ekstremizma i internacionalizma

Fudbalsko nasilje i ekstremizam. Belgiju fudbalsku scenu odlikuju mnoge manifestacije rasizma, seksizma, ekstremnog regionalizma, antisemitizma, itd. One se očituju u pozdravljanju nacističkim pozdravom, nošenju keltskih krstova, ekstremističkom jeziku (natuknice na nacizam), u korespondenciji navijača među sobom ili spoljnim svetom, vredanju igrača druge rase itd. Mada je reč uglavnom o svetu ideja koje su uprošćene, nedomišljene, i jedva razvijene, čiji je cilj jedino provokacija, broj činjenica te vrste je *zbilja alarmantan*.¹⁶

Izvestan broj fudbalskih vandala uostalom prisustvuje manifestacijama ekstremne desnice.¹⁷ Ali se onda ispostavi da njihovi prijatelji učestvuju u manifestaciji

16. Tako je jedan navijač sa istočne tribine npr. pričao: "(...) mrzim gastarbijtere, muslimane, Jevreje, i tako dalje... Muslimani ugrožavaju na dugi rok Zapad, naš narod. Oni se bave kriminalom. A što se tiče gastarbjera: dobar gost ne ostaje većito u gostima, oni ne rade već žive od naše državne pomoći! Ranije sam između ostalog htio da osnujem rasističku miliciju među navijačima na našoj tribini, ali je to propalo jer većina drugih članova nije bila politički potkovana i politički svesna. Tada sam bio i skinhead".

17. Tokom istraživanja nekoliko desetina navijača su bili primećeni na raznim fašističkim manifestacijama (navodi se nekoliko organizacija ekstremne desnice koje deluju u Belgiji).

protivnika ekstremne desnice koja se istovremeno održava i da im je u oba slučaja stalo samo do *tuče* među manifestantima ili sa redarima. Sudske sekcije policije ekstremiste nalaze i na tribinama.

Ali se o stvarnom pripadništvu, po našem mišljenju, za sada uopšte ne može govoriti. Desničarske grupe neće da imaju posla sa hordama mlađih koji se *vrlo teško mogu disciplinovati*.¹⁸ Traženje u desničarenju efekta sračunatog na šokiranje verovatno je još jedan izraz traženja osude. Osim toga, nije reč o opštevažećoj pojavi u ovim grupama i mnogi stranci izgleda da su se u njima sasvim dobro snašli.

Ali, ipak moramo biti oprezni. Fudbalski vandalizam je, izgleda, *zavodljivo polje za regрутовање* pripadnika ekstremne desnice. Uostalom, fudbalski vandalizam poseduje površnu ideologiju, sklonost ka šokiranju, potrebu za mačo-ponašanjem što ih čini grupom. Sigurno je da u nekim drugim zemljama, kao što su V. Britanija i Z. Nemačka, ekstremna desnica održava otvorene kontakte sa fudbalskim vandala određenih klubova. Isto je tako u Francuskoj uvek postojala vezanost desnice sa *skinhead* kulturom. Zato je od velikog značaja pratiti dalji razvoj dogadaja.¹⁹

Medunarodni kontakti među vandala. Identifikacija belgijskih huligana sa stranim navijačkim grupama, pre svega britanskim, je izvanredno jaka.²⁰ Engleska zastava koja se svake nedelje pričvršćuje na ogradu svedoči o tom. Veliki broj navijača pokušava da na neki način prisustvuje i utakmicama u inostranstvu. Članovi tvrdog jezgra su nam kazali da su za ostvarenje tog cilja spremni sve da učine. Za njih su V. Britanija, Nizozemska, Nemačka, Italija i Francuska najprivlačnije zemlje. U takvom putovanju veoma je važna avantura, a uz to utakmica i atmosfera. A dobro dode i veća anonimnost koju uživaju na utakmicama u ino-

18. (Autor navodi izjave voda desničarskih pokret štampi koje ovo potvrđuju)

19. Detaljan pregled odnosa desnog ekstremizma i huliganstva nalazi se u: Loosveld, G., "We zijn niet rechts, maar uiterst rechts". Een analyse en een inschatting van de extreministische tendensen onder voetbalvandalen", Leuven, Lic.verhandeling criminologie, 1988, p.190.

20. Jedan Anderlehtov navijač npr. snima na videu utakmice koje prenosi BBC kako bi mogao da nauči pesme koje pevaju britanski navijači i onda ih prenese svojim drugovima. Fudbalski vandali ne negoduju protiv svojih igrača kad ovi loše igraju, jer, kažu, imaju engleski mentalitet. Cela ideja *casuals* je prešla iz V. Britanije, kao i ideja da žene ne spadaju u grupe navijača. Sve to ide čak došće da u pismima huligana engleske reči nisu neuobičajene. (Npr. na dan game /meča/ otišli smo na ground /stadion, teren/, itd) Vrhunac je i pak jedan navijač koji nam je pokazao molbu za prijem u britansko državljanstvo.

stranstvu. Jedan veći broj navijača putuje jer se od kolega može mnogo toga naučiti. Novo oružje, bolja takтика, drugi simboli, itd. doneti sa putovanja ponosno se dele drugovima u zemlji.²¹

Istraživanje je pokazalo da se kontakti sa stranim navijačima sklapaju uglavnom na međunarodnim takmičenjima i prijateljskim utakmicama. Slučajni kontakti se ponekad nastavljaju razmenom pisama i dokumentacije, a u nekim slučajevima i smještajem poznanika u svoju kuću, kad ovi dodu u goste. Nesumnjivo su lični i pojedinačni kontakti doveli na kraju do *bratimljenja* jezgara nekih navijačkih grupa. Moglo se primetiti da se dosta često stranci pozivaju radi pojačanja, prilikom rizičnih utakmica.²²

Kontakti između belgijskih i nizozemskih navijača su najčešće zastupljeni. (Pominju se razni klubovi koji održavaju veze i razmenjuju delegacije. Prisustvo grupa iz drugih zemalja je više sporadično).

Prisustvo kvantitativno i kvalitativno važne pomoći inostranih navijačkih grupa je nesumnjivo dovelo do *escalacije* određenih incidenta u našoj zemlji. Inostrana podrška ima zastrašujući efekat na protivničku navijačku grupu. To, osim toga, ima i neke sporedne psihološke efekte: stranci se smatraju profesionalcima i osećaju se obaveznim da opravdaju svoju reputaciju, a belgijski navijači hoće da, pred tako probranom publikom, pokažu svoje najjače strane (*role-taking*). A inostranim huliganima se pripisuje takav autoritet, da im se daje mogućnost da, koristeći sopstveno iskustvo, organizuju navijačku grupu domaćina i njene akcije.²³

Značaj (desničarskog) međunarodnog katalizatora. Levensko istraživanje svakako nije otkrilo organizovano međunarodnu desničarsku zaveru koja bi pripremala destabilizaciju Evrope.²⁴ Ipak se dejstvo inostran-

21. Jedan Anderlehtov navijač je o tome rekao u jednom intervjuu: "Dosta često idemo na utakmice u inostranstvo, i onda kada ne igra Anderleht. Na primer na utakmicu Ajaks-Fejenord... Posmatramo šta rade huligani, i kako policija na to reaguje. Tako učimo nove role i nove strategije... Moraš da ideš u korak s vremenom. Huliganstvo nije divlja, impulsivna reakcija, nego skoro jedna profesija".

22. (Autor navodi nekoliko primera uzajamnog ispomaganja).

23. I ovde je potrebno izvesno nijansiranje. S jedne strane su kontakti sa stranicima element koji podiže prestiž: koga redovno posećuje Čelsi ili Den Hag, mora da je to i zasluzio. A s druge strane je to i znak slabosti: drugi moraju da pozovu strance u pomoć; da li to znači da sami ne znaju šta treba da rade?

24. Jedan od britanskih tabloida (*Daily Mirror*) pisao je 8.11.1987. o našem istraživanju pod naslovom "Soccer thugs nazi-Euro-link" (Fudbalske sileđije povezane s evropskim nacistima), da je naš izveštaj predat g-dj Tačer i da "British football thugs are joining Eu-

nih zbivanja na fudbalsko nasilje u našoj zemlji ne sme potceniti. Nesumnjivo je da postoji nešto kao *konjunktorno kretanje u huliganstvu*. Medijska zbivanja oko drame u Šefildu, problemi s britanskom reprezentacijom, i niz incidenata u Nizozemskoj tokom druge polovine 1989, imali su jako dejstvo u Belgiji.

U međunarodnom huliganskom kontekstu belgijski huligani vide četiri opasnosti. Na prvom mestu je pitanje prestiža: i kod belgijskih navijača, pritisnutih izazovom 'stranih uspeha', rađa se misao da ne smeju da zaostanu. Uz to postoji efekat imitacije: ako je jedna huliganska akcija u inostranstvu uspešna (ili bar dobije dosta pažnje od sredstava masovnog opštenja) onda navijači i kod nas hoće da probaju tako nešto. Treća se opasnost krije u direktnom premeštanju nasilja u našu zemlju. Nije nipošto nemoguće da navijači kojima je policija zabranila da prisustvuju utakmicama u sopstvenoj zemlji, potraže utočište preko granice. I na koncu, pod uticajem novog talasa huliganstva može se očekivati povećanje učestalosti kontakata s inostranim kolegama, koji zbog toga postaju izuzetno zanimljivi.

Takva konjunktura održava se u životu *konkurenčijom medu tribinama*. (Navode se primeri iz Nizozemske i V. Britanije o nastojanju da se postane šampion u huliganstvu; organ Nacionalnog Fronta u V. Britaniji objavljuje tabelu 'Šampionata'. Autor ne veruje da postoji desničarsko huliganska internacionala).²⁵ Za sada postoji malo indicije da oba ova katalizatora zajedno, u vidu jednog fenomena, igraju neku ulogu. To ne isključuje činjenicu da se ponekad mogu zajedno naći.²⁶

ropean neo-Nazis to spread terror on the terraces". ("Britanske fudbalske sileđije udružuju se s evropskim neo-nacistima radi širenja straha na tribinama").

25. U jednom pismu švedskim navijačima, navijači Čelsija nude bratimljenje: "(...) potrebne su nam novajlijje da se pridruže našoj vojsci nacija. Sklopili smo pobratimstvo sa Bayern-Minhenum iz Nemačke i Glazgov Rejndžersima iz Škotske. Moramo se zajedno boriti i čim nam dopuste da se vratimo u Evropu, pobićemo crnje u Amsterdamu, Jevreje u Pragu, katolike u Rimu i Turke u Minhenu. Tražimo grupe u Švedskoj da se pridruže našem kraljčkom ratu. (...)"
(Tekst je na engleskom, prim. prev.)

26. Tako je u jednom pismu uredništvu iz pera jednog navijača sa istočne tribine; "(...) i one čemo prijave gastarbjajtere propustiti kroz šake i naterati ih da napuste našu voljenu Flandriju (...) toga dana će i naši prijatelji iz Engleske i Nizozemske (Čelsi i Den Hag) biti prisutni (...)".

Čudan odnos fudbalskog nasilja i masovnih medija

Odnos između huliganstva i medija je vrlo ambivalentan. S jedne strane se na prvim stranama novina objavljaju vrlo *senzacionalistički članci*, praćeni fotosima u prirodnoj veličini, često s monstruoznim naslovima. Štampa nije kriva što postoji fudbalsko nasilje, ali svojim načinom reagovanja sigurno nije doprinela ublažavanju problema. A, s druge strane, sportski se novinari često ljute već kad političke instance upotrebe samu reč *fudbalski vandalizam*.

Uvek je postojala uska povezanost medija i fudbalskog nasilja i njihov uzajamni uticaj. To je opet povezano s činjenicom da vesti o huliganstvu nisu neutralni podaci i da dejstvo vesti na sliku koju huligani imaju o sebi, na njihov svet nije malo.

Istorijska povezanost. Odgovorne državne ustanove i razni naučnici su poslednjih decenija opisivali fudbalsko nasilje kao *pretnju u nastanku*. To je bitna istorijska greška: već od svog praoblaika, fudbal je išao ruku pod ruku s nasiljem. U Engleskoj se fudbalsko nasilje ispoljilo sredinom šezdesetih godina u većoj meri i na sistematski način, postavši tu pre svega grublje i jasno unapred isplanirano. Kao uzrok su se navodile promenjene ekonomski prilike koje su učinile da određeni deo jedne društvene klase krene u potragu za nekonformističkim načinima očuvanja osećanja sopstvene vrednosti. Ali je izrazitije stvaranje problema od fudbalskog nasilja sigurno bilo potpomognuto pojmom tzv. *moral panic*. Šezdesetih godina su neredi oko fudbalskih utakmica *odjednom bili definisani kao socijalni problem* za koji je bila potrebna hitna intervencija. U tome je Štampa igrala važnu ulogu.

Razlog ovom bila je organizacija svetskog kupa u Engleskoj 1966. Ta činjenica je značila da će britanski posmatrač doći u centar pažnje međunarodne štampe i da će nacionalni prestiž biti stavljen na kocku. Novine su fudbalsko nasilje koje je oduvek postojalo *odjednom predstavile kao ugrožavanje dobre reputacije*. Tokom meseci koji su prethodili turniru redakcije su slale novinare na utakmice da izveštavaju o incidentima umesto o utakmici. Jedan skorašnji primer slične vrste je izveštavanje o utakmici Engleska-Nizozemska tokom evropskog šampionata 1988. u smislu 'bitke za Düsseldorf'.²⁷

27. O tome vidi: Van Limbergen, pod vodstvom Walgrave, L. Euro '88. *Fans en hooligans*. Leuven, Onderzoeks groep Jeugdcriminologie, 1988, 28 p. + bijlagen: (Sledi detaljan opis načina na koji su mediji uticali na sukobe navijača posle ove utakmice)

KRIS VAN LIMBERGEN

Od kraja drugog svetskog rata britansko društvo je doživelo više takvih situacija ispoljavanja panične reakcije. U periodima rastućih političkih, socijalnih i ekonomskih konfliktata, ono legitimira strogu državnu kontrolu i utire put za politiku *law i order* (zakon i red). Narkomani, hipiji *skinheads* i pankeri prethodili su huliganima kao tzv. *folk devils* (folk davoli).

Kada se na ovaj način, putem medija širi strah, on može biti povod uvećavanju problema: *deviant amplification*. Tribine na stadionima, koje su opisane kao mesta gde je moguće tući se i biti agresivna muškarčina, a da to ostane relativno nekažnjeno, nesumnjivo su privukle mlade koje sam fudbal nije baš mnogo zanimalo, ali zato jesu zbivanja oko njega. Mediji su, na ovaj način, pomogli u uspostavljanju tradicije nereda oko fudbala.

Isto se tako ne bi moglo reći da je sportsko novinarstvo poklanjalo mnogo pažnje *signalnoj funkciji* ponasanja ove omladinе. Za njih su to bili '*lunatics*' i '*animals*' (ludaci i životinje) koje je što pre trebalo udaljiti od fudbala, ako je potrebno i drastično: '*cage them*'; '*birch them*' (u kavez s njima, dati im šibu) itd.²⁸ Time su samo pojačali osećanje straha i politički pritisak za jačom i strožjom državnom intervencijom. I, posle izvesnog vremena, redarske službe su zbilja *masovno krenule na stadijone*. Ostaje pitanje da li ovo samo po sebi nije samo eskaliralo teškoće. U svakom slučaju statistički porast broja hapšenja, koji je usledio, postao je, sa svoje strane, nova hrana za novinare. U međuvremenu je štampa nesvesno i podsticala borbu za prevlast medu navijačkim grupama.

(Opisuje se nekoliko incidenata u V. Britaniji 1974-5. o kojima piše i belgijska štampa u smislu moralne pa-nike).²⁹)

Identifikacija s britanskim primerom, s kojim je baš štampa upoznala javnost, imala je neosporno najveći značaj. Prva faza u belgijskom fudbalskom nasilju se npr. odlikovala imitiranjem svih spoljnih značajki britanske scene.

Vesti o huliganstvu nisu neutralna činjenica. Vesti koje se odnose na fudbalski vandalizam nose jasan implicitni i eksplicitni pečat. To znači da je vest u medijima obojena samom svojom naravi i načinom na koji se do vesti došlo.

28. Nekoliko uzbudljivih napisa o ovom mogu se naći u: Whannel, G., *Football crowd and the press. Media, Culture and Society*, 1979, 1.

29. (Ilustracija ovakvog pisanja u jednom od flamanskih dnevних listova)

Eksplisitni pečat koji nose članci o fudbalskom vandalizmu je u tome što se pre svega činjenice jako naglašavaju. Nema tu ni govor o pokušaju da se rastumači njihova lična ili društvena pozadina. Jedan od razloga za to mogao bi biti da novinar svoje potencijalne čitaocе hoće što manje da zaplaši interpretativnim komentarom. Ali je mnogo verovatnije objašnjenje da izveštаč hoće da kod svoje publice proizvede 'estetski drhtaj'. Prepostavlja se da čitalac hoće, u bezbednosti koju mu pružaju novine, da uživa u nasilničkom susretu, a što može da dovede do neke vrste emfatične katarze, a da se pri tom ne prekrše pravila pristojnosti.³⁰

Činjenica da se vesti o učinjenom fudbalskom nasilju nikada ne pišu na osnovu neposrednog posmatranja, bitno ukazuje na *implicitni pečat* koji je udaren novostima o huliganstvu. Da se to tako radi verovatno je posledica povezanosti s novinarstvom kao profesijom. Poznato je u novinarskim krugovima da se posredna informacija, preko zvaničnih izvora, smatra dobrim oblikom informacije.

Uz to, *sociološki setting* sportskog novinara praktično mu čini komplikovanom mogućnost da bude očevidec nemira koje izazivaju navijači. Jer, sportske reporterke posle utakmice prima uprava kluba da bi se razgovaralo o proteklim zbivanjima na terenu. Nesumnjivo je jedna od namera kluba da na ovaj način održava dobre odnose sa javnošću. Sportskim novinarima otuda zaishta nije u interesu da pišu o fenomenu koji se ionako odvijao na ivici zbivanja, koji sami nisu videli i koji bi imao samo negativan uticaj po interese kluba.

Fudbalski novinar koji radi u nekom listu ili magazinu ima krupan interes da *održava dobre odnose* sa svim zvaničnim izvorima: klubovima, savezom, redarskim službama, političkim faktorima itd. On na kraju krajeva mora celu nedelju da piše vesti o zbivanjima u svetu fudbala. Do informacija o pozadini kontroverzi između igrača, trenera i uprava klubova, o povredama, o prognozama, o transferima, o tračevima, itd, on dolazi skoro isključivo preko zvaničnih izvora. *Mutatis mutandis* to važi i za informacije o fudbalskom nasilju. Novinar je tu zaista u opasnosti da, donekle, zanemari svoju kritičku funkciju.

U samoj Belgiji, sem u ipak retkim slučajevima, u kojima se senzacionalizam može iskoristiti radi bolje pro-

30. Umberto Eco se o ovom fenomenu veoma cinično izrazio u jednom kraćem napisu povodom drame na Heizel-stadionu (vidi o tome Tolleneer, J., Een onvergetelijk televisieen, *Sporta*, 1985, 9, p. 241): "Izvrsna televizija, bolja od slike iz Libana, jer se tamo krv proliva najčešće noću".

KRIS VAN LIMBERGEN

daje lista, u novinama se ne polaže mnogo na fudbalski vandalizam i prema njemu se zauzima *oprezan, rezervisan stav*. Ponekad novinari za ovakav stav imaju veoma časne razloge, ali se najviše ipak boje da 'ne uprlaju sopstveno gnezdo'.

U inostranstvu se najčešće sa manje rezervisanosti govor i piše o fudbalskom problemu broj jedan, ali od nedavno se i u drugim zemljama počeo zauzimati nešto pažljiviji stav. Neki misle da je to povezano s odlučnošću s kojom se u većini inostranih državnih i naučnih izveštaja naglašavaju uticaji medija.³¹

Stoga se svuda preporučuje da se i mediji obuhvate multidisciplinarnim integralnim pristupom fudbalskom nasilju. Jedan od predloga o kojima se u ovom kontekstu razmišlja u međunarodnim okvirima jeste stvaranje liste dogovora, neke vrste *code of practice* (kodeks za praktično delovanje), radi opisivanja određenih do- gadjaja na način koji je verniji stvarnim zbivanjima.

Uticaj štampe na životnu sredinu i sliku o sebi koju imaju huligani. Doći u centar pažnje medija važan je cilj u psihološkom iskustvu huligana. Biti 'on the scene' (na sceni) pruža im posebno zadovoljstvo. Pretpostavljamo da oko trećine belgijskih fudbalskih vandala ima albume s fotografijama i zlepiljenim isećcima iz novina. Među njima ima i korica sa najgroznijim slikama drame na Heiselu. Prava je pobeda ako novine objave i komentarišu incidente od prethodnog vikenda. Da one o tome često i čute strašno ljuti navijače.³²

Za huligane je veoma važan i način na koji se fudbalski vandalizam predstavlja u štampi. Neistinite ili preterane vesti smetaju im, a društvenu osudu njihovog ponašanja, koja se u vestima oseća, odbacuju *prostom mehanizmom neutralizacije*. Ali ih silno zanima i kako se drugi huligani, u zemlji i inostranstvu, prikazuju u

31. (Pominje se jedan engleski izveštaj iz 1984. koji ukazuje na odlučujuću ulogu štampe kao izazivača fudbalskih nereda. Zatim se navodi jedno austrijsko istraživanje, Horak, R., Reiter, W., i Socker, K., Fussball in den Medien. Zum Verhältnis von Berichterstattung und Problemgenese, *Medien Journal*, 1986, 4, p.207-211), koje je pokazalo da je između 1979. i 1984. pod uticajem štampe upostručen broj policajaca radi održavanja reda pri fudbalskim utakmicama u Beču. Ali u istom periodu istraživači nisu mogli da utvrde signifikantan porast broja kriminalnih radnji u gradu povezanih s fudbalom).

32. Jedan navijač sa O-tribine rekao je veoma uvereno u jednom intervjuu: "Siguran sam da klubovi plaćaju novinama da o nama ne pišu. Oni neće da zbog nas stoje u lošem svetlu pred javnim mnenjem. Kako se drugačije može objasniti da u novinama nema ništa o neredima i ranjenicima? U Nizozemskoj pišu o svemu, pogledaj Ajaks-Den Hag".

novinama.³³ Novinski izveštaji su im čak tako važni i mnogo ih čitaju, da ovi mladići, kad sami pišu, kao da imitiraju jezik kojim pišu sportski novinari. Moglo bi se skoro reći da mediji ovde u obrazovnom smislu nude mnogo više nego škola.

Kako god bilo, prestiž koji se stiče poznatošću u medijima, ima za neke huligane ponekad i neprijatno naličje: *anonimnost određenih članova navijačke grupe se time briše*. Bolji primer za ovo od onoga koji je pružila sama drama na stadionu Heisel ne može se naći. Dva-deset šest liverpulske navijača izvedeni su pred sud baš zato što su snimljeni i tako prepoznati: jedni zbog naročitih ličnih karakteristika ili naročite odeće, drugi zbog tetoviranih slika, itd. Mediji su na ovaj način i sami uticali na evoluciju fudbalskog nasilja, isto kao i usmereniji nastup policije i strožije kažnjavanje.

Štampa je dakle igrala važnu ulogu u nastanku, širenju, učvršćivanju i razgaranju huliganstva. Mediji su pomogli da se fudbalski vandal stavi *on the scene* da mu se ponudi prestiž među članovima sopstvene grupe, za kojim toliko žudi i koji mu je neophodan; i konačno, tako su mediji pomogli da se održava tradicija nereda oko fudbalskih utakmica.

Ali štampa treba da igra glavnu ulogu u današnjem društvu i pri tom mora bez ograničenja da se koristi pravom na informacije i slobodom štampe. Napetost između s rizicima povezane uloge medija i nužnosti slobodnog informisanja trebalo bi da postane predmet sistematskih inicijativa u cilju razvijanja kritičke refleksije ljudi koji rade u novinarstvu. Radi toga je neophodno informisati ih o rizicima neadekvatnog izveštavanja.³⁴

Faktori koji igraju samo sporednu ulogu

Uživanje alkohola i drugih droga. Nasuprot rasprostranjenim tvrdnjama, rezultati istraživanja su pokazali da se pijanje samo u izuzetnim slučajevima može smatrati faktorom značajnim za nastanak organizovanog

33. U pismu jednom navijaču sa X-tribine u zator, čitamo npr.: "Juče je na BBC vestima u 19 sati bila reportaža o Čelzi-huliganima. Trajala je oko 7 minuta i sve što stoji u novinama bilo je i tamo, samo su još i slike bile uz to".

34. Ko hoće više da čita o problematičnom odnosu štampe i huliganstva može između ostalog da uzme: Van Limbergen, K., en Walgrave, L., *Enkele beschouwingen bij de relatie tussen voetbalgeweld en de mediaberichtgeving erover*, Tijdschrift voor Criminologie, 1988, 4, p.321-335 (met uitgebreide literatuurovergave) or Van Der Brug, H., en Meijss, J., *Voetbalvandalisme en de media*, Tijdschrift voor Criminologie, 1988, 4, p. 336-347.

KRIS VAN LIMBERGEN

nasilja. Ovo je usko povezano s promenama u svetu huliganstva. Prema sudu poslednje generacije *casualsa*, preterano uživanje alkohola smanjuje grupi mogućnosti izazivanja nereda. Pojedinac je tada ili nedovoljno usredsreden na konfrontaciju, ili ga redarske službe brzo uhvate. Otuda je onda od ukupnog broja privedenih njih samo 2% bilo privredeno zbog pijanstva.

Piti mnogo piva svakako se još uvek uklapa u muški način ponašanja koji se tako rado pokazuje radi impoziranja, i zato će, naravno, prvenstveno i dalje igrati svoju ulogu kod onih koji nisu huligani, na fudbalskim stadionima i oko njih, i na mestima gde se uopšte okuplja narod. U određenim momentima će pijanstvo zato biti faktor u *fudbalskom vandalizmu*, svakako pri izbijanju individualnih incidenata. Redarske službe će svojom pojačanom pažnjom ovaj problem morati da drže u dopustivim granicama.

Pravi opseg jednog veoma prikritog fenomena kao što je uživanje droga u istraživanju se može teško odrediti.³⁵ *Kontakt sa svetom gde se droge prodaju* se jasno pokazao u Antverpenu, ukazao na svoje prisustvo u Anderlehtu i ne može se isključiti u Brižu. Razgovori sa navijačima su pokazali u mnogo slučajeva da oni droge probaju. Pušenje hašiša, npr., je aktivnost koja pribavlja prestiž i uzbudenje. Prodaja hašiša u krugovima huligana samo se sporadično sreće. Činjenica je da među ovim mlađićima ima i nekoliko onih koji uživaju heroin (u celoj Belgiji ih ima oko 20-ak) sa izrazitom sekundarnom kriminalnom opterećenošću.

Učestalija je upotreba nekoliko vrsta sredstava za umirenje, kao *Rohynol* i *Pertanquil*. Ova sredstva su možda surrogat za jake droge, ali u kombinaciji sa alkoholom vode u vrlo nekontrolisano i agresivno ponašanje. Proučavanje dejstva lekova je pokazalo da pod navedenim okolnostima mogu da dovedu do težnje za samoubištenjem.

Tokom našeg istraživanja imali smo dokaze da se ova sredstva namerno koriste u huliganske svrhe. Ali se pokazalo i da se ova pomoćna sredstva, kao i preterano uživanje alkohola, više ne uklapaju u novu ideologiju *casualsa*. Pre se ona sreću kod *druge generacije huligana*.

Povezanost sa tokom igre. Tokom istraživanja se moglo konstatovati, što je u suprotnosti sa uvreženim stereotipijama u ovom pogledu, da zbivanja na terenu sa-

35. Analiza dosjeća u tužilaštvu pokazala je da se samo 4% svih prijava odnosi na trgovinu drogama.

KRIS VAN LIMBERGEN

mo retko doprinose pojavi fenomena fudbalskog nasilja. Tek jedva 20% ozbiljnih i srednje ozbiljnih incidenta bilo je donekle povezano s igrom.

Kod *jakih timova*, u ligi koju smo istraživali, bilo je reči o *određenoj meri doživljavanja igre*: uzbudenost kod velikog dobitka ili gubitka, razočaranost prilikom ozbiljno frustrirajućih momenata u igri i zatim nepovoljnih odluka sudije. Borba za prestiž počinje zaista na tribinama. Ali faze u samoj igri na terenu dovode su tek do lakošćih problema na stadionu. Nastup policije koji je sve više eskalirao, učinio je da se prave konfrontacije pomere van stadiona.

Pristalice *slabijih timova* sa ozloglašenim navijačima (kao Antverpen) često kasne na stadion, brže se razidu sa tribina, zadrže se u kafeteriji, ili okrenu leđa terenu i pričaju. Što je više *casualsa* na tribini, utoliko manje dolazi do klasičnih navijačkih aktivnosti. Što je važnija konfrontacija s protivničkim navijačima, utoliko grupa budnije reaguje na njihovo ponašanje, i utoliko se igra *manje intenzivno doživljava*.

Činjenice osporavaju i tvrdnju da rezultat utakmice ipak predstavlja važan faktor pojave nasilja. Greška potiče otuda što se dosta nasilja javlja po završetku utakmice. Ali huligansko nasilje koje na isti način izbjegle nekoliko sati pre utakmice, nikako ne može da bude povezano sa rezultatom ili sa tokom igre. Huliganska motivacija je pre povezana s tradicijom nereda, konkurenčijom navijačkih grupa i osvetničkim namerama.

Sama po sebi jasna činjenica, da je huliganstvo društveni problem koji nema veze sa fudbalom kao igrom, *osnažila je organizatore fudbalskih utakmica u odbacivanju svake odgovornosti* za ovaj problem.

Fudbalski klubovi su zbilja žrtve maloletničke delikvencije koja se nakalemlja na njihove terene. Onaj ko je žrtva, ne može se s tim tek tako pomiriti, već se mora potruditi zajedno sa drugima da se u budućnosti uloga žrtve izbegne. Samo je po sebi jasno da odgovornost klubova leži u *iskrenoj spremnosti* za saradnju sa svima drugim koji se bore protiv vandalizma i u garantovanju što je moguće bezbednije infrastrukture za posmatranje spektakala koje nude.

Zabranjeno posedovanje oružja i njegova upotreba. Uprkos skoro svuda sprovedenih pretresa ipak se još kod relativno velikog broja navijača oduzima mnogo oružja. Ali tu je reč, u prvom redu, o mlađim navijačima koji ne pripadaju tvrdom jezgru. To pokazuje da je posedovanje oružja (i njegovo pokazivanje prijateljima) često element koji spada u *obezbeđivanje prestiža*

KRIS VAN LIMBERGEN

u grupi. Noževi koji se zalepe na stomak, narukvice sa ekserima pod kaputom ili metalne zvezde za lansiranje, smeštene u novčanik, ostanu ponekad neprimećeni prilikom pretresa, ali nije unapred sigurno da će zbog toga biti upotrebljeni. Mašta je i ovde ponekad važnija od stvarnosti.

Ovejani fudbalski vandali inače izričito tvrde da *upotreba oružja u konfrontacijama nije potrebna*. Mačohuligan može i sme da se tuče i golim pesnicama. Osim toga se, kažu vandali, u okolini određenih stadiona, za slučaj potrebe, nalaze prava skladišta oružja. Na nekim mestima je u nekoliko navrata zaista nađeno oružje koje su navijači sami napravili, zakopano u plastičnim kesama. Pojedinci za slučaj krajnje ugroženosti imaju oružje u svojim automobilima.

Ipak se i ovde *pojavom tehnike casuals oseća evoluciju*. Oružje je izgleda ipak dovoljno važno jer se smišlju razni trikovi kako bi se neprimetno unelo na stadione radi mogućnosti da se protivnik pogodi i sa odstojanja. Hemiske olovke koje ispučavaju bombice, ili su u stvari stiletto-noževi, razni nagrizajući sprejovi i slične stvari, u poslednje vreme se na sve strane javljaju po belgijskim tribinama.

Upotreba pucajućih svetlećih raketa je u Nizozemskoj već nekoliko meseci jako omiljena. (Sledi opis kako ih prave od sastojaka kojih kod nas, u Jugoslaviji, nema).

Domišljatost u pogledu konstrukcije ovih naprava je osobito razvijena. Za sada je njihova upotreba srećom iznimna i zato nema razloga panici. Ali prave desperdose neće ništa spriječiti da te naprave i upotrebe. U potkulturnom svetu mašte nije isključeno neutralisanje osećanja krivice zbog toga. To je jedan razlog više da se međunarodni kontakti huligana i dalje, i u sa-držinskom smislu, prate iz velike blizine.

(Opsežan treći deo, koji je izostavljen, govori o mera-ma koje treba da preduzmu razni društveni faktori kako bi se problem rešio.)

(Tekst priredila i prevela s flamanskog:
MIRA BOGDANOVIĆ)

Napomena

/Uvod je ispušten/. Levenski istraživački tim se od 1985. bavi istraživanjem fudbalskog vandalizma. Istraživanje, čiji je cilj naučno utemeljena borba protiv fudbalskog nasilja, finansira najvećim delom belgijsko Ministarstvo unutrašnjih poslova. Konačan izveštaj treba da bude gotov u jesen 1990. Do sada je objavljen niz izveštaja o raznim aspektima problema za potrebe države i to:

Colaers, C., Van Limbergen K., en Walgrave, L., *De maatschappelijke en socio-psychologische achtergronden van het voetbalvandalisme. Rapport I: literatuurstudie*, Leuven, Onderzoeksgrond Jeugdcriminologie, 1986, 199 p.

Van Limbergen, K., Colaers, C., en Walgrave, L., *De maatschappelijke en socio-psychologische achtergronden van het voetbalvandalisme. Rapport II: Resultaten van een systematisch empirisch onderzoek in het Belgisch eersteklasvoetbal, competitie 1986-1987*, Leuven, Onderzoeksgrond Jeugdcriminologie, 1987, 464 p.

Van Limbergen, K., en Walgrave, L., m.m.v. Franck, P., *Naar fan-coachingprojecten als socio-preventie t.a.v. jongeren met voetbalvandalistisch gedrag*, Leuven, Onderzoeksgrond Jeugdcriminologie, 1988, 19 p.

Van Limbergen, K., o.l.v. Walgrave, L., *Euro '88. Fans en hooligans*, Leuven, Onderzoeksgrond Jeugdcriminologie, 1988, 28 p. + bijlagen.

Van Limbergen, K., o.l.v. Walgrave, L., *Enkele voorlopige resultaten van het onderzoek naar de evolutie van het voetbalgeweld in België. Le uven*, Onderzoeksgrond Jeugdcriminologie, 1989, 23 p.

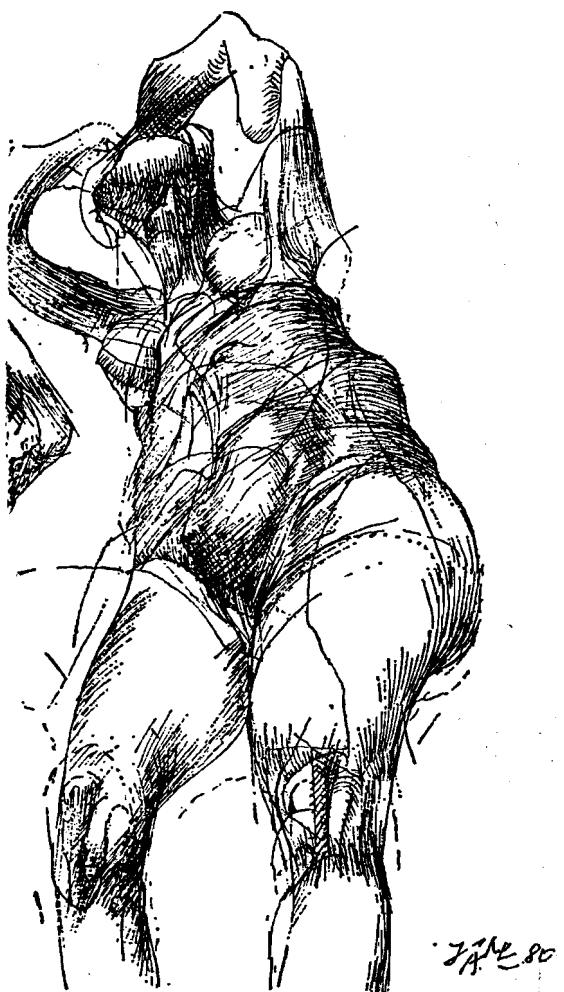
Van Welzenis, I., o.l.v. Walgrave, L., *Een eerste poging tot onschrijven van de doelgroep, doelstellingen, randvoorwaarden, methodieken en evaluatiecriteria van het fan-coachingproject te Antwerpen*, Leuven, Onderzoeksgrond Jeugdcriminologie, 1989, 29 p.

Van Welzenis, I., o.l.v. Walgrave, L., *Fan-Coaching. Tweede tussenlijds evaluatieverslag: 1 februari 1989 - 1 juli 1989*, Leuven, Onderzoeksgrond Jeugdcriminologie, 1989, 172 p.

Van Limbergen, K., o.l.v. Walgrave, L., *Drie jaar voetbalgeweld (1986-1989): incident-analyse en beheersingsbeleid*, Leuven, Onderzoeksgrond Jeugdcriminologie, 1989, 31 p. + bijlagen.

Rezultati su objavljeni i u obliku pristupačnom široj publici pod naslovom: Van Limbergen, K., en Walgrave, L., *Sides, fans en hooligans. Voetbalvandalisme: feiten, achtergronden, aanpak*. Leuven, Acco, 1988, 259 p.

Voor een samenvatting van de werkzaamheden kan men altijd terecht bij: Van Limbergen, K., *Bijna vier jaar onderzoek naar voetbalgeweld aan de K.U.Leuven: achtergronden, bestraffing en socio-preventie van voetbalvandalisme*, *Vlaams Jurist Vandaag*, 1989, 2, p.20-22.

Miodrag Janković - Jale

srećko mihailović

STEREOTIPI I ZABLUGE

U SHVATANJU NASILJA SPORTSKE PUBLIKE

Sport je, ako ni po čem drugom, jedinstven po tome što nema tako stare ljudske aktivnosti koju je nauka tako kasno prihvatiла. Nastao je pre šest i više hiljada godina, a kao koliko-toliko uvažavan predmet sociologije (i drugih naučnih disciplina) pojavio se pre jedno dve decenije¹.

Poznati sportski istoričari Denis Palmer i Maksvel Havel (Denise Palmer i Maxwell Howell, 1973:22), dokazuju da je "najstarija arheološka evidencija sporta i igara otkrivena u ranom dinastičkom periodu sumerske civilizacije (3.000 - 1.500 godine pre naše ere)". Kendall Blanšar i Alis Tejlor Česka (Kendall Blanchard i Alyce Taylor Cheska) u svojoj *Antropologiji sporta* (1985: 98) pojavu igre vezuju za Mesopotamiju oko 4.000 godina pre naše ere, pojavu rvanja i boksa za isti prostor oko 3.500 godina pre naše ere, pojavu kugljanja i igara loptom za Egipt oko 3.000 godina pre naše ere, a na primer fudbal (soccer) se prema ovim autora-ma prvi put pojavio u Kini oko 500 godina pre naše ere.

S druge strane, nauka je dugo zapostavljala ovu očito veoma staru ljudsku aktivnost. Tako se sport u nauci pojavljuje preko arheologije, etnografije, istorije, istra-

1. Ovaj tekst predstavlja izvod iz obimnijeg rada. Osnovne tvrdnje koje su ovde prezentirane bile su uključene u saopštenje na okrugлом stolu *Nasilje i sport*, u okviru skupa Sociološki susreti '89, 26. maj 1989. godine, Beograd.

živanja igre - naučnici iz ovih oblasti uočili su značaj i funkcije sporta pre nego oni iz društvenih nauka koje se bave savremenim društvenim pojavama. Počeci društvenih istraživanja (s naučnim statusom) igre i sporta mogu se datirati u dvadesete i tridesete godine ovog veka. Treba pomenuti imena kao što su H. Risse², J. Huizinga³, N. Elias⁴... Međutim, čak i ona sociologija koja se smatra najrazvijenijom - angloamerička (Rigauer, 1982: 19) - počinje, možda po jednoj preoštrosti oceni⁵ L. Alisona (L. Allison, tek od 1970. godine; 1986: 21-22)⁶. Detlef Grisvele (Detlef Grieswelle) će, krajem sedamdesetih, zapisati: "Sport se u sociologiji još ne smatra ozbilnjim predmetom istraživanja...", a, takođe, i to da je "Glavni problem današnje sociologije sporta u SRN u tome što se suviše malo i loše empirijski istražuje." (1978: 9)⁷. U domaćoj literaturi o zapostavljenosti sporta u filozofiji i nauci, kao i o neistraženosti sportske publike adekvatno informiše Radovan Marjanović (1987: 6-22).

Veliko 'kašnjenje' sociologije objašnjava se na različite načine. Tako Alen Erenberg navodi kako je istraživanje o sportu u Francuskoj stvar profesionalnih grupa iz područja fizičkog vaspitanja koje "nemaju nikakve intelektualne legitimnosti". I dalje: "istraživač u oblasti fizičkog i sportskog vaspitanja odnosi se prema univerzitetskom istraživaču kao 'nastavnik gimnastike' prema profesoru uopšte... Na univerzitetском polju, is-

2. Risse, H. 1921. *Soziologie des Sports*, Berlin

3. Huizinga, J. 1938. *Homo ludens*, kod nas: 1970. Zagreb: Matica Hrvatska.

4. Elias, N. 1939. *Über den Prozess der Zivilisation*. Sudbina ovog velikana kao da prati razvoj sociologije sporta. Elias je počeo da istražuje sport pre nego što "mu je došlo vreme" i stoga je čamio na periferiji naučne javnosti. Biva "otkiven" tek razmahom sociologije sporta, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina (rođen je inače 22. juna 1897. godine u Breslau), kada je njegovo glavno delo u kojem se pre svega bavi pitanjem evolucije društvenih obrazaca modernacije i samokontrole, kao i pitanjem kako ukrotiti ljudsku agresivnost (i u sportu) - postalo itekako aktuelno i naučno relevantno.

5. Kažem da je ocena možda preoštra jer nalazimo ne baš mali broj radova i pre sedamdesetih. Međutim, za te radove retko koji od afirmisanih istraživača nalazi pohvalne reči. Tako Luschen kaže "Studije u sociologiji sporta postoje ali su one često artificijelne, nedostupne i ograničene na nekoliko specifičnih tema." (1967: 3)

6. "Akademsko pisanje o sportu bilo je 1970. zaista veoma ograničeno. Bilo je nekih radova o klasičnom sportu i samo počeci ozbiljnih radova u oblasti društvene istorije i sociologije. Bilo je povremenih širokikh razumevanja prirode sporta (...) kao studija P.M. McIntos-a "Sport in Society" (Allison, 1986: 21-22).

7. Isti autor tvrdi: "S jedne strane nedostaje precizan pojmovni okvir i postoji deficit sociološke perspektive što je glavni nedostatak sadašnje sociologije sporta. Uz to oni koji se time bave često odbacuju empirijske metode istraživanja ili se one smatraju nedostatnim. A s druge strane, praksa očekuje mnogo od sociologije sporta - da razvije strategiju i tehnike za praktično savladavanje praktičnih problema" (1978: 100).

traživanje o sportu je stvar 'podređenih odseka': nijedan univerzitetski radnik od ugleda nije stavio potpis na obimniji rad iz ove oblasti" (1987: 326). Džeј Koukli (Jay Coakley 1978: 3-4), jedan od opštih razloga viđi u tome što je sport shvatan kao *fun* (zabava, dokolica...). Slično misli i Radovan Marjanović: "Jedan od razloga, svakako, je shvatanje sporta kao 'igre', a sasvim tim nečeg što *ne pripada* 'racionalnim vrednostima' za koje su intelektualci zainteresovani" (Marjanović, 1987: 6).

Indikativni su razlozi ignorisanja sporta kao predmeta istraživanja, koje navodi Džeš Dž. Koukli, upravo zato što se odnose na američku situaciju gde baš i ne bismo očekivali neke izrazitije prepreke empirijskom istraživanju bilo koje pojave: /1/ nedostatak novca - nevoljnost finansijera da ulažu u istraživanja sporta; /2/ "ako neko uspe da izdvoji svoje vreme, napor i finansijska sredstva da istražuje sport, relativno su male šanse da će sociološki časopisi ili izdavači tražiti ili barem smatrati da je vaš materijal za publikovanje" (J.J. Coakley, 1978: 4); /3/ tradicionalno potcenjivanje sociologije sporta u akademskim krugovima - nije, dakle, reč o još prestižnjoj disciplini⁸; /4/ na kraju, Koukli smatra da je važan faktor inhibicije pažnje i istraživanja u sociologiji sporta, bilo je oklevanje onih koji se bave fizičkim obrazovanjem, treniranjem... "da otvore svoje sale, sportske terene, svačionice - za invaziju sociologa koji postavljaju pitanja" (1978: 5).

Upravo se u ovom ogromnom neskladu između istorijske starosti sporta i detinjstva naučnog pristupa sportu nalazi jedan od glavnih razloga zbog kojih je naučno, a onda i popularno-naučno (žurnalističko, najčešće) istraživanje sporta i sportskih fenomena, prepuno stereotipa, predrasuda, simplifikacija, ideologizacija, zabluda, delimično objektivnih naučnih nala-

za...

S druge strane, moglo bi se očekivati da obilje ovakvih pojava u sportu i percepciji sporta bude idealno polje za istraživanja u oblasti socijalne psihologije. Međutim, zbornici koji se bave nastankom i delovanjem socijalnih stavova, predrasuda i stereotipa, - tvrdi Hans Diter Smit (Hans Dieter Schmidt) - ne sadrže ni jednu reč koja se odnosi na područje sporta.

To se može objasniti površnošću takvih pregleda literature, ali, to što se tu ne pojavljuje ništa o sportu govori samo za sebe. Slično važi, kaže ovaj autor, i za ra-

8. "Akademska sociologija malo je činila da unapredi sportsku sociologiju - izvan sportskih instituta - malo je činila na unapređenju sportske sociologije kao nauke" (Grieswelle. 1978: 9).

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

dove koji se bave nacionalizmom, odnosno nacionalnim stavovima i predrasudama. Mogu se navesti glavni razlozi za odsustvo ove problematizacije:

- nedostatak prezentacije sportske problematike u oblasti nauka o ponašanju;
- predrasuda po kojoj sport razvija dobre, pozitivne društveno vrednovane tendencije ponašanja...

... pošto nema istraživanja uzimaju se izvori iz popularne i sportske žurnalistike, a oni opet podržavaju tabue (1976: 121).

Ukupno uzev, može se tvrditi da su brojna zapažanja o zasićenosti sociologije sporta (a pogotovo sportske i ne štampe) shvatanjima koja ni u kom slučaju ne mogu pretendovati na kvalifikativ "naučno". Tako D. Grizvel tvrdi da "mnogi radovi koji pretenduju na naučno-sociološki karakter često sadrže neproverene apologetske ocene sporta i apodiktičke iskaze o smislu sportske aktivnosti, kakvi se često susreću kod onih koji se bave sportom, kod sportskih funkcionera, novinara i sportskih pedagoga. Teze da je sport isključivo igra bez spoljnog cilja, bez političkih i ekonomskih implikacija; da je sport nešto što doprinosi svetskom miru, reducira agresiju, sprečava konflikte u izvansportskom životu, unapređuje karakter čoveka; da je takmičenje osnovni preduslov svakog sporta; da vrhunski rezultati animiraju masovne sportske aktivnosti - sve ove teze su pre normativnog karaktera - trebanje - pre poželjno stanje nego analiza sportskog ponašanja putem empirijskih postupaka; to su idealističke prazne formule i klišei, vrednosni sistemi koji orijentisu svest i delanje ovde su zamenili objektivno znanje" (Grizvele, 1978: 9). Slično mišljenje ima i Koukli: "Popularno se veruje da sport gradi karakter i omogućava odušku za agresivnu energiju; da sportski timovi služe kao baza za grupno jedinstvo i solidarnost; da sport otvara vrata za formiranje prijateljskih odnosa između igrača, zajednica, rasnih grupa i čak nacija; i tako dalje" (J.J. Cooley, 1978: 2).

Od brojnih stereotipa i zabluda u domenu sociologije pomenućemo nekoliko: /1/ zabluda o nekada idealnom karakteru sporta, koji je 'iskvaren' tek u ovo savremeno doba, pre svega, nasiljem samih sportista, a još više sportske publike. Tako se tvrdi da su vandalism i huliganizam sportske publike proizvod našeg doba; /2/ zabluda o socijalnom sastavu sportske publike, posebno onog njenog nasilnog dela - *fan-publike*. Tvrdi se, naime, da su oni gotovo isključivo sa društvenog dna, sa periferije velikih gradova - iz slamova - da su neradnici i huligani; /3/ zabluda o agresiji kao kolicičini

"nečega", neke "tvari" neke unutrašnje energije, koja je u određenoj meri korisna pa i neophodna čoveku, a jedino kada se ta mera prevrši, onda postaje društveno nepoželjna i štetna. Potom se u ovakvom kontekstu opravdava i verifikuje agresija među sportistima pa i među publikom na stadionima. Znači, postoji "dobra" i "loša" agresija (a u izrazito navijačkom delu sportske i druge štampe, nalazimo čak i opravdanja za učinjeno nasilje - najčešće se kaže: "Pa, izazvani su!", "Morali su da odgovore!"; /4/ zabluda o oponašanju inostranih *fan-grupa* kao najbitnijem objašnjenju domaće *fan-scene*; /5/ zabluda o dominantnom uticaju dešavanja na sportskom terenu na ponašanje publike; /6/ objašnjenje nasilja publike jedino pomoću frustracije koju ona donosi iz svoje savakodnevice na tribine stadiona; /7/ zabluda o potpunoj nevinosti klubova i njihovoj neodgovornosti za dešavanja na tribinama; /8/ zabluda o objašnjenju nasilja samo pomoću "sportske i opšte nekulture jednog manjeg dela publike"; /9/ zabluda o sportskoj publici kao pasivnoj i amorfnoj masi...).

Ovde ćemo se zadržati samo na prva dva stereotipa.

/1/ Nasilje je prastara sastavnica sportskih događaja

Ozbiljni istraživači tvrde: sportsko nasilje nije običajje samo našeg vremena. Njegovo prisustvo kroz vreme je očigledno (Atyeo, 1978; Lasch, 1979). Brojne primere ekstremnog nasilja beleže istoričari kod atleta u Rimskom i Vizantijskom Carstvu. Alen Gutman (Allan Guttmann, 1981), sumirajući nasilje u rimskim igrama navodi tuče među gledaocima u Pompeji, tako da je grad izgubio pravo da priređuje igre čitavih deset godina (navedeno prema Blanchard and Cheska, 1985: 255-256).

Georgije Ostrogorski navodi da deme ili stranke tzv. "plavih" i "zelenih" nisu bile samo sportske nego i političke organizacije, a da je carigradski Hipodrom bio ono što je bila Agora u Atini i Forum u Rimu⁹. "Plavi" i "Zeleni", kaže naš poznati istoričar, "kao nosioci i predstavnici političkih težnji naroda igrali su, u većim gradovima Carstva, vrlo značajnu ulogu". Politički život Vizantije počev od sredine petog veka bio je obele-

9. U početku su bile četiri "stranke", ali su se kasnije "crveni" spojili sa "zelenima", a "beli" sa "plavima". Naziv su poticali od boja odeće kočijaša koji su vozili dvokolice na trkama na Hipodromu. Ovi drevni "navijački klanovi", u vreme Teodosija II brojali su zajedno oko 8.000 ljudi što je, kako kaže Ostrogorski, bio samo mali delić carigradskog stanovništva.

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

žen antagonizmom ovih stranaka. Car Anastasije I (491-518) bio je pristalica "zelenih". Zato su "plavi" istupali protiv njegove vlade. "Više puta su javne zgrade spaljivane, a carski kipovi obarani i vučeni po ulicama". "U Hipodromu je dolazilo do bučnih demonstracija i sam je car teško insultovan od sakupljenog naroda". Sukobi su eskalirali u pobunu koja 512. godine "zamalo nije Anastasija stala krune". Za vreme Justinijana (527-565) izbila je 532. godine "strahovita buna" čiji je povod bio progon obe stranke koje su se bile ujedinile u borbi protiv carske vlasti. "Pobuna je uzela ogromne razmere, prestonica je bila u plamenu". Samo neustrašivost carice Teodore i odlučnost vojskovode Velizara, spasila je caru presto. Velizar je upao na Hipodrom "sa četom vernom caru i pobjio iznenadene pobunjenike. Strahovit pokolj u kome je poginulo više desetina - hiljada ljudi učinio je kraj ustanku". Ovi "klanovi" su još jednom odigrali značajnu ulogu u Vizantijskom Carstvu. "Zeleni" su, naime, odigrali presudnu ulogu u zbacivanju cara Foke (602-610), i u dovođenju na presto Iraklija (610-641). "Posle Fokinog pogubljenja, srušen je i spaljen i njegov kip na Hipodromu, a zajedno s njim spaljena je i zastava stranke plavih" (Ostrogorski, 1959: 85-103).

Od 14. do 18. veka igre slične današnjem nogometu (igralo se naduvenom svinjskom bešicom, selo protiv sešla) bile su praćene velikom količinom nasilja. O obimu nasilja svedoče sačuvani kraljevski i crkveni edicti koji ma se zabranjuju ovakvi oblici javne zabave. Naime, nasilje je bilo takvog obima i intenziteta da je loše uticalo na vojna i ekonomска pitanja.

Nasilje je pratilo i prve početke organizovanog fudbala, počev od 1863. godine. "Neredi, nemiri, nasilje, pokušaji nanošenja telesnih povreda i vandalizam - izgleda da su bili veoma uobičajeni, ali ne i nužno dominantni oblik ponašanja gomile na fudbalskim mečevima, barem od 1870-ih" (Hutchinson. 1975: 11). Ove nalaze potvrđuje i Daning koji je pratio pojavu nasilja u fudbalu između 1884. i 1914. godine na osnovu najraznovrsnijih izvora i zaključio da su neredi gledalaca bili relativno čest pratilac fudbala tokom 21 godine pre prvog svetskog rata (Dunning et all. 1984: 234). Neredi su se u ovom vremenu najčešće ispoljavali u napadima na sudije i druge zvaničnike na fudbalskim utakmicama, dok su tuče između rivalskih navijača bile prilično retke (pogotovo su bile retke organizovane tuče). Javno mnenje, naročito ono srednje klase, osuđivalo je ovakvo ponašanje fudbalskih gledalaca kao "necivilizovano", ali, kako kaže Daning, "takvo ponašanje je percipirano kao nužno zlo i neizbežni pratilac

čak i profesionalnog sporta. Nije bilo dubokog ili raširenog, kroz medije dirigovanog moralnog zgražanja (*moral panic*) nad lošim ponašanjem gledalaca i nije bilo pritisaka na vladu da nešto preduzme" (Dunning et all. 1988: 241).

No, nasilje oko fudbala nije u stalnom usponu. Pre prvog svetskog rata ono je bilo prilično izraženo, relativno je retko između dva svetska rata, tokom drugog svetskog rata i u prvim poratnim godinama, da bi počev od šezdesetih godina nasilje ušlo u fazu eskalacije. Tako se već sredinom šezdesetih godina po prvi put beleže slučajevi poginulih (Tabela 1) u neredima na fudbalskim stadionima¹⁰.

Najkvalitetnija evidencija evolucije nasilja postoji u Velikoj Britaniji (ona je i kolevka fudbala, ali i kolevka nasilja u i oko fudbala). Tako se, na primer, u čuvenom Česterovom izveštaju iz 1966. godine (uraden po narudžbini Državnog sekretarijata za obrazovanje i nauku) konstatuje da je između 1946. i 1960. godine bilo 195 mečeva na kojima je bilo nereda - znači prosečno 13 po sezoni; između 1961. i 1966. godine bilo je 148 incidenata - prosečno 25 po sezoni.

Inače, prelomnom utakmicom u ekspanziji fudbalskog nasilja smatra se meč između Sanderlenda i Totenhma u sezoni 1960/1961.- kada je posle izjednačujućeg gola došlo do velikih nereda. O tome je kasnije, 28.10.1968. pisao *Guardian*: "Oni (učesnici u neredima) su bili videni na TV i to je predstavljalo neželjeno ali močno ohrabrenje za ostale" (navedeno prema: Caring Colaers and Kris van Limbergen. 1987: 72).

Vrhunac eskalacije fudbalskog nasilja, sudeći prema dosadašnjem toku stvari, predstavlja 1985. godina kada je poginulo preko 100 gledalaca (i to bez podataka iz Beijingu - Kina). Kao da je sve to počelo u proleće te godine kada su velike gužve koje su napravili navijači iz Lida u Birmingemu i navijači iz Melvila u Lutonu, naterale vladu Margaret Tačer da preduzme najoštrijе mere protiv fudbalskih huligana. Tog proleća izgorele su drvene tribine u Bredfordu odnevši 55 ljudi. Onda se u maju, iste godine, dogodila Hejselška tragedija - i 38 mrtvih. Usledila je zabrana učešća u ev-

10. Inače, u istoriji nasilja vezanog za fudbal, poseban kuriozitet predstavlja *soccer war* između Salvadora i Hondurasa, 1969. godine. Do sukoba je došlo u finalu kvalifikacija za učešće na svetskom prvenstvu u fudbalu, nakon odlučujuće treće utakmice koja je igранa u Meksiku, na neutralnom terenu, a koju je Salvador dobio sa 3:2. Naravno, fudbal je bio samo "okidač", jer bila je reč o dugotrajnoj "plemenskoj zavadi" koja je bila posebno potencirana diskriminatorskim tretmanom salvadorskih radnika-migranata koji su radili u Hondurasu.

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

ropskim kupovima za sve engleske timove, a i oštremere "ratnog kabinet" engleske vlade (proširena upotreba interne televizije radi nadgledanja ponašanja gledalaca i identifikacije njihovih vođa, pooštene zakonske sankcije, kontrola transporta, prodaje i upotrebe alkohola, upotreba preobučenih policajaca kako bi se efikasnije pratili lideri huliganskih gangova, pritisak na fudbalske autoritete kako bi se uvela kompjuterska evidencija klubskog članstva ...)

Tabela 1: *Ozbiljni incidenti koji su se desili na fudbalskim mečevima*

Godina	Mesto	Uzrok			
		1.	2.	3.	4.
1946. Bolton (Velika Britanija)		x	33	500+	
1957. Fiorentina (Italija)		x	-	120	
1959. Napulj (Italija)			-	65	
1961. Santjago (Čile)		x	5	300+	
1964. Lima (Peru)	x		350	500+	
1964. Istanbul (Turska)		x		84	
1966. Kairo (Egipat)				300	
1967. Kayseri (Turska)	x		48	602	
1968. Buenos Aires (Argentina)	x	x	72	113	
1969. Kirikhala (Turska)	x		10		
1969. Bahev u (Zair)	x		27		
1971. Glazgov (V. Britanija)		x	66		
1974. Kairo (Egipat)		x	48	47	
1979. Hamburg (SRN)	x		1	15	
1980. Kalkuta (Indija)	x	-	16	100	
1981. Atina (Grčka)	x	x	21	54	
1982. Moskva (SSSR)	x		60		
1982. Kolumbija	x		24	50+	
1982. Alžir (Alžir)		x	8	600+	
1985. Beijing (Kina)	x		?	?	
1985. Bredford (V. Britanija)		x	53	?	
1985. Meksiko Siti (Meksiko)	x		10	30	
1985. Hejsel (Belgija)	x		38	200+	
1987. Hag (Holandija)	x			50	

1. Neredi

2. Nesreće

3. Poginulo

4. Ranjeno

Izvor: Savet Evrope

Sledećih godina kao da ima manje huliganizma u Velikoj Britaniji, ali istraživači beleže njegov porast na Kontinentu, a pre svega u Zapadnoj Nemačkoj, Italiji i posebno u Holandiji. Zapaža se uključenje desničarskih organizacija u nerede oko i na fudbalskim stadijima. Van Limbergen i Volgrejv (Walgrave, 1988), kao i Vilijams (Williams et all. 1989) dokazuju da su

Englezi ostali model za inostrane huligane, a da su istovremeno i učestali kontakti između huligana iz različitih evropskih nacija (navedeno prema Murphy et all. 1990: 167). Evropski fudbalski šampionat 1988. u Zapadnoj Nemačkoj i svetski šampionat 1990. u Italiji, i pored očekivanja i *horror news* o tome kako će to zahvaljujući nereditma biti šampionati huligana¹¹, protekli su, u stvari, u manjim čarkama.

U nas ne postoji dostupna evidencija izgreda na i oko fudbalskih stadiona¹². Uvid u, za ovu svrhu, nepouzданe podatke iz sportske i dnevne štampe, pokazuje da se o širenju vandalskog i huliganskog ponašanja publike (prvenstveno u smislu medusobnog obračuna navijača rivalskih timova) može govoriti tek početkom osamdesetih godina, o eskalaciji počev od sredine te decenije¹³ i o vrhuncu krajem osamdesetih godina. Dražen Lalić daje iscrpujuću klasifikaciju (na osnovu načina navijanja, uzora, stepena organizovanosti, količine i oblika nasilja i drugih činilaca) razvoja navijanja u Jugoslaviji. On razlikuje /1/ period od 1945. do kraja šezdesetih godina, /2/ sedamdesete godine, /3/ prvu polovicu i sredinu osamdesetih, i /4/ kraj osamdesetih i početak devedesetih¹⁴.

U vreme dok vandali i huligani još nisu vladali domaćim sportskim terenima, publika i štampa su se zabavljali ovakvim "pikanterijama": Za vreme prvenstvenog boks-meča Druge savezne lige (grupa Jug), između domaće Trepče i ekipe iz Kumanova, neko je na ring ubacio živu zmiju (*Politika*, 14.10.1986).

Nekoliko većih "ispada" navijača mogu da označe početak "doba nasilja" na jugo-stadionima. Jedan od njih je svakako ono što su učinili navijači Crvene zvezde kada su 13. avgusta 1986. godine lomili po Beogradu kioske i roštilje koje drže Albanci, kada su 'rasturili' kafanu "Sloboda", upali u SKC... pevali nacionalističke

11. Navodi se nekoliko razloga koji su doveli do ovih i ovakvih očekivanja: (1) huliganska reputacija navijačkih grupa iz Engleske, Hollandije i Zapadne Nemačke; (2) huliganski incidenti na ranijim šampionatima; (3) porast broja najava o pripremi za huliganske israde; (4) izveštaji o kontaktima između huliganskih voda iz brojnih evropskih zemalja; (5) strah od uticaja ekstremne desnice na orkestriranje huliganskih nastupa; (6) populjive novinske i tv-reportaže u kojima se najavljuje predstojeće nasilje (Murphy et all. 1990: 169).

12. Jedina kvalitetna evidencija fudbalskih mečeva u Beogradu, u jednom kraćem periodu može se naći u radu: Marković, V. 1988. *Ponašanje sportske publike*, Beograd: IIC SSO Srbije.

13. Prema zvaničnim podacima, u toku 1985. godine, na više od 50 fudbalskih susreta u SFRJ došlo je "... do težih nacionalističkih ispada i drugih ekscesa sa političkim obeležjima".

14. Navedeno prema saopštenju na okruglom stolu *Nasilje i sport* koji je organizovan u okviru Socioloških susreta '89. u Beogradu, krajem maja 1989. godine.

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

pesme... Koordinacioni odbor za ONO i DSZ Socijalističkog saveza radnog naroda Beograda ocenio je ove dogadaje kao "organizovano vandalsko-nacionalističko-pročetničko ponašanje."

No, kasnije je sve to bilo znatno drukčije.

Deveti septembar 1989, Hajduk - Crvena zvezda 2:1. Splitska milicija je sa dva autobusa prebacivala Delije sa železničke stanice na stadion; došlo je do sukoba sa gradanima i Torcidom; autobusi su demolirani; u SUP je privедено 58 navijača, zadržano 20.

17. septembar 1989, Crvena zvezda - Partizan. U sukobu Delija i Grobara dosta povredenih - 17 milicionera i 30 gledalaca tražilo je pomoć u Urgentnom centru. Podnete su 23 prekršajne prijave (kuriozitet: oštećen je čak i jedan semafor na Jugu).

13. maj 1990, Dinamo - Crvena zvezda. Još pre početka utakmice izbila je do tada neviđena tuča u koju su bili umešani Bad blue Boys-i, Delije i milicija. Izvršni odbor Dinama tvrdi da je samo na Maksimirskom stadionu načinjena šteta u visini od 300.000 maraka. U gradu je oštećeno 17 tramvaja i napravljena druga šteta. U nastavku "nastupa" BBB povređeno je 59 navijača (osam teže) i 79 milicionera (tri teže) privedena su - 132 pripadnika Delija i 42 pripadnika BBB - postupak je poveden protiv 86 lica. Utakmica nije ni odigrana.

Dakle, podaci demantuju tvrdnje o isključivoj vezanosti nasilja u i oko sporta za ovo doba. Nasilje je prasti pratilac sportskih dogadaja, a drugo je pitanje da li se može govoriti o tendenciji njegovog opadanja (Elias), ili o nekoj periodičnosti (padovi i uzdizanja) nasilja (Dunning). U svemu ovome bitan je nalaz, sa sociološkog i socijalopsihološkog stanovišta, da su promenljivi: oblik, intenzitet i rasprostranjenost (kao i druge dimenzije) agresije i nasilja u sportu i oko sporata.

/2/ Nasilna publika ne potiče samo iz nižih društvenih slojeva

"Moralna panika"¹⁵ pred naletom nasilja na i oko sportskih stadiona često se iskazuje preko dva kvalifikativa: jednim se vrši moralna osuda "To su huligani", a drugim socijalna diskvalifikacija "To su neradnici i lumpenproleteri".

Primera radi, evo jednog prilaza *fan-grupama* u kome je vidljiva pomenuta diskvalifikacija (sličan prilaz inače često nalazimo u tekstovima pripadnika tzv. kritičke sociologije sporta). "Ja sam nekoliko puta posmatrao kako 'fudbalska gomila' napreduje od Partizanovog ili Zvezdinog stadiona preko Slavije i Terazija do Kalemeđana. (...) Svaki put sam imao utisak da ta gomila koja maršira sredinom glavnih ulica (...) jeste, u stvari, siromašna periferija grada kojoj je ovo jedini, relativno legitimni način da bar zakratko dominira centrom grada punim radnji sa stvarima koje nikada neće biti njihove i ljudi koji ih niti poštuju niti vole. To je, kratka ali slatka osveta nepismenih, poluobrazovanih, nezaposlenih i onih koji rade na najnižim stepenicama društvene hijerarhije prema onima koji su vlast (miličija, pre svega) i onih koji su iznad njih (svi ti obrazovani, svi sa većim platama i rešenim stambenim problemima, svi ti lepo odeveni koji kupuju u tim punim radnjama, svi ti zaposleni, šefovi i 'buržui') jer, bar zakratko, siromašna, mlada i nezaposlena periferija gospodar je centra i svi oni koji ih u 'redovnom životu' mogu čuškati, ponižavati, voditi i naredivati im, sada su uplašeni i sklanjavaju im se sa puta." (Milan Nikolić, *Nedjelja*, 27. maj 1990. godine) Slično je i ovo mišljenje: "Svaka pažljiva analiza socijalnog sastava navijačkih grupa otkriće da je veći dio navijačkih formacija (...) sastavljen od socijalnih marginalaca odraslih po novokomponovanim dinosaurus-naseljima diljem naše lijepe domovine." (Slobodan Trbojević, *Nedjelja*, 27. maj 1990. godine)¹⁶.

15. Stanley Cohen je u studiji *Folk Devils and Moral Panics* (1973. London: Paladin) temeljno opisao i studirao fenomen i značenje tzv. moralne panike. On kaže kako neke prilike i epizode, odnosno pojedinci i grupe pojedinaca bivaju od strane urednika, političara i drugih "ispravno mislećih ljudi" interpretirani kao pretinja društvenim vrednostima i interesima. Moralnu paniku u kontekstu sporta vezuje za Svetско prvenstvo u fudbalu, u Engleskoj 1966. godine kada je britanski gledalac došao u centar pažnje internacionalne štampe. Fudbalski huligan je postao meta novinara. Novine su slale reportere više zbog incidenta publike nego zbog same igre.

16. Ovakvi "uvidi" u strukturne dimenzije sportske publike u potpunosti potvrđuju ono što je rekao Dž. Koukl: "Ono što komplikuje situaciju kada je reč o sociologiji sporta jeste nedostatak podataka koji se nadomešta ličnim iskustvima ili iskustvima iz druge ruke koja slu-

Sve dileme oko socijalnog sastava sportske, posebno fudbalske publike i njenih pojedinih delova bile bi razrešene uvidom (naučnog karaktera) u stvarno stanje stvari. Međutim, može se reći da ne postoje komparativna istraživanja koja ovu pojavu iscrpno obuhvataju uz svo poštovanje naučne procedure. Podaci koji se u literaturi navode su veoma manjkavi i to je prvi razlog (ali ne i jedini) nesuglasica oko socijalnog sastava zaista raznih publika u sportu.

Relativno iscrpnu analizu socijalne strukture publike i njenih pojedinih delova nalazimo u studiji *The Roots of Football Hooliganism. An Historical and Sociological Study* koju su 1988. godine potpisali Erik Danning, P. Marfi i Dž. Vilijams (Eric Dunning, Patrick Murphy, John Williams). Autori nalaze da je socijalni sastav publike promenljiv - tako je, na primer, "na početku moderne igre fudbalska gomila (football crowd) imala mešani socijalni sastav"; između dva rata fudbal privlači *respectable* ljudi i žene; trend rasta *respectability*-ja nastavljen je između 1945 i 1950/1. godine; od sredine pedesetih, a posebno od sredine šezdesetih, kada fudbalski tereni postaju mesto gde se neredi regularno dešavaju, igra privlači sve veći broj mladih ljudi iz 'rougher' delova radničke klase; ipak, sva dostupna evidencija, kažu ovi autori, sugerise da većinu fudbalske gomile čine muškarci iz 'respectable' radničke klase i nezanemarljiv broj ljudi iz niže-srednje klase (1988: 185-6). Pomenuti autori, dalje, razlikuju problem sastava fudbalske gomile od socijalnog sastava fudbalskih huligana. Navode se podaci po kojima u sastavu fudbalskih huligana prevladuju nekvalifikovani (47,2%) i polukvalifikovani (25,4%), dok kvalifikovanih, npr. ima 18,9% i ostalih sa većim statusom - 8,5%. Među pripadnicima ICF ovi autori nalaze 37,8% nezaposlenih. "Ipak, kako smo mi sugerisali ranije, ne može se reći da nezaposlenost može biti odbačena kao uzročni činilac za nastanak ili za trajanje fudbalskog huliganizma". Iako Paning i sar. tvrde da većina huligana dolazi iz donjeg dela socijalne lestvice, netolerantno reaguju na Tejlorovu, kako kažu, "neistraživački bazaranu tvrdnju" o rastu "novog, malog buržoaskog huligana" i znatno tolerantnije (što ne znači i argumentovanije) na novinarske tvrdnje o promeni strukture fudbalskih huligana što npr. tvrdi Tobi Jang: "Slika fudbalskih huligana koji dolaze iz najdepriviranih crnačkih geta... je zastarela. Oni su iz gornje radničke klase, srednje imućni" (1988: 185-191).

že kao zamena za dokumentovana empirijska istraživanja. Mada su ova iskustva interesantna, ona često skreću pažnju sa teme o kojoj je reč" (J. Coakley, 1978: VII).

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

S druge strane, Kris van Limbergen tvrdi da su njegova istraživanja pokazala "da su bar 70% ispitanih navijača tvrdog jezgra - radnici, od kojih je oko polovine bez posla", a ostali u ovoj grupi su većim delom učenici i studenti¹⁷.

Nisu izričiti ni nalazi koji su dobijeni u istraživanjima koja su vršena u nas - u šta se možemo uveriti na osnovu sledećeg navedenja svega onog što je u ovoj oblasti radeno.

Gradimir Zajić nalazi, u istraživanju na uzorku grada Beograda 1984. godine, da najviše redovnih i povremenih posetilaca sportskih utakmica ima među kvalifikovanim radnicima i učenicima i studentima. Navijača ima najviše među učenicima i studentima (28%), potom među KV i VKV radnicima (24%), tehničari i službenicima (22%), NK i PK radnicima (18%) ... (1985: 49-57).

Vera Marković, 1986. godine na uzorku omladine Srbije bez pokrajina, nalazi da se u "socijalnom profilu" gledaoca koji na stadionu navija "jako ili eksplozivno", nalaze i sledeća obeležja: muškarac, 16-19 godina, učenik srednje škole, otac je poljoprivrednog ili radničkog porekla, prosečan materijalni položaj... (1986: 270).

Na uzorku beogradске omladine, Dragan Popadić nalazi 1986. godine, da navijači pripadaju različitim kategorijama zanimanja "ali najviše je učenika, studenata i radnika" (1988: 149).

U istraživanju koje sam obavio 1987. godine na uzorku od 974 gradana iz Srbije bez pokrajina, utvrđeno je da na utakmice najčešće idu učenici i studenti, KV i VKV radnici... (Mihailović, 1987: 71).

O socijalnom sastavu "najvatrenijih navijača" može se zaključivati i posredno, preko pojedinaca koje obeležava sportska idolatrija. Ovu idolatriju shvatamo kao ideologiju *fan-ponašanja* na sportskim stadionima; ona je dominantna ideologija onih pojedinaca koje karakteriše vandalsko i hulgansko ponašanje na i oko stadiona ukoliko je njihovo ponašanje motivisano sportom a ne izvansportskim momentima. U svakom slučaju, SI možemo smatrati pouzdanim pokazateljem *fan-ponašanja* na stadionima.

Dragomir Pantić je u jednom istraživanju iz 1984. godine (na uzorku od 1.043 ispitanika iz beogradске po-

17. Kris van Limbergen. 1989. *Samenlevingsproblemen: voetbalvandalisme*, Deventer: Kluwer Editorial. - Navod je dat prema prevodu dr Mire Bogdanović s flamanskog jezika.

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

pulacije) našao da je SI najčešća među NK i PK radnicima (38%) KV i VKV radnicima (36%), poljoprivrednicima (26%), učenicima i studentima - 23% (1988: 118).

Tabela 2: Sportska idolatrija i socijalno poreklo

Intenzitet sportske idolatrije (SI)	(u %)				
	1.	2.	3.	4.	5.
Izrazit	8,3	8,0	6,2	5,8	7,3
Osrednji	13,5	11,1	7,4	8,4	10,3
Slab	16,3	17,5	12,5	10,5	15,0
Mešani	24,6	25,7	20,4	18,5	23,2
Slabo odbacivanje	12,0	11,5	14,8	15,9	12,9
Osrednje odbacivanje	11,2	10,3	14,6	14,1	11,9
Izrazito odbacivanje	14,1	15,9	24,1	26,8	19,4
<i>Ukupno: %</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>f</i>	<i>667</i>	<i>2292</i>	<i>745</i>	<i>983</i>	<i>4687</i>

Legenda:

1. Poljoprivrednici	4. Stručnjaci
2. Radnici	5. Ukupno
3. Tehničari i službenici	

Hi-kvadrat = 161,25; Ck = 0,178; p = 0,000

Izvor: Dokumentacija Centra za politikološka istraživanja i javno mnenje Instituta društvenih nauka u Beogradu; istraživanje: "Javno mnenje omladine Jugoslavije o aktuelnim društvenim i političkim pitanjima" (JJM-124/89) realizovano 1989. godine na uzorku od 4.960 mlađih ljudi iz čitave Jugoslavije.

U istraživanju koje sam izvršio 1987. na uzorku beogradске populacije (974 ispitanika) našao sam nisku ali ne i beznačajnu korelaciju (0,21) između sportske idolatrije i zanimanja ispitanika (Mihailović, 1987: 39). Sportska idolatrija je bila najviše raširena među NK i PK radnicima (39%), učenicima i studentima (38%) i KV i VKV radnicima (37%), a kada je reč o prihodima, onda je SI bila najčešća među onima koji svoju finansijsku situaciju ocenjuju kao dobru, dok je gotovo pod jednakom bila raširena među onima koji kažu da treba da paze na svoju finansijsku situaciju i onima koji izjavljuju da teško sastavljuju kraj s krajem (31-32%).

Podaci koji potiču iz istraživanja izvršenog 1989. godine na uzorku omladine iz cele Srbije, (Tabela 2) pokazuju prilično slabu povezanost između socijalnog statusa mlađih ljudi (indiciranog preko zanimanja njihovih očeva) i sportske idolatrije ($C_k=0,18$). Ipak, primetne su razlike, s jedne strane, između ispitanika koji potiču iz poljoprivredno/radničkih slojeva i onih čiji očevi imaju barem srednju školsku spremu (tehničari, službenici, stručnjaci). Vidimo da je za trećinu ispitan-

ka (37-38%) iz prve grupe karakteristična SI u različitom intenzitetu, a da SI u drugoj grupi obuhvata četvrtinu ispitanika (25-26%). Dakle, izvesne razlike postoje ali one nisu izrazitije prirode. Verovatno da je veza između sportske idolatrije i društvenog statusa porodice iz koje potiče ispitanik pre posredovana kulturnom nego ekonomskom (materijalnom) dimenzijom tog statusa, jer nismo utvrdili ni iole statistički značajnu povezanost između SI i finansijskog stanja ispitivanog pojedinca ($C_k=0,14$).

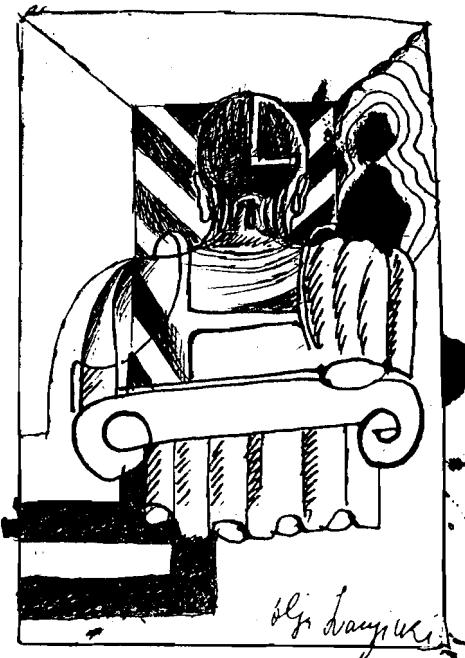
U celini, raspoloživi podaci koji se odnose na aktuelnu fazu agresije i nasilja na i oko fudbalskih stadiona, ne daju za pravo onima koji tvrde da *fan-grupe*, po svom socijalnom sastavu, potiču sa samog društvenog dna. To je eventualno tačno u onim slučajevima gde je to baš tako i utvrđeno, pod uslovom da prihvativimo stav da mladi nezaposleni i nekvalifikovani radnici čine "društveno dno". Pogotovo se teza o "najnižem poreklu" ne može prihvati u slučaju domaćih *fan-grupa* - u čijem sastavu preovladaju učenici i studenti, a tck potom nezaposlena radnička omladina. No, u krajnjoj liniji i ove tvrdnje se mogu shvatiti kao hipoteze, jer ipak je neophodan odgovarajući naučni uvid u ovaj problem. Pri tom, skrećemo pažnju na nekoliko, gotovo banalnih momenata, koје treba imati na umu prilikom istraživanja socijalnog statusa raznih sportskih publika. Prvo, znatne su razlike između publike u različitim sportovima. Drugo, znatne su temporalne razlike u strukturi i ponašanju publike. Treće, znatne su razlike u socijalnoj strukturi različitih delova publike - publika nije homogena. Četvrto, znatne su razlike u strukturi publike zavisno od ranga takmičenja. Peto, ima razlika u strukturi publike koje zavise od teritorijalnog aspekta - nije ista struktura publike u svim mestima i onda kada se sve ostale varijable drže pod kontrolom... Ukoliko se pri istraživanju nemaju na umu ove i druge slične činjenice, zablude i stereotipi su gotovo nužne, prateće pojave.

Literatura

- Allison, Lincoln. 1986. *The Politics of Sport*. Manchester University Press.
- Blanchard, Kendall and Cheska Alyce Taylor. 1985. *The Anthropology of Sport. An Introduction*. Massachusetts: Bergin & Garvey Publishers, Inc.
- Coakley, Jay. 1978. *Sport in Society. Issues and Controversies*. Saint Louis: The C. V. Mosby Company.
- Cohen, Stanley. 1973. *Folk Devils and Moral Panics*, London: Paladin.
- Colaers, Carine and Limbergen, Kris van. 1987. The Development of Football Hooliganism as a Social problem, Papers from the European Conference on Football Violence, Preston, Lancashire, 10-13. april 1987.
- Dunning, E, Murphy, P. and Williams, J. 1984. Football Hooliganism in Britain before the first world war, *Int. Rev. for Soc. of sport*, No 3-4.
- Dunning, Murphy and Williams. 1988. *The Roots of Football Hooliganism*, London & New York: Routledge & Kegan Paul.
- Erenberg, A., Šartije, R. i Ože, M. 1987. Sport, religija, nasilje, *Treći program*, leto.
- Furntratt, Ernst. 1976. "Wettkampfsport und Aggression", u: Bierhoff - Alfermann, Dorothee. *Soziale Einflüsse im Sport*. Dr Dietrich Steinkopff Verlag Darmstadt.
- Grieswelle, Detlef. 1978. *Sportsoziologie*. Stuttgart...: Verlag W. Kohlhammer.
- Marjanović, Radovan. 1987. *Teorijska i empirijska istraživanja sportske publike kod nas i u svetu*. Beograd: IIC SSO Srbije.
- Marković, Vera. 1986. "Omladina na stadionima", u: Mihailović, S. i drugi, *Omladina '86. Sondaž javnog mnenja*. Beograd: IIC SSO Srbije i IDN - Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje.
- Marković, Vera. 1988. *Ponašanje sportske publike*. Beograd: IIC SSO Srbije.
- Mihailović, Srećko. 1987. *Odnos prema sportu. Nezainteresovani, simpatizeri, navijači, gledaoci*. Beograd. Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje IDN i SOFK Srbije (umnoženo).

SREĆKO MIHAJOVIĆ

- Murphy, Williams and Dunning. 1990. *Football on Trial*. London and New York: Routledge.
- Ostrogorski, Georgije. 1959. *Istorija Vizantije*. Beograd: Prosveta.
- Palmer, Denise and Maxwell Howell. 1973. Sport and Games in Early Civilization. In: Zeigler, Earle (ed.) *A History of Sport and Physical Education*. Champaign: Stipes Publishing Co.
- Pantić, Dragan. 1988. *Klasična i svetovna religioznost*. Beograd: IDN - Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje.
- Popadić, Dragan. 1988. Fudbalski navijači, u: Joksimović, S. i drugi, *Mladi i neformalne grupe*. Beograd: IIC SSO Srbije i Centar za idejni rad SSO Beograda.
- Schmidt, Hans Dieter. 1976. Einstellung und interaktion: Bierhoff - Alfermann Dorothee (Hrsg): *Soziale Einflusse im Sport*. Dr Dietrich Steinkopff Verlag Darmstadt.
- Zajić, Gradimir. 1985. "Sportska publika", u: Mihailović, S. i drugi, *Odnos Beogradana prema fizičkoj kulturi i sportu*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje.

Olja Ivanjicki

Slavoljub Čvorović

dražen lalić

NASILNIŠTVO NOGOMETNIH NAVJAČA

GENEZA FENOMENA U JUGOSLAVIJI¹

Nasilje među raznim grupama navijača je sastavni deo njihovog učešća u utaknicama; oni veruju da njihova podrška ima istinski uticaj na tok utaknica. Ovaj pojačani rivalitet predstavlja novu formu u kojoj se nastavlja stara tradicija.

Wiel Veugelers

Rijetko koji društveni fenomen izaziva tako kontradiktornе reakcije javnosti kao nasilništvo u vezi i povodom nogometa. Nakon ekscesa nogometnih navijača objavljaju se dramatični ("ratni") izvještaji i komentari, emitiraju radio i TV emisije u kojima se pokušava informirati javnost kako je došlo do nereda, te komentirati o uzrocima zbog kojih već niz godina nijedan nogometni derbi u Jugoslaviji ne može proteći bez izgreda na tribinama i (ili) oko njih. Istodobno se *ad hoc* saстaju politička tijela i uprave klubova, te jednoglasno zaključuju kako nasilnici u stvari i nisu navijači, u svakom slučaju ne navijači dотičnog kluba.

A sami vinovnici ekscesa čitaju izvještaje s tih sjednica u novinama i srdito primjećuju: "Sto te budale misle? Side u svečanoj loži, a mi se tučemo i kvarimo. I sad ispada da su oni navijači, a mi nismo." Tako je na sa-

1. Ovaj tekst predstavlja autoriziranu i proširenu verziju uvodnog izlaganja na okruglom stolu Nasilje i sport, održanom 26. svibnja, 1989. u Beogradu, na Sociološkim susretima 1989.

općenje uprave "Hajduka" - kluba za koji fanatično navija, reagirao jedan pripadnik "Torcide", znatiželjno listajući novine u ponedjeljak, dan nakon izbijanja još jednog u nizu grubih incidenata poduzetih od strane tog navijačkog plemena. Za razliku od stavova raznih sportskih, političkih i drugih dostojanstvenika, sami izgrednici smatraju da upravo time što učestvuju u ne-redima dokazuju kako su istinski i pravi navijači. Dilema o kojoj je riječ zorno ilustrira mnogostruk odnos različitih subjekata prema nasilništvu nogometnih navijača, te ukazuje na izuzetno složenu prirodu tog fenomena.

Navijačko nasilje se odnosi na direktno narušavanje fizičkog i moralnog integriteta ljudi, i to kako samih učesnika u nogometnoj priredbi, tako i prolaznika koji se slučajno zateknu na poprištu neke huliganske bitke. Uz to, odskora kod nas nisu rijetki ni otvoreni fizički sukobi s milicionerima koji se, ulagajući velike napore, brinu da ne dode do kršenja javnog reda i mira.

Takoder, nasilje se očituje u oštećivanju i uništavanju simbola i drugih predmeta, te objekata smještenih na prostorima incidenata. Ono se iskazuje kao neposredno fizičko i verbalno devijantno ponašanje. Potonja forma se odnosi na odašiljanje uvredljivih i prijetečih poruka, uglavnom ksenofobijom i šovinizmom obilježenih, upućenih svima koji ne simpatiziraju određeni klub i koji ne podržavaju određenu navijačku grupu.²

Navijačka pripadnost vjerojatno predstavlja ključni kriterij na osnovu kojeg izgrednici prepoznavaju one koje treba podvrgnuti nasilju. Istražujući ponašanje sportske publike, Vera Marković definira navijače kao "onaj deo publike koji izgledom (obeležjima pripadnosti klubu i navijačkim rezvizitima) ili ponašanjem (glasno navijanje, zviždanje, ustajanje, skakanje) jasno stavlja do znanja svoju klupsку opredeljenost."³ Provođeći te i druge postupke, navijači se nastoje u što većoj mjeri uključiti u nogometni spektakl, te postati njegov istinski djelatni faktor.⁴ Među navijačima se izdvajaju brojni pripadnici ekstremnih fan - grupa koji se uglavnom okupljaju na tribinama iza golova, te predvođe razgranate oblike navijačkog ponašanja, ispoljavane u dijapazonu od pjevanja i skandiranja do tučnjava sa suparničkim navijačima, milicijom itd. U svojim anali-

2. Primjerice, članovi "Bad Blue Boysa" tradicionalno pjevaju: "Tko ne voli Dinamo sa Save, otici će razbijene glave."

3. Marković V., *Ponašanje sportske publike*, IIC SSO Srbije, Beograd, 1988., str. 9.

4. Jedan od vođa "Torcide" o tome kaže: "Mi smo isto ka igrači. Isto se borimo za 'Hajduk' ka i oni. Mi smo igrači na tribinama."

zama engleski i drugi strani teoretičari nazivaju takve navijače "nogometnim huliganima" (*football hooligans*).

U izvještaju "Sjedinjenog sportskog savjeta" Engleske, nogometni huligani se definiraju kao "osobe koje su u sukobu s policijom zbog prekršaja počinjenih u vezi prisustvovanja nogometnim utakmicama."⁵

Promatranje ponašanja nogometne publike u Jugoslaviji pokazuje da onih koji iskazuju fanatičnu privrženost svom timu ima najviše upravo među huliganim. Oni ne samo što redovito posjećuju utakmice tog kluba na domaćem terenu, nego ga kontinuirano prate i na gostovanjima. Izražavanje takve odanosti je povezano sa velikim fizičkim naporima, nemalim materijalnim odricanjima, dolaženjem u sukob sa roditeljima, starateljima i članovima obitelji, a naposljetku ono predstavlja i podvrgavanje riziku da postanu žrtvama nasilja, odnosno da sami kao izazivači nereda dođu pod udar zakona. S druge strane, eksponirajući se kao navijači oni ostvaruju tjesne prijateljske veze s istomišljenicima, učvršćene zajedničkim iskušenjima i doživljajima, ukratko - uživaju solidarnost grupe kojoj pripadaju.

Cjelovito sagledavanje prirode nasilništva nogometnih navijača kod nas zahtijeva temeljiti i multidisciplinarni teorijski pristup. U Jugoslaviji je danas na djelu kompleksna konstelacija raznih okolnosti i uzroka koji dovode do njihovog ekscesnog ponašanja. Stoga su ograničeni oni pokušaji objašnjavanja tog fenomena koji uvjetovanost nasilništva svode isključivo na jedan faktor, pa ma kako značajan on bio. Za razliku od takvih pristupa, nužno je spoznati cjelovitost uzročno-poslijedičnih odnosa koji utječu na tu društvenu pojavu ili su njena posljedica. Drugim riječima, nužno je analizirati tu uvjetovanost na različitim manifestnim nivoima.

Prvo, to nasilje je uvjetovano primitivizmom nekih pojedinaca - posjetilaca nogometnih utakmica. Na tim priredbama naročito dolazi do izražaja egzaltiranost njihovih emocionalnih ponašanja. Dani odigravanja nogometnih utakmica, osobito onih značajnijih - predstavljaju svojevrsno "sveto vrijeme" koje navijači slave na razne načine, uz često i pretjerano konzumiranje alkohola i drugih opojnih sredstava, što bitno smanjuje auto-kontrolu i čini pretpostavku devijantnog ponašanja. Samokontrola se smanjuje utapanjem u navijačku gomilu, u kojoj se potire individualnost u korist iracio-

5. Public Disorder and Sporting Events: Report of a Joint Sports Council, Social Science Research Council Panel, London, 1978, SC/SSRC, p. 1.

nanih kolektivnih reakcija.⁶

Drugo, uvjetovanost nasilništva nogometnih navijača treba motriti na grupnom nivou. U tom smislu, do ekscesa dolazi uslijed iskazivanja različitosti i rivalstva među navijačkim skupinama. Uz onu nogometnu, ovde i sada funkcionira svojevrsna huliganska liga - nadmetanje navijačkih plemena u tome koje će izazvati najveće nerede. Incidentno se ponašajući, članovi tih grupa ostvaruju svoju osobnu afirmaciju, koju nisu u stanju ili nisu u mogućnosti realizirati u drugim područjima svog života. I ne samo to, putem nasilničkog ponašanja oni nastoje, na svojevrstan, izokrenuti način osmislići svoj život.⁷ Pripadnici navijačkih plemena često poduzimaju tučnjave i u namjeri da očuvaju svoj teritorij, prije svega dio tribina, na koji njihova grupa polaze pravo, odnosno da osvoje teritorij suparničke skupine. Na tom nivou funkcionira i ona uvjetovanost slijedom koje ekscesi izbijaju kao specifičan izraz optimalne privrženosti klubu.⁸ Drugim riječima, neki navijači smatraju da time što pretuku ili na neki drugi način ugroze simpatizera drugog tima dokazuju da više vole svoj klub od onih navijača koji to ne čine. S tim u vezi, moguće je primjetiti kako se odanost određenom klubu redovito vezuje za pripadnost regiji iz koje on potječe, pa čak i određenoj naciji.

Treće, uvjetovanost nasilništva nogometnih navijača se situira i na općem društvenom planu. Svekolika kriza našeg društva osobito bolno pogoda mladu generaciju koja se već niz godina suočava sa besperspektivnošću i nemogućnošću identificiranja. S obzirom da najveći dio navijača - izgrednika pripada upravo tom pokoljenju, problemi s kojima se oni suočavaju ujedno su i tipični generacijski problemi. Karakteristika navijača je u tome što uspijevaju kolektivno reagirati na te prob-

6. Gustave Le Bon usporeduje ponašanje pojedinca u gomili sa ponašanjem karakterističnim za hipnotiziranu osobu. Taj francuski teoretičar primjećuje da pojedinač u gomili "...više nije svjestan svojih djela. Kod njega, kao i kod hipnotiziranoga, izvjesne su sposobnosti uništene, a druge se mogu dovesti do stupnja krajnje egzalzacije. Pod dojmom sugestije on će se s neodoljivom žestinom baciti na vršenje izvjesnih čina.", Le Bon G., *Psihologija gomila*, Globus, Zagreb, 1989, str. 41.

7. O tome da pojedinci na takav način mogu stremiti ka osmišljavanju svog života piše Erich Fromm: "Cinjenica je da se sve ljudske strasti, i 'dobre' i 'zle', mogu shvatiti kao čovjekov pokušaj da nade nekakav smisao životu... lako strasti koje unapređuju život vode većem osjećaju snage, radosti, integracije i vitalnosti nego destruktivnost i okruinost, i ove druge su moguća reakcija na probleme ljudske egzistencije.", Fromm E., *Anatomija ljudske destruktivnosti I*, Naprijed, Zagreb, 1984, str. 26.

8. Talijanski sociolog Franco Ferraroti suočava da se u modernom industrijskom društvu, između ostalog, javlja i "nasilje kao dokaz ljubavi", Ferraroti F., *Alle radici della violenza*, Rizzoli editore, Milano, 1979, p. 38.

leme, obrazujući pri tom poseban stil ponašanja, zasnovan na subkulturnim vrijednostima.⁹ Deficit identiteta oni pokušavaju kompenzirati učestvovanjem u aktivnostima navijačkih skupina. O tome piše P. Marš: "Pojedinac koji je propustio steci status i identitet unutar svakodnevnog svijeta može se obratiti nogometnoj mikrokulturi kao mogućnosti za uspostavljanje osjećaja osobnog značaja, prestiža i statusa."¹⁰ Na općoj društvenoj ravni funkcionira i onaj aspekt uvjetovanosti nasilništva nogometnih navijača koji se odnosi na utjecaj medunacionalnih i drugih političkih tenzija, naročito izraženih na našim prostorima u posljednjih nekoliko godina.

Četvrti, uvjetovanost ekscesnog ponašanja navijača se može promatrati i na razini načina na koji je koncipiran suvremeni nogomet i na koji funkcionira nogometni spektakl danas. Nasilje se u nogometu ne javlja slučajno, dapače, čak bi se moglo reći da je ono imanentno toj igri. Na nogometnim utakmicama se okuplja tisuće gledalaca koji sve rijede pristaju da budu puki promatrači igre, već nastoje sudjelovati u tom spektaklu, neki i ne birajući sredstva. Tejlor (Ian Taylor) ističe tri vrijednosti koje su bitno doprinjele usponu nogometa: muškost; aktivno i kolektivno učešće; težnja za pobjedom.¹¹ Sve te vrijednosti na određen način utječu na profiliranje nogometa kao sporta kojem nasilje nije strano. Za vrijeme igre se i najgrublji faulovi "muški" prihvataju kao nešto sasvim normalno, a navijači ističu maskuline vrijednosti kao potku svog ponašanja. U okrutnu borbu za pobjedom se ne uključuju samo igrači, već i navijači koji u okupljanju oko travnatog terena osjećaju svojevrsnu sublimaciju za individualnu pasivnost i otudenost u svom svakodnevnom životu, a u pobjedi svog kluba iznalaze nadoknadu za svoje osobne poraze. Na izbjivanje nereda utječe i činjenica da ishod nogometne igre nekim donosi slavnu pobjedu, a drugima sraman poraz. Svojim nasilničkim ponašanjem navijači se samo uključuju u vladajući način proizvodnje pobjede po svaku cijenu. Kao što se klubovi služe grubom igrom, potplaćivanjem sudaca i drugim nedopuštenim radnjama

9. Kanadski sociolog Michael Brake definira subkulture kao "počušaje da se riječe kolektivno doživljeni problemi do kojih dolazi u socijalnoj strukturi", te kao "oblik kolektivnog identiteta iz kojeg individualni identitet može biti ostvaren izvan onog kojeg tvori klasa, obrazovanje i zanimanje.", Brake M., *Comparative Youth Culture*, Routledge and Kegan Paul, London, Boston, Melbourne and Henley, 1985, p.IX.

10. Marsh P., *Social Order on the British Soccer Terraces, International Social Science Journal*, no. 34., 1982, p. 250.

11. Navedeno prema Veugelers W., *Samo su navijači još u napadu, Gledišta*, Beograd, 1987, br.5-6, str.86.

ma da bi, i bez obzira na kvalitetu momčadi, porazili svoje suparnike, tako i navijači putem zaglušnog i često uvredljivog pjevanja i skandiranja, prekomernim korištenjem pirotehničkih sredstava, bacanjem raznih predmeta na teren i na druge načine stvaraju stanovitu izvanrednu atmosferu usmjerenu ponižavanju protivničkih igrača i potiskivanju njihove težnje za pobedom.

Iz navedenog je vidljivo da navijačko nasilje nije pojava koja se može motriti odvojeno od fenomena navijanja kao sastavnog dijela nogometnog spektakla. Moguće je pretpostaviti da nasilničko ponašanje predstavlja sastavni dio fenomena navijanja. Između navijačkog nasilja i navijanja funkcioniра svojevrsna korelacija i kauzalna sprega. Preciznije, da oblik navijanja, kao djelatnosti kojom se putem pjevanja, skandiranja, isticanja simbola i na druge načine nastoji pružiti podrška svom timu i zarstrašiti protivnika, bitno utječe i na oblik i na opće karakteristike pojave nasilništva među navijačima. I obrnuto, da oblik i osobitost ekscesnog ponašanja utječu na navijačku aktivnost u cijelosti. U pokušaju dokazivanja te pretpostavke plodno je analizirati historijski razvoj fenomena navijanja kod nas. Kroz sagledavanje geneze fenomena navijanja, moguće je, uz ostalo, steći uvid i u promjene u načinu ispoljavanja nasilja u vezi i u povodom nogometnog. Izdvojene su četiri razvojne faze nogometnog navijanja u Jugoslaviji, od oslobođenja do danas:

- od 1945. do kraja 60-ih godina,
- sedamdesete godine,
- prva polovina i sredina 80-ih,
- kraj 80-ih i početak 90-ih godina.

Na temelju rezultata analize elemenata fenomena navijanja, nastojat će se utvrditi specifičnosti svake od navedenih faza. Istovremeno, u tom kontekstu moguće je specificirati temeljne karakteristike nasilništva kao konstitutivnog aspekta tog fenomena. Stoga će se analizirati slijedeći elementi:

1. način navijanja,
2. strani navijački uzori,
3. stupanj organiziranosti navijačkih aktivnosti,
4. utjecaj zbivanja na terenu na navijanje,
5. karakteristike nasilja,
6. interakcija: organi reda - navijači,
7. odnos sredstava javnog komuniciranja prema navijačima.

Analiza će se vršiti na temelju podataka sakupljenih na slijedeće načine: a) vlastita empirijska iskustva autora

iz 70-ih i početka 80-ih godina;¹² b) sistematsko pro-matrano (s učestvovanjem) raznorodnih aktivnosti pripadnika "Torcide" i navijačkih grupa klubova s kojima se "Hajduk" susretao u toku 1989. i 1990;¹³

c) intervju s pripadnicima "Torcide" i starijim navijačima; d) novinski napis i drugi tekstovi, sadržajno orijentirani na prošlost navijaštva u Jugoslaviji, objavljeni u poslednjih nekoliko desetljeća.

*Fenomen navijanja u Jugoslaviji od 1945. do kraja
60-ih godina*

Do Svjetskog prvenstva u nogometu održanog 1966. u Engleskoj, navijanje u Jugoslaviji nije bilo značajnije vezano za strane uzore. Krajem 60-ih godina do naših prostora dolaze informacije o pojavi nogometnog huliganizma koja se javila u Velikoj Britaniji sredinom tog desetljeća.¹⁴

U tom razdoblju, u Jugoslaviji, navijanje je funkcionalo kao autohtona pojava.

1. Od 1945. do kraja 60-ih navijačka pomagala se koriste u ograničenoj mjeri. Uglavnom se mahalo manjim klupskim zastavama i proizvodilo zvučne efekte trubama, čegrtaljkama i drugim sredstvima. U manjoj mjeri su se koristila i pirotehnička pomagala, u čemu su prednjačili navijači "Hajduka".¹⁵

Prevladavaju skandiranja, a s vremena na vrijeme se pjevaju klupske koračnice. Veće grupe navijača prate svoj klub na gostovanjima samo prilikom značajnijih utakmica. Benjamin Perasović o načinu navijanja karakterističnom za to doba piše: "Normalno navijanje, kakvo poznajemo iz prošlih vremena sadržavalo je: 1. Privrženost klubu (gradu, regiji...) 2. Reagiranje na događaje na terenu ili u neposrednoj vezi s njima...3. Od strane štampe razvijana je slika o 'publici kao dva-

12. Od 1973. godine do 1982. autor je bio član grupe Hajdukovih navijača koja se okupljala na istočnom stajanju starog stadiona i na sjeveru Gradskega stadiona u Splitu. Tako je sudjelovao u nekoliko desetaka navijačkih putovanja.

13. Riječ je o istraživačkoj dionici, kojom rukovodi autor, u sklopu projekta "Društvena uvjetovanost nasilničkog ponašanja u sportu", kojeg realizira Centar za društvena istraživanja, Split.

14. Peter Marsh registrira da je "od sredine 60-ih fenomen nogometnog huliganizma postao jedan od razloga za zabrinutost britanskog društva." (Marsh P. *op.cit.*, str. 248).

15. Kronicar Splita Miljenko Smoje na slijedeći način opisuje slavlje u tom gradu u povodu osvajanja titule prvaka Jugoslavije 1955. godine: "Pušta se jato golubova, koje leti iznad igrališta, pucaju maškule, rakete.", Smoje M., *Hajdučka legenda*, Split, 1971, str. 6.

naestom igraču' koji može utjecati na rezultat."¹⁶

2. Tada je navijanje u Jugoslaviji uglavnom bilo samo-svojno. Određen utjecaj su vršile informacije o načinu navijanja karakterističnom za brazilske navijače, naročito nakon Mundiala održanog u toj južnoameričkoj zemlji 1950. godine. Naročito se to osjećalo u Splitu, gdje je po uzoru na način navijanja Brazilaca grupa dalmatinskih studenata iz Zagreba osnovala "Torcidu" uoči utakmice "Hajduk"- "Crvena zvezda" održane 29. listopada 1950. To je bila skupina koja je predvodila "urnebesno" južnjačko navijanje svim dostupnim sredstvima, usmjereni stvaranju uvjeta za pobjedu splitske momčadi. Simpatizeri drugih klubova nisu šire prihvatali uzor brazilskih navijača. Razloge za to vjerojatno treba tražiti u specifičnom južnjačkom temperamentu brazilskog načina navijanja koji je korespondirao sa temperamentom Dalmatinaca. U toj fazi navijanje je uglavnom bilo vezano za stadion, a izvan tribina se poduzimalo samo prilikom nekih odlučujućih utakmica.

3. U prvoj fazi ponašanje navijača je pretežno bilo spontano. Osim "Torcide", nisu se formirale veće navijačke grupe. I sama "Torcida" je ubrzo nakon svog osnivanja zbog političkih razloga okončala djelovanje, ali je određeni stupanj organiziranosti navijanja na strom Hajdukovom stadionu i nadalje ostao prisutan. Navijači su na utakmice dolazili sami ili u užem krugu svojih prijatelja, navijajući na spontan način za svoju momčad.

4. Od 1945. do kraja 60-ih zbivanja na terenu imaju odlučujući utjecaj na navijanje. Skandiranjem, pjevanjem i na druge načine slavila se pobjeda svoje momčadi, a izražavalo negodovanje kada ona ne bi zadovoljila svojom igrom. Nogometna predstava se dominантno održavala na terenu, a publika je osiguravala ambijent pogodan za što više domete igrača. Ponašanje navijača je bilo određeno samim tokom igre. S tim u vezi, na njih je bitno utjecalo sudjenje. Određene odluke sudaca donesene na uštrb momčadi za koju se navijalo, te nesportsko ponašanje igrača, katkad su izazivala burna reagiranja i uvredljiva skandiranja.

5. Prvo razdoblje razvoja fenomena navijanja u Jugoslaviji nije bilo imuno od nasilja, premda se ono javljalo u ograničenom obimu. Specifičnost ekscesnog ponašanja bilo je poduzimanje tučnjava i drugih incidenta od strane pojedinaca i manjih grupa navijača. Na utakmice se nije polazio s unaprijed utvrđenom namjerom da se po svaku cijenu inicira neki incident. Nasi-

16. Perasović B., *Nogometni navijači kao dio omladinske subkulture, Potkulture*, Beograd, br. 4, 1989, str.57.

Ije je pretežno izbijalo kao izvitoperen izraz vrhunske ljubavi egzaltiranih pojedinaca za klub, a time i za regiju.

Vrijedi zabilježiti da je u tom periodu nasilje češće izbijalo na lokalnim utakmicama nego u Prvoj ligi. Na tim susretima se ispoljava rivalstvo između žitelja susjednih mesta, ali i njihova težnja da se od monotonog i radom ispunjenog tjedna opuste temperamentno se ponašajući na nedjeljnoj utakmici. U ovoj fazi je na djelu svojevrsni "kampanilizam" (prema tal. campanile - zvonik, toranj), tj. težnja da svako mjesto ima nešto, u ovom slučaju nogometni klub, što je kvalitetnije i uspješnije od onog što posjeduje drugo mjesto. Poisto-vjećuju se vrijednosti kluba i mesta, odnosno regije.

Uz fizičko nasilje, sporadično dolazi i do pojave verbalnih istupa. U manjoj mjeri se prijeti suparničkim igračima i navijačima, te sugu.¹⁷

Moguće je pretpostaviti da su u tom razdoblju određeni nasilnički ispadni pojedinici navijača bili motivirani i nacionalnim animozitetima, ali za tu tvrdnju nema odgovarajuće potvrde. Bilo je to doba naglašene strogoosti organa reda prema tom obliku devijantnog ponašanja, pa slijedom toga je opravdano pretpostaviti kako ono nije bilo šire prisutno. Na razmjer nasilja utjecala je i činjenica da se u to doba navijačke ekskurzije nisu češće poduzimale, prije svega zbog nedostatka materijalnih sredstava i niskog stupnja organiziranosti navijača. Za gostujuću momčad su uglavnom navijali pri-padnici JNA.

6. Organi reda se u toj fazi nisu posebno bavili navijačima. Izgredi na nogometnim utakmicama su se tretirali kao i svi drugi oblici devijantnog ponašanja. Milicija je uspješno uredovala u vezi incidenta koje su produzimali pojedinci i manje grupe. Ona je pri izgredima imala podršku velikog dijela gledališta, poglavito kada su izbijali nacionalistički ispadni. U tom razdoblju rijetki incidenti potonje vrste su se oštro sankcionirali, a njihovi počinioци su trpjeli osudu od strane javnog mnjenja.

7. U prvoj fazi novine i radio se nisu šire bavili navijačima. U izvještajima s utakmicama navijanje se tek sporadično spominjalo, pretežno u kontekstu opisivanja at-

17. Do takvog ponašanja prvi put je došlo na već spomenutoj utakmici "Hajduk"- "Crvena zvezda" u Splitu 1950, o čemu izveštac piše: "Svojini suviše bučnim navijanjem na utakmici ovi navijači (članovi Torcide, op.D.L.) su pokušali da uliju strah i sruž zbog čega je ovaj, bar tako je izgledalo, bio u izvjesnoj mjeri popustljiv prema nekim grubostima igrača Hajduka. Tako su i oni i na sam razvoj utakmice imali izvestan utjecaj." Tako ne treba navijati,
Borba, Beograd, 1. studenog 1950, str.4.

mosfere koja je pratila određene susrete. Bitno je naglasiti da su se tada navijački neredi, najvjerojatnije iz političkih razloga, nastojali zataškati. U tom sklopu, stanovitu iznimku svakako predstavlja polemika o poнаšanju Torcide koja se u jugoslavenskoj štampi vodi la nakon utakmice "Hajduk" - "Crvena zvezda" 1950. godine.¹⁸

Sedamdesete godine

Početak 70-ih godina donosi značajne promjene u poнаšanju navijača. Za razliku od tradicionalnog tipa bodrenja, karakterističnog za prethodno razdoblje, na našim prostorima se prvo u manjoj mjeri, a onda sve intenzivnije, počinju javljati moderniji oblici navijanja.

1. Za vrijeme 70-ih godina rada se u Jugoslaviji novi način navijanja. Koriste se brojne klubske zastave, često velikih dimenzija, koje uz transparente obilježavaju one dijelove tribina (uglavnom stajanja) na kojima su koncentrirani najgorljiviji navijači. Uz skandiranja se sve češće pjevaju razne pjesme. Skladaju se navijačke himne¹⁹ koje se u sklopu novoinauguriranog navijačkog rituala intoniraju uoči početka utakmice i masovno pjevaju. Manje grupe simpatizera putuju na više utakmica koje njihov klub igra na strani. Dominira tzv. južnjački tip navijanja, karakterističan po velikim zastavama, kolonama navijača koji marširaju ulicama prije i nakon utakmice, glasno pjevajući i skandirajući. Uz to, među dijelom tifosa se javlja i sjevernjački tip navijanja.

2. U ovoj fazi navijači u Jugoslaviji se najviše ugledaju na talijanske tifose i nastoje reproducirati njihov južnjački način navijanja. Manje grupe nastoje slijediti sjevernjački uzor engleskih fanova. Članovi tih skupina forsiraju pjevanje kao način bodrenja i šalove kao osnovno navijačko pomagalo. Ugled engleskih navijača je naročito porastao nakon nereda koje su ti huligani izazvali sredinom 70-ih na mnogim stadionima Evrope.²⁰ Slijedom toga, moguće je konstatirati kako je to

18. Tako je nakon utakmice *Borba* pisala da je Torcida tada odigrala "ulogu koja može samo nanijeli štetu našim klubovima i pomutiti njihove prijateljske odnose. Pripadnici ove grupe unosili su u navijanje toliko razularenosti, da se ono na momente pretvaralo u nekulturne i nepristojne ispade." Tako ne treba navijati, *Borba*, 1. studenog 1950, str. 4.

19. Iz tog doba pojeću himne navijača nekih naših klubova, kao npr. "Partizana" - "Volim Partizan kao oči svoje", "Hajduka" - "Hajduk to je ime ponos grada Spita", itd...

20. Tako je "Tottenham" 1974. diskvalificiran iz evropskih kupova, nakon nereda njegovih navijača u Rotterdamu; "Leeds" 1975.

kom tog desetljeća sve više bio prisutan stanovit mijenjani tip sjevernjačkog i južnjačkog navijanja, što je naročito došlo do izražaja krajem tog razdoblja.

3. Iako je u toj fazi ponašanje navijača još uvijek bilo u znatnoj mjeri spontano, sve je bio vidljiviji proces širenja organiziranog načina navijanja. Tokom ovog razdoblja u Jugoslaviji se javljaju nukleusi navijačkih grupa. Skupine od nekoliko desetaka ili stotina mlađih fanova nastoje funkcionirati kao predvodnici bodrenja i drugih navijačkih aktivnosti. Članovi tih grupa se sve više međusobno druže i u dane kada se ne održavaju utakmice, inicirajući specifičan stil ponašanja. Upravo ti mladi navijači najčešće putuju na gostovanja. Krajem razdoblja te grupe postaju brojnije i profilirane, te sve češće uspijevaju organizirano davati značajan obol atmosferi na stadionu za vrijeme utakmice, te u gradu uoči i nakon njenog održavanja.

4. Zbivanja na terenu još uvijek vrše značajan utjecaj na ponašanje navijača, ali je taj utjecaj znatno manje izražen nego u prošlom razdoblju. Manje navijačke grupe sve češće za vrijeme odigravanja utakmica ispoljavaju odredena ponašanja koja nisu u direktnoj vezi sa samim tokom igre. Primjerice, pjeva se i navija bez obzira na rezultat i značaj utakmice. Ipak, većini članova tih grupa je i nadalje najvažnije da njihov klub pobijedi. Ambijent kojeg kreiraju navijači postaje značajan dio nogometnog spektakla, ali ne isključivo kao puki dekor, već kao faktor koji nerijetko samostalno djeluje. Odredeni postupci navijača katkad zasjenjuju i sama zbivanja na terenu.

5. Bitna karakteristika ovog razdoblja je da uz sukobe pojedinaca često dolazi i do tučnjava i drugih oblika nasilja u kojima učestvuje veći broj navijača. Forma nasilja nogometnih navijača transformira se u kolektivnu. Sukobi izbijaju između suprostavljenih navijača različitih klubova, i to naročito nakon odigravanja utakmice. Za te godine tipična je situacija u kojoj veliki broj navijača domaće momčadi, nezadovoljnih rezultatom utakmice, odnosno sudnjem, kreće u obračun s manjim brojem gostujućih simpatizera. Tako se otvara spirala nasilja s obzirom da se neki od tih pretučenih i ispreplašenih navijača nastoje revanširati već na slijedećoj utakmici tih dvaju klubova na domaćem terenu. Osjeta se ne vrši na najčešće nedohvatljivim neposrednim počiniocima potonjeg nasilja, već na bilo kojem simpatizeru te momčadi koji je došao promatrati utak-

kažnjen s četiri godine neigranja zbog ispada u Munchenu;
"Manchester United" 1977. kažnjen zbog nasilja na dan utakmice sa
"St.Ettiennom", itd...

micu tima za koji navija na gostujućem terenu. S tim u vezi, bitno je primijetiti da se u tom razdoblju u inčidentima ne ide do kraja, odnosno da nasilnici ipak paze da ne ugroze život žrtve. Na djelu je svojevrsno (polu) simboličko nasilje, usmjereno prije svega na ponizavanje suparničkog navijača.²¹ Incidenti se prenose na gradske ulice i druge prostore izvan stadiona.

Tokom 70-ih godina nasilje se sve češće javlja i kao oblik čuvanja teritorija. Tako je jedna od najžešćih tučnjava u tom razdoblju izbila 19. lipnja 1979. u vezi utakmice "Sarajevo" - "Hajduk", koja je direktno odlučivala o naslovu prvaka. Tada je veliki broj "Hajdukovih" navijača zaposjeo dio tribina na kojim su tradicionalno stacionirani najvatreniji navijači sarajevskog kluba. Potonji navijači su pokušali nanovo osvojiti svoj teritorij što je izazvalo velike nerede koji su s prekidima trajali od sat vremena prije početka utakmice do odsaska "Hajdukovih" navijača iz grada.

U ovom periodu je uz fizičko prisutno i verbalno nasilje. No, ni u takvom nasilju se ne ide do kraja. Pogrdna skandiranja se zadržavaju na vrijedanjima tipa "Cigani", "Purgeri", "Tovari" i sl., uz rijetka eksplicitna isticanja nacionalnosti u pežorativnom smislu. Incidente uglavnom predvode članovi manjih navijačkih grupa, što krajem tog razdoblja postaje uobičajena pojava.

Vrijedi zabilježiti da se tada prvi put poslije rata manifestalo politički motivirano fizičko nasilje. Najzorniji primjer za to su ekscesi izbili 1971. godine u Splitu, nakon prekinute utakmice "Hajduk"- "OFK Beograd", koja je odlukom disciplinskih organa NSJ registrirana s rezultatom 3:0 za Beogradane. Tada su navijači Splitčana bacali u more na Rivi parkirane automobile s beogradskom registracijom. No, takvo ponašanje nije bilo tokom tih godina izraženo u većoj meri. Osim pojedinih slučajeva incidenti se ipak nisu poduzimali na osnovu unaprijed utvrđenog neprijateljstva, izabranog po nekom kriteriju izvan nogometa. Drugim riječima, do nereda je dolazio podjednako između "Hajdukovih" i "Dinamovih" navijača, kao i između simpatizera splitskih i beogradskih timova. Riječju, u toj fazi još uvijek prevladava stari tip nasilja kojim se na simbolički način razrješavaju raznorodne napetosti i konflikti. Istodobno, na pozornicu stupa i novi tip ritualiziranog nasilja kojeg forsiraju članovi još uvijek relativno malobrojnih i neprofiliranih navijačkih grupa.

21. Peter Marsh piše o takvom tretmanu nasilja među navijačima u Engleskoj: "Iako se nasilje dešava s vremenom na vrijeme, tipičan obrazac je onaj kojim se simbolički substituira akcija ozljedivanja što vodi iluziji nasilja." (Marsh P. *op.cit.*, str. 254.)

6. U 70-im godinama organi reda poklanjaju veću pažnju fenomenu navijanja nego ranije. Oni reagiraju na izbijanje nereda, ali ne poduzimaju veće preventivne akcije. Krajem tog razdoblja počinju se stvarati karteke izgrednika - navijača, čije se ponašanje nastoji posebno pratiti.

7. Sredstva javnog komuniciranja u ovom periodu počinju se češće nego ranije osvrnati na tematiku navijanja. Opisuje se atmosfera koju navijači stvaraju na utakmicama, a u manjoj mjeri se piše i govori o neredima, s obzirom da se isti u mnogim slučajevima nastoje zataškati. Naročito je značajno što TV sve češće prenosi međunarodne utakmice, u kojima izbijaju neredi. Na određeni način, TV je dala izvjesnu normalnost nasilničkom ponašanju navijača, budući da je u sklopu svog programa u više navrata omogućila da se vidi ponašanje engleskih i drugih huligana. Ti se izgredi komentiraju kao pojавa koja nije, niti može biti, prisutna na našim, navodno, nekonfliktnim prostorima. S druge strane, uzbudeno sjedeći ispred svojih TV-prijemnika, mnogi mladi navijači osjećaju kako bi i sami željeli učestvovati u nekom sličnom incidentu.

Prva polovina i sredina osamdesetih godina

U ožujku 1980. dolazi do formiranja prve moderne navijačke grupe u Jugoslaviji - "Torcide", koja se obnovila 30 godina od svog nastanka. U narednim godinama odvija se proces formiranja navijačkih plemena koji se okončao, barem što se tiče navijača većih klubova, u drugoj polovini 80-ih. Upravo je taj proces dominantno obilježio treće razdoblje, jer je sobom donio značajne promjene u mnogim aspektima fenomena navijanja.

1. U ovom periodu dolazi do potpunog prožimanja južnjačkog i sjevernjačkog tipa navijanja u Jugoslaviji. Kako je upravo tih godina iz sigurnosnih razloga od strane milicije zabranjeno unošenje štapova za zastave na tribine, koriste se samo manji barjaci, i to u ograničenoj mjeri. Naglasak je na navijačkim šalovima koji se ističu prilikom pjevanja pjesama. Navijački sektori tribina se ukrasavaju transparentima na kojima se uz naziv kluba ispisuje i naziv navijačke grupe. Osobitost načina navijanja u ovom razdoblju je upotreba raznih pirotehničkih sredstava. Zbog prekomjernih paljenja tih pomagala nerijetko dolazi do kratkotrajnog prekidanja nekih utakmica. Jezgra navijačkih grupa putuje na većinu gostujućih utakmica svojih klubova.

DRAŽEN LALIĆ

2. U toku 80-ih godina sve popularniji postaju engleski navijači. Njihov primjer se nastoji slijediti u načinu navijanja, ali i još više u nasilničkom ponašanju. Na takav ugled Engleza naročito utječe tragičan događaj na stadionu Heysel u Bruxellesu 29. svibnja 1985., kada je život izgubilo 39 talijanskih navijača. Naši navijači gotovo redovito ističu zastave Velike Britanije, a na zidovima ulica jugoslavenskih gradova ispisuju "Hooligans", "Heysel", nazive engleskih klubova čiji navijači su osobito glasoviti po neredima, kao što su "Chelsea", "Manchester United", "West Ham" i drugi, itd.
 3. Bitne karakteristike ovog razdoblja su izrazito povećanje organiziranosti navijačkih aktivnosti. Nove fan grupe u velikoj mjeri utječu na te aktivnosti, bilo one koje se neposredno odnose na navijanje, bilo one koje se tiču nasilja. Ipak, još uvijek je prisutna stanovita spontanost među dijelom navijača. Neki od njih odbijaju da se povinju autoritetu grupe, insistirajući na navijanju kao njihovom osobnom i ničim sputanom angažmanu.
 4. Zbivanja na terenu u manjoj mjeri utječu na navijače nego ranije. Za vrijeme odigravanja utakmica velike grupe često izvode svoj specifični program koji gotovo da i nema dodirnih točaka sa samim loptanjem. Prije svega, one su okrenute komunikaciji s rivalskom grupom koncentriranoj na drugoj strani stadiona. U tom smislu, za mnoge navijače veći značaj ima iskazivanje snage njihove grupe pred javnošću, nego dobra igra i pobjeda njihove momčadi. Tako je jedan pripadnik "Torcide" neposredno nakon završetka utakmice "Partizan"- "Hajduk" u Beogradu u proljeće 1989. godine, koju je splitski tim slabo igrajući izgubio, izjavio: "Bitno je da smo mi zapalili bengalke". Nogometni spektakl postaje u sve manjoj mjeri spektakl igre i igrača, a u sve većoj mjeri spektakl navijanja i navijača. Rezultat igre, za razliku od prijašnjeg razdoblja, više ne utječe na navijačke obraćune: oni se iniciraju bez obzira na to da li je momčad za koju navijaju izgrednici izgubila ili ne.
 5. U 80-im godinama nasilje postaje veoma značajan sastojak ukupnih navijačkih aktivnosti. Veoma su česte masovne tučnjave između suparničkih navijačkih plemena. U tim izgredima se katkad koriste palice, lanci i drugi prapor za tuču, a rijeđe noževi i druga hladna oružja. Slijedom toga, nasilje postaje opasnije nego ranije i djelomično gubi raniji simbolički karakter. Pojedini navijači postaju spremni napraviti i dotad nezamislive izgrede, što zorno pokazuje paljenje suzavca na utakmici "Hajduk"- "OFM" 1987. Do žrtava na stadionu u Splitu tom prilikom najvjerojatnije nije
-

došlo samo zbog toga što stadion nije bio pun. Ekscesi se ne odvijaju samo na stadionima, nego i na željezničkim stanicama, trgovima i drugim gradskim prostorima. Ujedno, verbalno nasilje postaje sve izraženije. Ispoljava se u pjevanjima i skandiranjima u kojima se vrijedaju nacionalni osjećaji pripadnika rivalske grupe. Takve uvrede funkciraju kao efikasan mehanizam izražavanja grupne posebnosti i suparništva spram drugim grupama.²² Također, na stadionima se ističu političke poruke koje na drugim prostorima ne bi se mogle nekažnjeno izvikivati. Primjerice, tada su neki navijači "Prištine" skandirali "E-HO", što je značilo podršku Enveru Hodži. Poduzimajući verbalno nasilje potonje vrste navijači s jedne strane ostvaruju komunikaciju s rivalskim "nogometnim plemenima"²³, a s druge strane homogeniziraju vlastitu skupinu na temelju opće kodificiranog vrijednošnog sistema, odnosno pravila ponašanja. Tučnjave se poduzimaju i s organima reda, što je ranije bilo nezamislivo. Naime, istovremeno jačaju navijačke grupe, i brojčano i organizaciono. Stari tip nasilja slab, a sve je prisutniji novi tip ekscesa kojeg stvaraju već profilirane navijačke grupe. Krajem tog razdoblja suparništvo među skupinama iz različitih republika, posebno iz Srbije i Hrvatske, postaje sasvim nepomirljivo, dok se s druge strane ublažava rivalstvo između navijača iz istih republika.

6. Ova faza donosi bitno drugačiji odnos organa javnog reda prema problemu nogometnog huliganizma i navijanja u cjelini. Slijedeći iskustva policije u Engleskoj, Italiji i nekim drugim zemljama, milicija u Jugoslaviji počinje poduzimati šire preventivne mјere za spreječavanje neposrednih srazova navijača. Naime, sredinom ovog razdoblja se koordinirano primjenjuje mјera izoliranja gostujućih navijača već od njihovog dolaska na željezničku stanicu do odlaska iz grada nakon utakmice. Slijedom toga, zbog nemogućnosti direktnih fizičkih sukoba intenziviraju se verbalna nasilja, kojima milicija poklanja naročitu pažnju. U tom periodu njene jedinice u nekoliko navrata upadaju na tribine među navijače da bi na taj način uredovale u incidentima, ali se takav tip intervencije pokazuje kontraproduktivnim, jer navijači bivaju iritirani.²⁴

22. Promatranjem ponašanja nogometne publike u Beogradu registrirani su povici "Cigani", "Ustaše" i slično, na utakmici "Crvena zvezda"- "Hajduk" održanoj krajem 1987. (Marković V. *op.cit.* str.28.).

23. Sintagma "nogometno pleme" inauguirao je britanski sociolog Desmond Morris, u djelu *The Soccer Tribe*, Jonathan Cape, London, 1981.

24. Zoran primjer takvih reagiranja zbio se na utakmici "Hajduk"- "Metz" 1985. u Splitu.

DRAŽEN LALIĆ

7. Sredstva javnog komuniciranja bitno mijenjaju svoj odnos prema fenomenu navijanja. Za razliku od ranije, izgrede navijača više ne zataškavaju, već otvoreno iznose sve pojedinosti. Uslijed brojnijih i brutalnijih sukoba, stvara se svojevrsna "moralna panika" u javnosti.²⁵ Slijedom toga, javno mijenje postaje izrazito zainteresirano za taj problem.

Kraj osamdesetih i počatak devedesetih godina

Recentno razdoblje fenomena navijanja u Jugoslaviji je determinirano djelovanjem profiliranih navijačkih grupa. Dio pripadnika tih skupina orijentiran je prema nasilju, na što upućuju i neki nazivi grupa, kao npr. "Bad Blue Boys" (Zli plavi momci), "Horde zla", "Varvari", itd... Izvore takve orijentacije treba tražiti, između ostalog, i u mitu o "Heyselu", ali i u ukupnom pogoršanju međunarodnih, političkih i drugih odnosa u našem društvu.

1. Navijači se i nadalje u izvjesnoj mjeri ugledaju na strane uzore, prije svega na Engleze. No, u ovoj fazi ti uzori intenzivnije funkcioniraju na planu nasilja, nego samog načina navijanja koji postaje sve autohtoniji. Ponovo se, u ograničenoj mjeri, dopušta korištenje velikih zastava, a uvode se velike navijačke ritam sekcije opremljene desecima bubenjeva i drugih pomagala. Istodobno, navijački šalovi postaju sve popularniji i standardizirani. Osnovna karakteristika načina navijanja je prekomjerno korištenje pirotehnike - grupe se natječu koja će zapaliti više vatrometnih sredstava. Naročito se vrednuju pirotehnički ispadni na stadionu suparnika. Tako "Torcida" pjeva: "Mi smo Sv. Duji obećanje dali, bacit ćemo suzavac i na 'Marakani'.²⁶" Navijači češće pjevaju nego skandiraju. Jezgro grupe polazi na većinu gostovanja, često praćeno pripadnicima svojih brojnih podružnica iz drugih gradova i mjesta. Članovi tog jezgra iskazuju osobine navijača-professionalaca. Premda svoju egzistenciju ostvaruju na drugi način, oni gro svoje energije usmjeruju na osmišljavanje i organiziranje navijačkih aktivnosti.

2. U neposrednoj aktivnosti navijanja strani uzori se više ne cijene u onoj mjeri kao ranije. Među navijači-

25. Ovu sintagmu uvodi Albert Cohen u djelu *Folk Devils and Moral Panics*, Martin Robertson, Oxford, 1980.

26. Upravo su pripadnici te navijačke grupe u poluvremenu utakmice "Hajduk"- "Partizan" održane 19. studenog 1989. zapalili oko 80 bengalskih vatri, 40-ak dimnih kutija, više raket, na stotine petardi i dr. sredstava, što je izazvalo kašnjenje početka drugog poluvremena u trajanju od 14 minuta.

ma u Jugoslaviji sve je prisutnija ocjena da oni u samom bodrenju i stvaranju atmosfere nimalo ne zaostaju za najboljim navijačima u Evropi. Tako "Torcida"²⁷ više uopće ne piše transparente na stranim jezicima.²⁷ Otočkim huliganima se ipak odaje poštovanje kada se radi o nasilju. U tom području navijačkih aktivnosti engleski navijači se i nadalje doživljavaju kao prvorazredan uzor, a "Heysel" kao ključni dogadaj od kojeg se računa nova era nogometnog huliganizma.

3. Krajem 80-ih i početkom 90-ih aktivnosti navijača su visoko organizirane. Fan grupe ostvaruju gotovo totalan utjecaj na svoje članove, te velik upliv i na ponašanje drugih dijelova nogometne publike.²⁸ O veoma visokom stupnju organiziranosti svjedoči i uspješno izveden moratorij na korištenje pirotehnike od strane pripadnika "Torcide". Ostvarivši dogovor s vodstvom kluba o prestanku korištenja tih sredstava, lideri "Torcide" iskazali su autoritet spram ostalih članova te grupe.

Pripadnost grupi postaje značajnija od privrženosti klubu za koji se navija. O tome zorno govori podatak da se unutar uzorka od 134 transparenta "Torcide", registrirana poslednjih nekoliko godina, čak 76 ili 58.21% eksplícite odnosi na tu navijačku grupu, bez ikakvog spominjanja "Hajduka" ili nekog epiteta vezanog uz taj klub. Na transparentima dolaze do izražaja i poruke obilježene grupnom sklonosću ka nasilju: "U raju je lipo, al' u paklu je ekipa i Torcida." Također, navijačke grupe vrše izrazit utjecaj na ponašanje svojih članova u prigodama koje nisu u ikakvoj vezi s nogometom, što se manifestira na nekim koncertima, političkim skupovima i drugim sličnim situacijama. Tako su npr. pripadnici "Delja" kolektivno učestvovali u nizu mitinga i političkih skupova, održanih u rasponu od kraja veljače 1989. (protestni miting ispred Skupštine SFRJ) do danas, kada predstavljaju udarnu pesnicu "Srpskog pokreta obnove".

4. U ovom razdoblju zbivanja na terenu utječu minimálno na ponašanje navijača. U nogometnom spektaklu navijači više nisu tek pasivni, već prvorazredni aktivni činilac, i to nerijetko značajniji i od samih nogometnika. Navijači se u sve manjoj mjeri zadržavaju na

27. O tome svjedoči izjava jednog od lidera te skupine: "Zašto pisati transparente na engleskom jeziku i time priznavati Englezima primat, kada svi znaju da je 'Torcida' najbolja navijačka grupa u Evropi. Nek' Englezi pišu transparente na hrvatskom jeziku."

28. Promatranje ponašanja nogometne publike u Jugoslaviji tokom 1989. i 1990. upućuje na procjenu da pripadnici tih skupina u ukupnom broju gledalaca na nogometnim utakmicama učestvuju u omjeru od 15 do 40%.

funkciji pukih promatrača igre i osiguravatelja adekvatne atmosfere za što više domete igrača, a ovi sve više postaju činoci koji svojim loptanjem tek osiguravaju osnovni preduvjet za provođenje navijačkog show-a kao ključnog i nezaobilaznog elementa nogometnog spektakla. A taj navijački show sve učestalije biva atraktivniji od show-a driblinga, centaršuteva i udaraca na gol, koji konačno uslijed pada kvalitete nogometa sve rijede publici pruža užitke. Stoga ne začuduje da su glave posjetilaca nogometnih susreta sve češće okrenute prema tribinama iza golova gdje su stacionirani navijački virtuozi, a sve rijede prema terenu.

5. Krajem 80-ih i početkom 90-ih navijači se na razne načine trude da realiziraju izgrede, unatoč povećanoj kontroli milicije. Do nereda dolazi tokom putovanja željeznicom, bilo u samom vlaku, ili na usputnim stanicama. Verbalno nasilje postaje sve drastičnije i šovinizmom obojenije. Sve češće se javljaju tučnjave s organizma reda. Uz to, dolazi i do upada navijača u sam teren, motiviranog nastojanjem da se ostvari fizički kontakt sa suparnicima i izazove incident većih razmjera. U tim neredima učestvuje i do nekoliko tisuća mladih izgrednika. Nasilje gubi svoje simboličko obilježje, i postaje nasilje kojim se stremi totalnom fizičkom uništenju protivnika. Tako su za vrijeme tučnjave između "Dinamovih" navijača i "Delija" na južnoj tribini stadiona u Maksimiru uoči neodigrane utakmice "Dinamo" - "Crvena zvezda" pripadnici potonjeg navijačkog plemena nogama i otgnutim plastičnim sjedalicama bespoštano i opetovano udarali već onesvještene pojedince. O toj orijentaciji zorno svjedoči izjava jednog nasilju naročito sklonog člana "Torcide" dana neposredno nakon izgreda u vezi utakmice "Hajduk"- "Partizan" krajem 1989. godine: "Za mene nered nije nered ako nema mrtvih."

Također, nasilje se prenosi izvan kruga stadiona i usmjerava na lica, predmete i objekte koji nemaju nikakve veze s utakmicom, što je naročito došlo do izražaja u ponašanju pripadnika "BBB" u vezi neodigrane utakmice "Dinamo"- "Crvena zvezda". Dok je ranije nasilje bilo dio navijačkog rituала, sada ono čini njegovu okosnicu. Taj ritual provode članovi navijačkih grupa čiji je stil ponašanja postao veoma popularan među mladim naraštajima.²⁹

29. Istraživanje grafita kao oblika subkulturnog ponašanja mladih Splitčana, koje zajedno s istraživačima iz Centra za društvena istraživanja provodi autor, pokazalo je da među 3114 registriranih natpisa s javnim obilježjima na zidovima tog grada dominiraju navijački sadržaji grafita, koji čine 38.60% (ili 1201) od ukupnog broja. Zanimljivo je da su među navijačkim natpisima najprisutniji oni u kojima se eksplicitno ističe pripadnost navijačkoj grupi (722).

Osnovni obrazac izbijanja ekscesa postaje politički. Učestalo se pjevaju pjesme sa šovinističkim i političkim sadržajima i skandiraju analogne poruke.³⁰ Istodobno između "BBB" i "Torcide" više gotovo i ne dolazi do neprijateljstava. Dapače, oni potpomažu jedni druge za vrijeme utakmica "Dinama" i "Hajduka" sa beogradskim klubovima. Na utakmicama timova iz različitih republika politički intonirana pjevanja i skandiranja su katkad brojnija i od onih koji se upućuju klubovima. Na tim susretima navijači često pjevaju i skandiraju o novim političkim strankama i njihovim liderima. Dok se u toku 1989. na stadionima najčešće spominjao Slobodan Milošević,³¹ dотле je ove godine među navijačima "najpopularniji" voda HDZ Franjo Tuđman. S jedne strane, navijači u Hrvatskoj pjevaju "Nek' se čuje nek' se zna mi smo vojska kralja Tuđmana", dok oni u Srbiji poručuju "Večeras je naše veče, večeras se Tuđman peče."

6. Ekscesi u ovom razdoblju pokazuju da organi reda dugoročno ne mogu isključivo sigurnosnim mjerama spriječiti najdrastičnije posljedice nasilja. Dajući zaključne napomene istraživanja "Socijalni i psihološki aspekti nasilničkog ponašanja sportske publike" koje je 1988. proveo IDIS u Zagrebu, Ivan Magdalenić ocjenjuje da "represija organa sigurnosti i u ovom području društveno neprihvatljivog ponašanja može dati samo ograničene rezultate, a ponekad rezultirati i nuzefektima koji gotovo da nisu manje poželjni od ponašanja koje se represijom nastoji obuzdati", te zaključuje "iako će se represija i u budućnosti javljati kao nužna, trebalo bi je koristiti samo kao jednu od mjera i metoda suprotstavljanja ovom obliku devijantnog ponašanja."³²

Organji reda teškom mukom uspijevaju spriječiti nasilje na nekim susretima, ali ono ipak izbija na sve različitijim prostorima i situacijama, s obzirom da se povećava broj tzv. utakmica s visokim rizikom. Konačno, s analognim problemom se suočava i policija u nekim drugim zemljama. Tako dolazi do naizgled paradox-

od 1201, što čini 60.11%).

30. Npr. dio fanatičnih navijača "Hajduka" i "Dinama" pjeva: "Ja ne pijem vina, već krv Srbina iz Knina", a pripadnici "Delija" pjevaju: "Hajde da ludujemo ove noći, hajde da vadimo Torcidi oči, hrvatska je krv kao čokolada, Srbija napada." (registrirano na utakmici finala Kupa Jugoslavije u nogometu u Beogradu 19. svibnja 1990.)

31. Npr. "Slobo Srbine čakija ti ne gine."

32. Buzov Ž., Magdalenić I., Perasović B., Radin F., "Socijalni psihološki aspekti nasilničkog ponašanja sportske publike", *Pitanja* br. 5-6, 1988, str. 54.

DRAŽEN LALIĆ

salne situacije: policijske jedinice odredene za borbu protiv huligana sve su brojnije³³, a istodobno neredi su sve učestaliji i grublji.

7. Moralna panika koju potiču mediji danas mutira u svojevrsnu nacionalnu moralnu paniku. Dio štampe i drugih medija nekritički štiti "svoje" navijačke skupine i svu kriticu za incidente pokušava svaliti na one iz druge republike. Uzrok tome je moguće naći u nacionalnoj isključivosti koja obilježava odnos dijela novinara prema gotovo svim pitanjima od javnog i političkog interesa. Za razliku od toga dio medija uspijeva objektivno sagledati tu pojavu. Ipak, rijetko se ide u analiziranje nekih njenih dubljih uzroka koji su nedvojbeno političke i društvene prirode.

Zaključak

Na kraju, moguće je izdvojiti tri generalna zaključka:

1. Potvrđena je prepostavka da nasilje predstavlja konstitutivni dio fenomena navijanja. Analiza historijskog razvoja tog fenomena od 1945. do danas u Jugoslaviji je pokazala da devijantno ponašanje na ovaj ili onaj način kontinuirano prati navijanje shvaćeno u užem smislu, te da s njim tvori cjelinu šire aktivnosti navijača. I ne samo to, da ekscesi i samo bodrenje, odnosno stvaranje navijačke atmosfere, ostvaruju međusobnu kauzalnu vezu koja bitno određuje totalitet fenomena navijanja. Unutarnja korelacija između nasilja i bodrenja naročito postaje vidljiva poslednjih nekoliko godina obilježenih djelovanjem profiliranih navijačkih grupa. S tim u vezi Srdan Vrcan konstatira: "Danas se može ustvrditi da je za odredene skupine navijača - mlade navijače - upravo nasilničko ponašanje postalo dominantan način njihovog navijačkog ponašanja. Takvo ponašanje kao legitimno biva prihvaćeno, pa i podržavano, i od strane nemalog dijela nogometne publike koji ne pripada tim grupama.

2. Analiza geneze navijanja na našim prostorima pokazuje da su se u sklopu tog fenomena od oslobođenja do danas desile suštinske promjene. Karakter tih promjena potvrđuje hipotezu o međusobnom kauzalitetu

33. Tanjug je 1. lipnja uoči početka Svjetskog prvenstva u Italiji izjestio da će tu priredbu osiguravati čak 45 tisuća policijaca. Za naše prilike, karakterističan je podatak da je utakmicu "Dinamo" - "Partizan" u Zagrebu odigrano u proljeće 1989. osiguravalo, sudeći prema izjavi tadašnjeg republičkog sekretara za unutrašnje poslove Vilima Mulca, 970 milicionara (susretu je prisustvovalo 20 tisuća gledalaca). Ni tako brojno osiguranje nije tada spriječilo velike nerede upriličene na samim tribinama.

tetu navijanja i nasilja. Naime, evidentno je da dinamika oblika i aspekata nasilja, te odnosa različitih subjekata prema toj pojavi, korelira s ukupnim promjenama cjeline navijačkih aktivnosti. Tako je ustvrđeno da stupanj organiziranosti navijanja korespondira sa stupnjem organiziranosti nasilja: od 1945. se odvija proces intenziviranja organiziranosti i navijanja i nasilja kao njegovog sastavnog dijela. Na početku tog razdoblja od skoro pola stoljeća, na ponašanje navijača su dominantno utjecala zbivanja na nogometnom igralištu. Krajem tog perioda, postaje vidljivo, u skladu s većom prisutnošću organiziranog nasilja, da sama nogometna igra relativno neznatno utječe na cjelinu navijačke aktivnosti, prije svega na nasilje navijača. Ustanovljeno je, također, da prihvaćanje stranih uzora u navijanju ima direktnе veze s nasiljem: dok ih u prvom razdoblju navijači nisu šire prihvaćali, dотле se kasnije ugledaju na, nasilju naročito sklone, engleske huligane. O ozbiljnosti fenomena nasilništva svjedoči i to da organi reda i mas mediji u analiziranom periodu sve veću pažnju poklanjaju ekscesima navijača, tako da se danas njihovo devijantno ponašanje motri u sklopu cjeline navijačkih aktivnosti.

3. Naposljeku, moguće je ustvrditi kako od oslobođenja do danas funkcioniра stanovita konglomeracija složene uvjetovanosti nasilničkog ponašanja. U tom sklopu, u svakoj od četiri faze razvoja dominira određeni obrazac takvog ponašanja. Tako je u prvoj fazi najpri-sutniji obrazac nasilja kao izraza optimalne ljubavi za klub i regiju. Za razliku od toga, u trećoj fazi dominira grupni obrazac nasilja, dok je danas na djelu politički obrazac. Izvorno grupno suparništvo pripadnika navijačkih plemena krajem 80-ih mutira u otvoreni i teško premostivi politički animozitet. Na stadionima u Jugoslaviji i oko njih odražavaju se šire političke konfrontacije u kojima klubovi, a osobito navijačke grupe, funkcioniрајu kao prvorazredni simboli nacija, a nasilje više nije samo puki sukob navijača, već prije svega konfrontacija pripadnika različitih nacija. Navijanje na neki način postaje *anacilla politica*, a burna politička gibanja u Jugoslaviji, obilježena drastičnim političkim konfliktima, kao međunacionalnim konfliktima, osnovni generator sve učestalijeg, i najtežim posljedicama bremenitog, nasilništva nogometnih navijača.

Pčela

Džoja Raiković

ZAŠTO SU SAMO NAVIJAČI U NAPADU?

Promene u tipu antagonizacije. Sport je igra u kojoj su agonalni elementi naglašeniji od ostalih, što podrazumeva simbolični sukob između takmičara. Kad je u pitanju fudbal, simbolična suprotstavljenost igrača eksplisirana je prisustvom rivala. Međutim, agonalna priroda igre nije, sama po sebi, dovoljan već možda samo nužan uzrok antagonizacije publike. Naklonost publike u podršci igračima mogla bi da bude vodena veličinom podviga, uspešnošću izvođenja, zalaganjem, upornošću, tako da se u toku igre pomera od jednog igrača drugom, ili od jedne ekipe drugoj. Antagonizacija publike nije prirodna posledica prisustva simboličkog sukoba u polju igre. Ona teži da nadraste takmičarsku situaciju i da se manifestuje izvan nje. Nije povezana sa uspešnošću sportista i stepenom njihovog zalaganja, već je motivisana individualnim, krupnim i društvenim obrascima realnih sukobljavanja.

Ispitivanjem socijalnih uzroka premoći domaćih igrača, koja je evidentirana objektivnim merenjem, izolovana su dva blisko povezana teorijska objašnjenja - socijalno pojačanje i socijalna facilitacija (Zajonc, 1965). Istraživanja započinju još krajem prošlog veka

1. U okviru makroprojekta "Sportska publika", kojim rukovodi Srećko Mihailović, pre dve godine realizovano je istraživanje "Ponašanje sportske publike" (Marković, 1988) u kome su podaci prikupljeni metodom posmatranja. Naši saradnici su istovetnom metodologijom prikupljali podatke i poslednjih meseci, tako da možemo na osnovu poređenja uočiti neke razlike nastale u periodu između dva istraživanja. U toku je i velika poštanska tifo-anketa, iz koje ćemo izdvojiti neke karakteristične odgovore, koji mogu ilustrovati registrirane promene.

(Triplett, 1897), da bi se od šezdesetih godina, s talasom kolektivnog nasilja na sportskim tribinama, mnogobrojnim istraživanjima potvrdilo da premoć domaćeg tima uglavnom može da se pripše socijalnoj podršci domaće publike, koja je utoliko efikasnija ukoliko je intenzivnija i kontinuirana (Schwartz, Barsky, 1977). Međutim, ekstremni antisocijalni ispadи gledalaca izazivaju signifikantan porast "disfunkcionalne agresije" domaćih igrača, tako da se smanjuje efekat socijalne podrške (Greer, 1983).

Obrazac sukoba u velikoj meri je povezan s obrascem maskulinosti. Tradicionalno, postojala je bliska veza fudbala sa lokalnom radničkom kulturom (fudbalskom sub-kulturom), da bi se sa "buržoazifikacijom" i "internacionalizacijom" igre (Taylor, 1971), kao i sa njenom "spektakularizacijom" i "profesionalizacijom" (Clarke, 1978) pojavio fudbalski huliganizam kao reakcija tvrdog jezgra navijača na promene, koje su fudbal uvukle u "industriju zabave" (Moorhouse, 1984). Sudeći prema podacima do kojih smo došli posmatranjem ponašanja publike na utakmicama različitih rangova takmičenja, antagonizacija publike (koja kulminira formiranjem navijačkog jezgra čija su ispoljavanja pre, za vreme i posle fudbalskog susreta obojena stvarnom ili simboličnom agresivnošću), karakteristična je za klubove čije je mesto u "industriji zabave" prepoznatljivo i stabilno, dakle, za fudbalske klubove Prve savezne lige, posebno za "veliku četvorku".

Antagonizovanost publike, koju smo registrovali u ranijem istraživanju, ispoljavala se skandiranjem uvredljivih poruka i pevanjem uvredljivih pesmica, psovanjem, pljuvanjem, uvredljivim gestovima, pozdravljanjem ispruženom rukom, zviždanjem u situaciji premoći protivnika, aplaudiranjem i odobravanjem isključivanja protivničkog igrača, odluke sudije nepovoljne za protivnike, neuspešne protivničke akcije ili grubog faula nad protivničkim igračem. Fizička agresivnost registrirana je nakon gotovo svake utakmice "visokog rizika", ali uglavnom prema miliciji i obezbedenju, koji su sprečavali da dode do "neposrednog kontakta" suprostavljenih grupa.

Narastanjem nacionalizma u čitavoј javnoј sferi, najpre kao jedinog oblika pluralizacije mnenja, a zatim sa jasnim homogenizujućim tendencijama, linija antagonizacije navijačkih "plemena" pomera se prema granicama naciona, sa odgovarajućim tendencijama (najpre izražavanja nacionalne različitosti, a zatim nastojanja ka nacionalnoj homogenizaciji). U prvoj, karakteristične su bile "nacionalističke" pesme (zapravo autentične nacionalne, ali u to vreme politički "nepodobne"), u

drugoj, skandiranje *SRBIJA* i *HRVATSKA*, (i, kao odgovor, *CIGANI* i *USTAŠE*). Nacionalna homogenizacija navijača, o kojoj se mnogo govori u poslednje vreme, odigrala se zapravo samo između Torcide i BBB, mada je i ta simbioza, izazvana "grubim pokušajima provedbe autoritarnog i nacionalno isključivog programa"², prema našoj oceni, veoma problematična u pogledu trajnosti. U prirodi je tifoz da naglašavaju autonomnost i specifičnost svoje grupe, da iskazuju rivalitet u odnosu na ostale (pa i u spremnosti da se počaže ko je "bolji Srbin" ili "bolji Hrvat"), tako da nacionalna homogenizovanost navijača ne može biti trajna, bar ne koliko u drugim segmentima društva. Kao argument nacionalne homogenizacije beogradskih navijača pominje se "komšijska pomoć" u navijanju protiv hrvatskih klubova. Ipak, kontra-argumenata je znatno više i dobro su poznati.

Međutim, kao ni u javnoj sferi u celini, ovaj proces nije ni jednoznačan ni ireverzibilan. Veliki deo "plemena" ostao je izvan ovih procesa, razvijajući nedvosmislenu "jugoslovensku orijentaciju" i svesno nastojeći da prirodu antagonizama sačuva u "izvornom" obliku. Ni u najekstremnijim navijačkim grupama (za koje se tvrdi, ili prečutno smatra da su i ekstremno nacionalistički orijentisane) nacionalna antagonizovanost nije prevladujuća³. Za ovu tezu lako ćemo naći potvrdu prateći Tribinu navijača u *Tempu* i odgovarajuću rubriku u magazinu *Sport* (posebno rasprave o zajedničkom odlasku u Italiju, reagovanja navijača na promenu Hajdukovog grba ili na dve maksimirske epizode).

Kristalizacija sadržaja. Grubom podelom, skandirani sadržaji registrovani u ranijem istraživanju mogli su se svrstati u nekoliko grupa: skandiranje imena "zvezde" susreta (kada je u akciji, nakon uspešne akcije, ali i kada je na klupi, ako je ocenjeno da bi mogao uticati na promenu toka igre); poruke koje su deo ustaljenog repertoara određenog navijačkog jezgra i one koje su deo stereotipnog zajedničkog repertoara svih navijača, vezanog za karakteristične trenutke igre ili izražavanje

2. Dražen Lalić, Samo ih SUP rastaviti može, *Start* br. 540, 30.IX. 1989.

3. U tifo-anketi, Goran (Red Firm) specifičnost svoje grupe vidi u tome što se podjednako tuku sa Delijama i "purgerima", ali ipak najviše mrze Delije. On sebe smatra "pomalom" nacionalistom, ali ipak najviše voli Jugoslaviju. Ni Krešo (BBB) ne misli da je nacionalista. "Točno je da mi pjevamo 'Živjela Hrvatska' ili 'Srbe na vrbe', ali to nije pravi nacionalizam i nema ga ništa više nego na nekom drugom mjestu, samo se tu u masi ističe." Kao dokaz daje opis "fajta" sa Riječanim. Delija Žika: "Najviše volim da se bijem s Grobarima. Oni su mi nekako najbliži, s njima sam svaki dan. Ali kad igraju Partizan i Zvezda više ih mirzim nego, recimo, Splitčane ili Zagrepčane" (magazin *Sport* 5, 13.VI.1990).

premoći (*Gotovo je, gotovo! Pogledajte semafor!
Pomozi bože! Počelo je, počelo! Najjači smo, najjači!
Mi smo šampioni! Evo ga! Hoćemo još jedan!*).)

Veoma često, poruke su bile uvredljivog sadržaja, ali nacionalistički sadržaji, u vreme izvođenja našeg rani-jeg istraživanja, nisu bili česti. Samo na susretu Crvena zvezda - Hajduk (29. aprila 1987) registrovano je skandiranje *cigani!* i *ustaše!* a na košarkaškoj utakmici Partizan - Crvena zvezda (18. aprila 1987) oba jezgra su udruženo navijala protiv Cibone (*Mrzim Cibonu!
Dražene - majmune! Titula Beogradu! Gde ste sada
Cibosi?!*).

Najveći broj pesama izražavao je borbenost i podršku klubu, ili je bio deo programa pripremljenog da bi se iritirali protivnički navijači. U ovoj drugoj grupi su, na susretima sa hrvatskim klubovima, pevane pesme "Oj vojvodo Sindeliću...", "Marš na Drinu", "Tamo daleko...", "Igrale se delije..." Zagrebački navijači odgovarali su pesmom "Lijepa naša...", splitski pesmama "Evo banke, cigane moj..." ili "Popravljamo korita".

U periodu između dva istraživanja dolazi do nekoliko postepenih promena. Najpre se, kroz sadržaje pesama i skandiranja, pojavljuju sve češće imena iz dnevno-političkih rubrika (BBB najčešće pominju Šuvara, Delije i Grobari Miloševića), a kulminacija učestalosti gotovo da se poklapa sa vremenom održavanja neuspelog kongresa komunističke partije. Istovremeno, sve su frekventnija imena iz starije nacionalne istorije, kao i "prebacivanje" imena pokojnog predsednika (na sličan način kao što se kroz štampu provlačila "istorijska" nepravda naneta srpskoj ili hrvatskoj naciji). Nešto kasnije, pojavom novih nacionalnih stranaka i njihovih lidera, njihova imena potiskuju dotad najčešće pominjana najpre u protivnički "arsenal" podsmehljivih sadržaja, da bi se nazad, vratiла u "domaći" tabor navijača, ali ne više kao deo iritirajućih sadržaja već, naprotiv, u integrativnoj funkciji.⁴

Istovremeno, u periodu između dva istraživanja, očigledan je proces postepenog proširivanja sadržaja pesama i skandiranja, koji teže da obuhvate gotovo sva aktualna zbivanja u jednoj ili drugoj sredini oko kojih može zatim da se ispolji antagonizam⁵, tako da se razvija specifična vrsta "usmene književnosti" na tribinama. Osim izvikivanja naziva republika i imena voda

4. "Izgleda da se slažemo samo kad smo protiv komunista. Eto, i mi i "boysi" zajedno smo "kiali Slobu" (iz intervjuja Delije Žike, magazin *Sport* br. 5 (714), Zagreb, 13.VI 1990.

5. *Dočićemo na more! Zajan za sirotinju! Tajči, Tajči! Tajči puši!
... Tajči!* neki su od najnovijih sadržaja.

nacionalnih stranaka, veoma je malo sadržaja preuzetih direktno iz sveta politike, ali zato sva ostala zbivanja dobijaju ne toliko političku koliko antagonističku konotaciju. Direktni politički sadržaji na tribinama su već "potrošeni" i način na koji se koriste pokazuje da oni postoje još samo kao "dekorativna" forma, na isti način kao i znak "Podravke" na zastavi ili Alf na fototiffo kolažu.

Očigledna "balkanizacija" sadržaja praćena je i "balkanizacijom" parola i naziva grupa. Parole su sve češće na našem jeziku - parole beogradskih navijača ispisane su cirilicom, parole splitskih latinicom. Čitav niz navijačkih grupa svoje nazive piše na našem jeziku ("Mereklije", "Horde zla", "Varvari", "Komiti", "Zmajček", da i ne pominjemo Delije i Grobare). "Balkanizacija" navijanja ne znači napuštanje engleskih i italijanskih uzora, niti se mora povezivati s nacionalizmom. Ona najverovatnije samo ukazuje na narastanje svesti o sopstvenoj posebnosti.

Porast broja "organizovanih" navijača. U poređenju s podacima iz 1987. godine, značajno se povećao broj "organizovanih" navijača - bilo da je reč o zaista organizovanim navijačima, koji odlaze na sastanke kluba navijača, uvežbavaju skandiranje, pevanje i ostale elemente navijačkog "scenarija"⁶, bilo da su u pitanju gledaoci koji spontano preuzimaju oblike ponašanja organizovanih navijača. Dok je u ranijem istraživanju učešće masovnih oblika ponašanja iznosilo za fudbalske utakmice Prve savezne lige samo 26% od ukupno registrovanog ponašanja⁷, prema najnovijoj evidenciji ono postaje preovlađujuće.

Promena strukture "organizovanih" navijača. Naša empirijska evidencija ukazuje na smanjivanje prosečne starosti "organizovanih" navijača - dominiraju srednjoškolci i stariji osnovci. Istovremeno, podaci ukazuju i na oprečnu tendenciju - sve je više mladih za koje navijački status nije prolazan. Povećava se i broj devojaka, tako da već imaju i svoje posebne navijačke grupe. Podaci o socijalnom poreklu "organizovanih" navijača ne pokazuju više gotovo nikakve pravilnosti - moglo bi se reći da se u poslednje vreme "regrutuju" iz svih socijalnih slojeva. Školski uspeh im je slabiji, mnogi su i napustili školu ali, sudeći prema dobijenim podacima, to je pre posledica nego uzrok navijačke

6. Samo "čvrsto jezgro" Delija i Grobara trenutno ima desetak hiljada članova, prema proceni koju daje *Cao-išo* broj 1, april 1990.

7. Obim ponašanja je definisan u odnosu na ukupan broj gledalaca na posmatranoj tribini, tako da su preovladivala registrovana ponašanja većih grupa (53%) što bi odgovaralo ladašnjem navijačkom "jezgru".

"regrutacije".

Porast broja organizovanih navijača i promena njihove strukture postepeno pomeraju fokus našeg posmatranja sa marginalnih ličnosti na prosečne adolescente. Privlačnost pripadništva "plemenu" koje, u vreme nes-tajanja "istrošenih" simbola i odgovarajućih vrednosnih orijentacija, nudi mladima jasan identitet i cilju usmerenu aktivnost⁸, norme koje važe za sve i koje se moraju poštovati⁹, grupnu solidarnost i medusobnu zaštitu¹⁰, traži da se osnovno pitanje preformuliše - upitajmo se zašto deo mladih ostaje izvan "plemena".

Na to pitanje još uvek nemamo odgovor.

Među odgovorima na ono prvo pitanje, često se pomije, na različite načine definisana, subkultura navijača. O njoj se može govoriti, imajući u vidu tip normi i dominantna ponašanja, i kao o subkulturni nasilja. U prilog tome govor i sve izraženja antagonizacija na liniji navijači - organi reda. Mnogi autori, naime, smatraju da iz subkulture nasilja (slamova, getoiziranih delova grada, depriviranih slojeva - u našoj aktualnoj situaciji subkulturnu nasilja gotovo da možemo proširiti na čitavo društvo) izrastaju i izgrednici i policijski, a postoji i odgovarajuća iskustvena evidencija¹¹ koja potvrđuje sličnost kriterijuma selekcije. Ispoljavanje fizičke agresivnosti i u jednom i u drugom segmentu ocenjuje se kao cilju usmereno ponašanje koje je povezano s narušavanjem pravila - pri tom, navijači svoja pravila smatraju jednakim legitimnim¹². Uprkos antagonizmu, postoji i doza medusobnog uvažavanja,

8. "Ne osećam se kao drugi, već pripadam nečemu za šta se treba biti" (iz tif-ankete).

9. "Naredbe voda moraju se izvršavati i disciplina je zapanjujuća. Imamo manje odstupanja nego u školi - po našim pravilima igre, naravno."

(Krešo, BBB).

10. "Ne možeš da budeš bilo ko i bilo kakav. Klinci gotive kad si ti pozitivan tip, kad im ne otimaš pare, kad hočeš da se pobiješ, da ih branиш, da oseće neku podršku od tebe. I neku malu dozu straha. Ali ne da strepeš od tebe, nego neko poštovanje. Više da oseće da ćeš da im pomognesh u nekom trenutku, da dobiju sigurnost. I onda će te slediti bilo gde." (Grobari o probijanju do vrha, Čao-tifo broj 1, april 1990)

11. "To su muškarci u pubertetu, zainteresovani za opasan posao, čega smo mi duboko svesni, pa primenjujemo i određene testove da nam ne produ potencijalni hazardi, egzibicionisti, veliki emocionalci, homoseksualci... Dakle, oni koji zbog ovakvih i sličnih crta ličnosti ne bi mogli ovaj posao da rade uspešno. Jedino nam mangupi odgovaraju, jer su vispreni." Iz intervjua sa pomoćnikom direktora Šrednje škole unutrašnjih poslova, Borba, 21. jun 1990.

12. "Ima pandura koji biju bez veze. U fazonu - da se zna ko je gazda. Zapališ baklju on vadi pendrek i po nosu! Jasno name je da oni rade svoj posao i da ne smemo da pravimo veliko sranje, ali kad te zvekne bez ikakvog razloga, a dešava se, onda moraš i ti da reaguješ. Kad oni krenu krvnički na nas, krećemo i mi na njih. Bez pardona! Jer, danas više nije ono da se jedan pandur zaleti na gomilu od 300 ljudi. Danas

čak i neki oblici saradnje¹³.

Subkulturna specifičnost Beograda, od prvih posleratnih godina, bila su "društva iz kraja" - adolescentne grupe koje su ispoljavale, tipičnu za taj uzrast, maskulinu razmetljivost, mada je do stvarnih obračuna između "društava" sa Dorćola, Čubure ili iz Zemuna dolazilo mnogo reda i sa manje očiglednih posledica nego što bi se to iz priča moglo zaključiti. Ova "društva" su, za veliki deo tadašnjih adolescenta, odigrala značajnu ulogu u odrastanju, sticanju identiteta i usvajajući normi. Tadašnji adolescenti s nostalgijom će vam pričati o solidarnosti grupe, svojoj prvoj tući, sitnim kradama, fasciniranju devojaka. U istim "društvima" odrastali su današnji hirurzi, novinari, tak-sisti, ali i kriminalci. Veliki mehanički priliv stanovništva i opijenost materijalnim standardom "srećnih godina" obezličile su grad, rušeći sve što je davao boju gradu. Nestala su i "društva", da bi se sada obnovila u novom vidu. Agresivna ispoljavanja, kao i tada, sve do nedavno bila su uglavnom plod mašte udružene sa adolescentnom razmetljivošću i najčešće su se završavala pretnjama i verbalnim duelima. Narastanjem napetosti i agresivnih ispoljavanja u čitavoj javnoj sferi, kao i širenjem anomije kao društvenog fenomena, smanjuje se potreba za "simbolizovanjem" agresivnosti i otvara se prostor realnom sukobljavanju.

"U sveopštrem prestrojavanju i otrežnjavanju koje zahvata grad koji želi da sebi što pre povrati perspektivu i dostojanstvo, postoji veliki broj mlađih zaboravljenih ljudi, ali dovoljno hrabrih da sami pokušaju da pronađu mesto u svetu koji se menja. Od škole i roditelja zaboravljeni klinci našli su svoje, makar i pogrešno rešenje: oni obnavljaju 'društva', jednu od najsnažnijih beogradskih tradicija. I ma koliko našim zapenušanim sportskim i inim komentatorima jeretički zvučalo, više nisu u pitanju marginalizovane grupe vaspitno zapuštene mlađeži, već dominantan deo iste."¹⁴

Porast organizovanosti navijanja. Tipično navijačko organizovano ponašanje (skandiranje, pevanje, mahanje zastavama, šalovima, skakutanje, upotreba papirnih i pirotehničkih rekvizita) postaje kontinuirano i go-

je odnos jedan prema jedan. Ako on udari mog ortlaka, udariću i ja njega, na kvarno ako treba." Delije o miliciji, *Čao-tifo* broj 1, april 1990.

13. "Mislim da su ovi naši pubovi, ovde, beogradski, O. K. Sada kada smo isli za Split, bili su sa nama dva inspektora i može se reći da su objektivno ocenjivali stvari. Neće da brani od njega, ali neće ni lebe da mlati." Delije o miliciji, *Čao-tifo* broj 1, april 1990.

14. Nebojša Bugarinović, Zločesta deca Beograda, *Start* br. 557, 26.V 1990.

tovo bez prekida traje od početka do kraja utakmice. Zanimljivo je da na video-snircu navijanja Delija (navijača Crvene zvezde) na prošlogodišnjem derbiju (snimak je rađen za grupu Ultras) ni po čemu ne može da se utvrdi trenutak početka utakmice, ako se zanemari snimljen glas oficijelnog spikera. Za vode navijača postavlja se obično na sredini tribine poseban podijum, da bi ga bolje videle vode grupe, locirane na donjoj ogradi tribine. Organizovanosti navijanja doprinosi i ozvučenje (megafon, zvučnici), kojim se olakšava komunikacija vode navijača sa vodama grupe.

Navijački bubenjevi posebno doprinose organizovanosti navijanja. Od kako su ih prvi put Grobari uneli na tribine, da bi davali ritam navijačkim pesmama i skandiranju, oni su u ekspanziji. Pre svega, upotrebu bubenjeva preuzimaju navijači mnogih beogradskih klubova - Delije su već posle nekoliko dana imale mnogo veći broj bubenjeva, a nekoliko nedelja kasnije bubenjevi su se mogli čuti čak i na rukometnim utaknjicama ekipa osmogodišnjih škola.¹⁵ Osim toga, bubenjevi su najpre bili "ritam-sekcija" navijanja, da bi za kratko vreme preuzezeli vodeću ulogu u navijanju - oni se danas čuju kontinuirano, a pevanje i skandiranje se uklapa u promenu ritma koju daju bubenjevi.

Iako je komuniciranje organizovanih navijača veoma značajan deo zbivanja na tribinama koja se odvijaju simultano (ali najčešće bez dodira sa igrom na terenu), ono je samo jednim delom planirano "scenarijom", a mnogo većim oslonjeno na inventivnost vode navijača i prepusteno mnoštву neplaniranih okolnosti.

Sama komunikacija organizovanih navijača odvija se spontano, iako tek mali deo skandiranih i pevanih sadržaja nije unapred planiran i uvežban. Voda navijača inicira komuniciranje provokativnih sadržaja ili odgovora na provokaciju sa suprotne tribine. Na inicijalni sadržaj veoma se brzo pripremi odgovor, koji je po pravilu adekvatan prema kriterijumu provokativnosti. Ukoliko u pripremanom repertoaru nema odgovora jednakog ili većeg "naboju", uobičajeno je da se skandira *Čekamo vas napolju, dobićete batine* ili neka druga pretnja.

U periodu između dva istraživanja karakteristično ponašanje navijačkog jezgra sve češće preuzima "mirna" publika na istočnim i zapadnim tribinama. Ukoliko ne skandira, zajedno sa domaćim navijačkim

15. Najčešće je, u ovom poslednjem slučaju, reč o bubenjevima koje deca sama izraduju od gajbi za mleko i jogurt, koje uzimaju ispred prodavnica.

jezgrom¹⁶, publika s odobravanjem aplaudira.

Odvajanje ponašanja navijača od igre. U vreme našeg ranijeg istraživanja, organizovano navijačko ponašanje pratilo je ključne momente igre i odvajalo se od nje samo kada je, povremeno, uspostavljana svojevrsna komunikacija između dva navijačka jezgra. U istraživanju 1987. godine ovakva komunikacija registrisana je samo na košarkaškim susretima Zvezda - Partizan i Partizan - Zvezda (gde je komunikaciju olakšavalo manje rastojanje među tribinama suprostavljenih navijača) i na "večitom derbiju", (gde je komunikacija bila omogućena prisustvom dovoljno velikog broja "organizovanih" navijača). Komunikacija organizovanih navijača postala je redovna pojava "velikih" fudbalskih susreta i, kada se oni igraju u Beogradu, u njoj ravnopravno učestvuju gostujući navijači i organizovani navijači oba beogradска kluba.

"Spektakularizacija" navijanja. Porast broja organizovanih navijača, porast organizovanosti navijanja i odvajanje ponašanja navijača od igre najuočljivije su promene koje se nameću poređenjem podataka iz dva vremenska preseka. Ovaj splet međuzavisnih tendencija ima zajedničko ishodište u spektakularizaciji zivanja na tribinama, tendenciji da se ona objedine u ce-lovit spektakl.

Porast broja navijača nužan je uslov spektakularizacije, budući da je neophodno da bude dostignuta "kritična masa" da bi se ostvario bilo koji od elemenata "scenarija". Porast organizovanosti navijanja obezbeduje neophodni sinhronitet izvođenja, dok odvajanje ponašanja navijača od igre na terenu neposredno uvodi u proces spektakularizacije.

Pojam spektakularizacije obično se vezuje za sport (u ovom slučaju, fudbal) kao spektakl koji se odvija na terenu. Posledica spektakularizacije je kidanje spona sa autentičnom kulturom čiji je deo fudbal tradicionalno bio, što dovodi do ukidanja odgovarajućih tradicionalnih pravila ponašanja fudbalske publike, kao neprimerenih novim uslovima u kojima se kulturni sadržaj "konzumira". U nastalom vakuumu spontano, ali na različite načine institucionalno ohrabri-vano, razvijaju se obrasci ponašanja od kojih smo neke opisali u uvodnom delu teksta. Nastali kao reakcija na deteriorizaciju položaja, ovi obrasci ponašanja se dalje razvijaju, nalazeći ishodište u spektakularizaciji fudbalske publike, koja je prirođan pandan spektakular-

16. Najčešće se to događa upravo kod onih poruka (*Cigani, Ustaše, Četnici i slično*) zbog kojih javnost sutradan optužuje "grupice huli gana" za primitivizam i nacionalizam.

izaciji igre.

Za situaciju na tribinama beogradskih fudbalskih staciona, pomak ka spektakularizaciji navijanja možemo vremenski locirati u period između dva istraživanja čije rezultate upoređujemo. U prvom od njih, dominirala su tri karakteristična obrazca ponašanja u razvijenoj formi.

Obrazac maskulinosti u ponašanju fudbalske publike podrazumeva bučno i grubo ponašanje, sirov humor i simbolično ili stvarno ispoljavanje borbenosti. Maskulino ponašanje publike povezano je i s odgovarajućim ponašanjem igrača. Način na koji se igraju igre povezan je sa kulturom muškosti - dok je, na primer, engleski fudbal zasnovan na snazi i korišćenju čitavog tela, španski forsira brzinu i upotrebu udova (Vaugelers, 1988). Neki autori govore čak o "fudbalskoj kulturi", delu kulture radničke klase, u kojoj maskuline vrednosti zauzimaju značajno mesto, uz vrednosti kolektivne participacije i pobeđe (Taylor, 1971).

U našem istraživanju, gotovo svi registrovani oblici ponašanja uklapali su se u obrazac maskulinosti: psovjanje, uvredljivi gestovi, zviždanje, pljuvanje, gadanje različitim predmetima. Posebno je karakterističan sadržaj komentara, psovki, skandiranja i pesama - on se u najvećem broju slučajeva svodi na verbalnu "afirmaciju" sopstvene ili "osporavanje" muškosti protivničkih navijača i igrača.

Profesionalni fudbal je nešto mnogo više od običnog svakodnevnog posla, a i nešto drugo u odnosu na standardni šou. Fudbalska utakmica je sve to skupa, a istovremeno i nešto više: jedan obred. Pravila su utvrđena, a uloge podejmene, s tim što se uloge ponekad menjaju i za vreme igre. Sastavni deo obreda su i igrači na terenu, ali i gledaoci. A oni su ti koji biraju žrtvu i presudno utiču na izbor junaka (Hortle-der, 1987).

Obrazac obreda karakterističan je za ponašanje prvoligaške fudbalske publike, i to samo za navijačka jezgra, odnosno za "organizovane" navijače. U periodu posmatranja (prolećni deo fudbalskog prvenstva 1987. godine) registrovali smo veliki broj različitih obreda, od kojih su najbrojniji bili obredi slavljenja kluba - pevanje himne kluba i drugih pesama koje slave klub, pozdravljanje zastava, širenje zastava i njihovo prenošenje iz ruke u ruku preko tribina, pozdravljanje navijačkih grupa. U izvođenju ove vrste obreda nije bez značaja ni uloga organizatora susreta, koji uz pomoć razglaša i semafora podržavaju, ponekad i ini-

ciraju slavljenje kluba. Zabeležen je i izbor "junaka" i "Žrtve", kao i niz veoma neobičnih obreda izražavanja zahvalnosti zbog pobeđe (bacanje žive kokoške na teren, klečanje i klanjanje, oduzimanje dresova protivničkim igračima, oduzimanje i spaljivanje protivničkih zastava). Prvi pokušaji etnološkog tumačenja obrednih obrazaca u ponašanju fudbalske publike (Ko-vačević, 1987) ohrabruju dalja nastojanja.

Analizirajući estetiku moderne olimpijade, Ulrike Prokop (1984) tvrdi da "ovaj 'praznik viših vrednosti' ima 'kulturnu' prirodu (shodno Dirkemovoj definiciji), i to je lako videti: to su periodično ponavljane kvazi-sakralne radnje, čiji je ne-svakodnevni, ne-profani karakter utvrđen primenom tradicionalnih religioznih i političkih simbola, kao i strogim, tradicionalno utvrđenim ritualom". Kultni oblik igara, ali i sportske misli, povezuje se s prodorom masa u politički život i s nastojanjem da se vaspitanjem donjeg sloja očuva stabilnost političkih institucija. Bitna intencija integrativnog kulta, o kome govori Ulrike Prokop, jeste traženje mehanizma društvene kontrole.

Organizovanje socijalno-psihološkog "prostora" stadiona prema obrascu koji je dovoljno atraktivan da bi provocirao pažnju pasiviziranih gledalaca - konzumentata, i dovoljno slojevit da bi odgovarao heterogenoj strukturi publike, na isti način kao i kada je reč o modernom olimpizmu, odgovara potrebama društvene kontrole, izmirenja antagonizama, kvazi-legitimizacije kroz mitologizaciju rase, nacije, političkih i drugih simbola. Obrazac obreda, registrovan na stadionima, nastaje spontano, sledeći logiku psiholoških pretpostavki naklonosti svetovnoj religioznosti - pomanjkanje osećanja identiteta, potreba za surrogatom ljudskih odnosa zbog odsustva autentičnih, potreba za vezanošću, projiciranje pozitivnih emocija u predmet obožavanja, autoritarnost, oslonac na (falsifikovanu) prošlost umesto potrebe za promenom sadašnjosti, neurotične karakteristike (Dugandžija, 1980). Iako je, za razliku od kulturne estetike olimpizma nastajanje obrazaca obreda na fudbalskim stadionima u osnovi spontano, ono je institucionalno ohrabrivano i podstican. Treba imati u vidu celinu društvenog odnosa prema "veličanstvenom slavlju na tribinama", posebno "divlju književnost" na stranicama sportske štampe (Čolović, 1985).

U drugom periodu posmatranja, opisani obrasci se stupaju u jedinstveno, celovito, gotovo u potpunosti cilju usmereno ponašanje, u kome pojedinačne odlike dobijaju novi kvalitet. Tu pre svega mislimo na promene u tipu antagonizacije, koja prestaje da prati liniju podele između dva suprotstavljenja kluba. Svo-

jevrsna komunikacija između dva navijačka jezgra omogućava da se u velikoj meri antagonizam ispolji u simbolizovanoj, verbalnoj formi, čak i da se pojave prvi nagoveštaji međusobne podrške. Na "večitom derbiju", ali i na susretima sa hrvatskim timovima, takvi primjeri nisu retki. Najčešće su povezani sa povremenim pomeranjem linije antagonizacije na odnos navijači - organi reda. Svi primeri međusobne podrške suprostavljenih navijača u ovogodišnjem istraživanju registrirani su kao odgovor na intervenciju organa reda na tribinama.

Skoro da bi se mogao staviti znak jednakosti između procesa spektakularizacije navijanja i težnje za publicitetom, prodom na javnu scenu, čime "navijačko pleme" dobija neke od atributa urbanog društvenog pokreta. O tome svedoči i veliki uspeh svakog pokušaja da se otvorи prostor za javnu raspravu o navijanju - tribine, kontakt-emisije i kontakt-rubrike u sredstvima javnog komuniciranja oduševljeno su prihvaciene od navijača, a isto tako i saradnja sa istraživačima¹⁷.

Ipak, uprkos nastojanjima navijača da, kreiranjem sopstvenog spektakla, prođu u javnost i tako steknu afirmaciju kojoj teže, najdelotvorniji način sticanja publiciteta ostaje nasilje i destrukcija. Na već pomenu-tom video-snimku "derbija", koji je za svoje potrebe napravila grupa Ultras, može se videti korektna realizacija jednog zaista ambiciozno pripremljenog scenarija. Da je realizacija ovakvog scenarija bila rezultat institucionalizovanog nastojanja, novinari bi je navedovali ocenili kao "veličanstvenu". Ovako - stradan u Štampi ni retka o tome. Izvan sportskih strana, o navijačima samo kada kamenuju železničku stanicu, kada se dokazuje da su "naši" izazvani (svi znamo ko je kod njih na vlasti), ili da su "njihovi" prvi počeli (što je i razumljivo, jer dolaze iz nedemokratske sredine). U našoj anketi, Krešo BBB iz Zagreba to vidi na sličan način: "Grešte u tome što govore o nama tek kada napravimo neku pidzariju (Maksimir). Kada bi se koja reportaža napravila o nama - bakljade, navijanje i slično, ne bi imali potrebu za isticanjem i neredima..."

17. O tome svedoči i neuobičajeno brz i veliki odziv navijača u našoj tifo-anketi. Ponudu da i dalje saraduju sa istraživačima gotovo svi su prihvatili, šaljući nam i adrese svojih prijatelja koji bi želeli da učestvuju u istraživanju.

Literatura

1. Arns, R.L., Russell, G. W., Sandilands, M. L.: Effects on the Hostility of Spectators of Viewing Aggressive Sports, *Social Psychology Quarterly*, No. 3, September 1979.
 2. Čolović, I., *Divlja književnost*, Nolit, Beograd, 1985.
 3. Dugandžija, N., *Svjetovna religija*, NIRO Mladost, Beograd, 1980.
 4. Dunning, E., Murphy, P., Williams, J.: Spectator violence at football matches, *The British Journal of Sociology*, No. 2, June 1986.
 5. Greer, D. L.: Spectator Booing and the Home Advantage: A Study of Social Influence in Basketball Arena, *Social Psychology Quarterly*, No. 3, 1983.
 6. Hortleider, G.: Ritual na stadionu: junak i žrtva, *Gledišta* 5-6, 1987.
 7. Kovačević, I.: Fudbalski ritual, *Gledišta* 5-6, 1987.
 8. Marković, V.: *Ponašanje sportske publike*, IIC SSO Srbije, Beograd, 1988.
 9. Moorhouse, H. F.: Professional football and working class culture: English theories and Scottish evidence, *The Sociological Review*, No. 2, May 1984.
 10. Perasović, B.: Nogometni huliganizam u Zagrebu: Bad Blue Boys, u: Magdalenić i saradnici: *Socijalni i psihološki aspekti nasilničkog ponašanja sportske publike*.
 11. Petrović, K.: Nasilje u sportu - segment nasilja u svremenom svijetu, *Pogledi* br. 3, 1984.
 12. Prokop, U.: Sport i olimpijske igre kao pozitivizam u praksi: Pierre de Coubertin, *Pogledi* br. 3, 1984.
 13. Schwartz, B., Barsky, S.: The Home advantage, *Social Forces*, No. 55, 1977.
 14. Veugelers, V.: Samo su još navijači u napadu - fudbal kao borba u kulturi, *Gledišta* 5-6, 1987.
-

Branko Pašić

darko mišić

SIMBOLI NAVIIJAČKOG IDENTITETA

*Fudbalski to je hram, stadion JNA
Na njemu igra Partizan, tim za koji živim ja.
(pesma navijača Partizana)*

Uvod

Sportski spektakl postaje nezaobilazan fenomen koji se poslednjih godina javlja i u analizi našeg savremenog društva.

Skoro svakodnevno, nas 'zatrپava', masa informacija koje upućuju sredstva masovnog komuniciranja. Izveštaji sa sportskih terena: kreću se od poslednjih "krvavih tragedija" o pogibijama stotina "zaljubljenika buba-mare" do hvalospevnih pokliča novinskih i TV komentatora "o fer i sportskom ponašanju velikog dela publike; piše se o pravoj atmosferi derbija po lepom i sunčanom vremenu; o divljanju i huliganstvu neobuzdanih navijača..."

Analiza dogadanja oko i na stadionu, do sada prepuštena sportskim novinarima i miliciji, poslednjih godina zaokuplja i pažnju domaćih sociologa i psihologa. Urađena su, ali su i u toku istraživanja (Beograd, Split i Zagreb) koja za predmet imaju jednog od aktera sport skog spektakla - navijače (publiku).

Ovaj tekst je pokušaj da se na deskriptivni način prezentiraju zapažanja o pojedinim elementima spektakularnosti - navijačkim simbolima, na sportskim terenima (prvenstveno fudbalskim) i njihovim akterima u

Beogradu - navijačima Crvene Zvezde i Partizana.

1.

O simbolima...

Simboli, uz sve ostale oblike ponašanja publike¹ (pevanje navijačkih pesama, skandiranje, skakanje, zviždanje, mahanje rukama ...) sastavni su deo spektakla na sportskim (prvenstveno fudbalskim) terenima.² Njima publika izražava svoj identitet i pripadništvo određenom klubu. Oni su jedan od elemenata komunikacije između navijača i igrača³; navijača, kako pripadnika istog kluba, tako i između navijača "suparničkih" kubova. Kao takvi simboli predstavljaju osnovu ritualnog obrasca⁴ koji se izvodi u "počast svom klubu" i u "počast sebi", kada od takozvanog "dvanaestog igrača" postaju prvi i jedini akter na sportskom (fudbalskom) stadionu, kada neutralni posmatrač pred sobom posmatra *sportski spektakl* sa više hiljada učesnika.

Osnovnu identifikaciju navijača sa klubom, iskazivanje pripadništva istom, predstavljaju tzv. "klupske boje".⁵

"Crveno-beli", "Plavi", "Bili", "Crno-beli"... postali su sinonimi navijačke opredeljenosti za pojedine klubove, i kao takvi su utkani u sve vrste navijačkih simbola.

Simbole pripadništva klubu možemo uslovno podeliti po vrsti, na:

1. "Nezavisno od sporta i ranga takmičenja, posmatranu publiku u celini nazivamo 'publika' ili 'gledaoci'. Onaj deo publike koji izgledom (obeležjima pripadnosti klubu i navijačkim rekvizitima) ili ponašanjem (glasno navijanje, zviždanje, ustajanje, skakanje) jasno stavlja do znanja svoju klupsku opredeljenost nazivamo 'navijači', dok onaj deo navijača koji je lociran na određenom mestu na stadionu (severna tribina na stadionu Crvene Zvezde, južna tribina na stadionu Partizana, suprotna tribina za navijače gostujućeg tima) i koji u toku utakmice organizovano inicira navijačko ponašanje ostalih navijača (skandiranje, pevanje, zviždanje) nazivamo 'navijačko jezgro'.
- Vera Marković *Ponašanje sportske publike*, IIC SSO Srbije,
Beograd 1988, str. 9.

2. Zašto fudbalska publika? Posmatrajući utakmice različitih sportova (košarka, rukomet) došlo se do zaključka, na osnovu ispoljenih oblika ponašanja, da osnovno jezgro posetilaca na tim sportskim utakmicama predstavlja upravo tzv. 'fudbalska publika'.

3. Igrači su drugi važan akter fudbalskog spektakla.

4. Na osnovu opisanih oblika ponašanja, njihove učestalosti i obima, Vera Marković u pomenutom istraživanju izvodi tri osnovna obrasca ponašanja sportske publike: - obrazac maskulinosti; obrazac sukoba i obrazac obreda.

5. Zanimljivo je napomenuti da je i boja, ili kombinacija boja u simbolima kluba, u mnogim slučajevima bila jedan od opredeljujućih faktora da se navija za određeni tim.

grafite - ispisane po zidovima zgrada i drugim objektima duž ulica grada Beograda; na prilazima stadionima i na samim stadionima;

ransparente: koji označavaju pripadnost određenim navijačkim grupama; koji ukazuju na mesto iz koga su navijači došli; na kojima su ispisane poruke 'voljenom klubu' i semafor, kao poseban vid transparenta (na stadionu Crvene Zvezde);

zastave: klupske boje, raznih geometrijskih oblika i figura (pravougaone, kvadratne ...); 'spektakularne', raznih boja (ne samo klupske) geometrijskih oblika i figura; 'uzorne' zastave - državne zastave Velike Britanije, Italije i SAD i zastave klupske boje napravljen po modelu 'uzornih'; 'trofejne' zastave 'protivničkog' kluba; republičke zastave SR Srbije (Crvena Zvezda i Partizan) i SR Hrvatske (Hajduk, Dinamo);

lične - koji se nose kao sastavni deo navijačke odeće: kape, plateni-vuneni raznih oblika; šalovi, klupske boje domaćih klubova i stranih klubova; trenerke; jakne, 'spitfajfer' narandžaste i crne, crvene šuškavac; majice; raznobojne marame, patike i 'lična kozmetika', šminkanje bojama kluba, bojenje kose istim i tetoviranje simbola ili imena kluba.

Uz simbole, kao sastavni deo navijačke opreme pridodati su još raznovrsni navijački rekviziti, poput: bubrejava - "navijačke ritam mašine", trube, tube, pištajke, čegrtaljke te raznorazna 'spektakularna' oruda ('navijačka kozmetika' u službenim izveštajima SUP-a), put dimnih bombi, petardi, baklji, raketa i raketica, rolni papira ...

Na osnovu navedenog, mogla bi se izvesti podela osnovnih funkcija navijačkih simbola na: identifikacijsku, komunikacijsku i integrativno-ritualnu. Na osnovu svojih funkcija, simboli postaju nezamenljivi element publike kao aktera sportskog spektakla. Pored ovih osnovnih funkcija, simboli nam ukazuju i na importovanje *modele-uzore* ponašanja navijača Crvene Zvezde i Partizana, posebno 'navijačkih jezgara'.⁶

6. Prema B.Perasoviću navijače možemo uslovno podeliti na "engleski tip" (pevanje, male zastave, šalovi, okupljanje u manjim grupama oko kafića i restorana pre utakmice) i "brazilski tip" (muzički instrumenti, plesanje, velike zastave, dimne bombe, masovne manifestacije). Italijanski navijači mešaju, vrlo uspešno oba ova tipa, i time "našim navijačima postaju dosta junačka zamena za Engleze." (B.Perasović, Nogometni navijači kao dio omladinske subkulture, *Potkulture 4*, Beograd, IIC SSO Srbije, str. 60)

O 'navijačkim jezgrima' Partizana i Crvene zvezde...

Posmatrajući navijačka jezgra Crvene zvezde i Partizana na skoro svim utakmicama ova dva kluba u Beogradu, došao sam do zaključka da, ma koliko na prvi pogled izgledala isto, među njima postoji izvesna razlika.

Naime, navijači Zvezde su više pod uticajem italijanskog "mešovitog stila", dok kod jezgra navijača Partizana preovladuju tzv. "engleske osobine".

Ono što je zajedničko navijačima ova dva kluba, to je da navijaju za odredene engleske timove: Zvezdaši za Liverpool, a Partizanovi za Celzi; i da u jezgru navijača postoje odredene grupe i podgrupe koje u navijačkoj masi imaju određenu funkciju, kako van stadiona, tako i na samom stadionu tokom utakmice.

Osnovne funkcije⁷ ovih grupa su: na stadionu: navijanje, bodrenje svakog kluba (klicanjem, pevanjem); pirotehnika (petarde, baklje, dimne bombe...), u funkciji spektakularnosti; van stadiona: izazivanje nereda ("srka", tuče, koštanja, provokacije, i to kako sa navijačima suparničkog tima, tako i sa organima javnog reda i mira).

Partizanovo jezgro: Grobari (mi smo Grobari, najjači smo, najjači)

Osnovne boje koje dominiraju na simbolima Partizanovog jezgra su crna i bela. Prema podacima jezgro čini 350 do 400 navijača, koje, mada ima elemenata italijanskog "mešovitog stila", više nagnje engleskom tipu navijača. Ono po svojoj organizaciji, odnosima između navijačkih grupa i njihovim zaduženjima (funkcijama) podseća na solidnu vojničku formaciju.

Commando (crni transparent sa belim slovima) - grupa od 50-ak navijača, prosečne starosti 25 do 30 godina. Njihova komandno-rukovodeća uloga se sastoji u "prenošenju znanja na mlađe" (navijačke pesme, poklici i parole, provociranje i tuče...) "Komandanti parade" se ne eksponiraju na stadionu, u pozadini su, i daju instrukcije "šta, kada i kako".

Mnogi od njih su prerasli "jug" i prešli su na "zapad tj. istok" stadiona.

7. Do podataka o navijačkim grupama i njihovim funkcijama došli smo kroz neformalne razgovore sa navijačima, kao i prisustvovanjem redovnim sastancima navijača ova dva beogradska fudbalska kluba.

DARKO MIŠIĆ

*Front*⁸ (transparent sa vertikalnim zeleno-crnim prugama i velikim belim slovima). Njegovi članovi su većim delom sa Novog Beograda, ima ih oko 70-ak, starosti 17-20 godina.

Front se razvrstava u tri podgrupe na osnovu funkcija koje vrše:

Division - podgrupa zadužena za pirotehniku,
Sioix - podgrupa zadužena za pirotehniku,
Stoka - podgrupa zadužena za izazivanje nereda ("frka" i tuče).

Od ostalih nezavisnih grupa ističu se: *Black Rats* (broj 15-20 članova, do sedamnaest godina starosti; "zaduženi" su za izazivanje nereda /tuče/; simbol im je žuti pacov na crnoj podlozi),

Brigade B-N (20-ak članova do 17 godina, pirotehničke orijentacije); *Marines* (oko 20-ak članova, zaduženi za navijanje, parole i navijačke pesme), *Destroyers*, *Padinjak*, *Borča*, *BW Army*... Pored ovih navijačkih grupa iz Beograda i okoline, u najredovnije posetioce spadaju grupe navijača iz Niša, Doboja, Kragujevca, Sarajeva, Novog Sada, Knina i Splita.

Na gostovanja redovno odlaze *Front*, *Division*, *Sioix* i *Stoka*. ("Stigle su na stanicu grobarske brigade, ostaćeš u ruševini, ti smrdljivi grade...")

Zajednička karakteristika svih ovih grupa je njihova nestalnost, stalna promenljivost članova.

Zvezdino jezgro: Cigani - Delije

("Delije, delije, delije smo mi, najjači smo najjači, plaše nas se svi")

Osnovne boje koje dominiraju na simbolima Zvezdiniog jezgra su crvena i bela. Tradicionalno mesto na kome se nalazi jezgro zvezdaša je severna tribina stadiiona Crvene zvezde.

Medu navijačkim grupama došlo je do međusobnog ujedinjenja u jedinstveno navijačko jezgro, tokom 1989. godine - Delije.

8. U sportskom nedeljniku *Trenipo*, broj 1212, str.34 u rubrici Pisma navijača, grupa *Front* je ovako predstavila sebe: "Grupa pristalica Partizana navijačke grupe *Front* osnovana je 1985. godine. Trenutno nas ima 60-ak, ali nas 15-20 smo stalno zajedno. Prosек starosti nam je 18 godina... Mi ne zapovedamo tuče, ali smo spremni da se branimo... Većina nas, koji činimo jezgro grupe ima po 50 i više 'gostovanja' sa klubom..."

DARKO MIŠIĆ

Delije se dele po sektorima stadiona na Delije zapad, istok i sever. Naglašeniji je italijanski tip navijanja (bubnjevi, pesme, pirotehnički "vatrometni spektakl"), insistiranje na spektakularnosti na stadionu.

Ipak, i pored ujedinjenja, najtvrdja navijačka jezgra su zadržala svoj identitet: Red Devils (u novoj ciriličnoj verziji "Crveni davoli Delije"), Ultras i Zullu Warriors.

Između navijača ova dva beogradska kluba postoji stalni rivalitet koji je tim bolji?, ko je verniji navijač?, ko ima veću zastavu?, ko pravi bolju "atmosferu na stadionu"? , da bi se sa tih naivnih pitanja došlo do toga ko je najjači? U toj tački rivalitet prerasta u otvoreni sukob koji je u mnogim slučajevima razrešavan pesničanjem posle utakmice.

O simbolima navijača Zvezde i Partizana....

Grafiti. Grafiti predstavljaju najrasprostranjeniji i najdostupniji tip komunikacije kako među navijačima istog kluba za isticanje pripadnosti "svojim klupskim bojama", tako i između navijača suparničkih "tabora". Navijački napisи dominiraju na celoj teritoriji grada, da bi se njihov intenzitet pojačao na zbornim mestima navijača (Zeleni venac, Slavija...) i dostigao kulminaciju na putu ka "fudbalskim hramovima". "Osvajanje prostora" se vrši auto-lak sprejom raznih boja, Crvena zvezda - crvenim sprejom a Partizan - crnim, napisima na engleskom, italijanskom i srpskohrvatskom jeziku.

Crvena zvezda: - RED STAR FOREVER, FORZA STELA ROSA, ŠAMPIONI, RED DEVILS, ULTRAS, RUD, RED WHITE HOOLIGANS, FURIJE, ZULLU WARRIORS, BRIGATE BIANCO-ROSSO, RAGAZZI DEL NORD ; u poslednje vreme dominiraju napisи cirilicom DELIJE, ZVEZDA, SRBIJA i simboli sa četiri "S".

Partizan: - FRONT, PxFxCx (Partizan football club), DIVISION, PARTIZAN, BLACK RATS, BRIGATE BIANCO-NERO, BLACK WHITE HOOLIGANS, LUDILO ...

"Rat za prostor" se iskazuje precrtyavanjem poruka pripadnika suprotnog tabora ili pisanjem svojih grafita preko zatečenih suparničkih. Vrhunac je osvajanje "fudbalskog hrama" protivnika.

Većina grafita ispisanih na engleskom je gramatički pogrešna.

Transparenti. Transparenti se postavljaju na ogradu stadiona, po svim sektorima, ali su najbrojniji ispred navijačkih jezgara, Crvena zvezda "sever", Partizan "jug" (južna tribina stadiona JNA i severna tribina Zvezdine "Marakane"). Transparenti su različitih dimenzija (manji, srednji, veliki), od 2 do 30 metara dužine i 1 do 2,5 m širine. Kod Zvezdaša osnovna boja transparentata je crvena ili bela sa crvenim odnosno belim slovima, a na najvećem transparentu DELIJE SEVER, crvena podloga sa žutim slovima. Moglo bi se reći da uglavnom dominiraju boje kluba, mada to nije pravilo kod transparentata Partizana, npr. transparent Fronta sa crno-zelenim prugama. Transparenti manjih dimenzija se "kače" na šipke tribine ili metalnu rešetku ograda koja deli sektore stadiona.

- a) Transparenti koji označavaju pripadnost određenim navijačkim grupama:

Crvena zvezda: DELIJE SEVER, DELIJE ZAPAD, DRINSKA DIVIZIJA (ciriličnim pismom), DESTROYERS, BRIGATE BIANCO ROSSE, ZULLU W-STREET BOYS, RED DEVILS, WILD BOYS, HELL OF NORTH, GYPSY HORDE ...

Partizan: COMMANDO, FRONT, DIVISION, SIOUX, STOKA, BLACK RATS, MARINES, HEAD HUNTERS, RENEGADES, SEXTONS LIONS, REBELS, CANIBALLS OF SOUTH, UNTOUCHEABLES, UNSEEN SUPPORTERS, DESTROYERS, BW ARMY, BRIGATE BIANCO NERVO, LUDILO...

b) Transparenti koji ukazuju na mesto odakle su navijači došli: KULJANI, VALJEVO, PROKUPLJE, VRČINCI, POŽEGA, ČAČANI, NOVI SAD, KNIN, VERNI TUZLANCI, PEĆINCI, navijači Crvene zvezde na utakmici Crvena zvezda - Partizan, 03.05.1989. godine, a navijači Partizana: TITELJANI, LESKOVČANI, VERNI, SIVČANI, BRČKO, KONJARNIK, BORČA... na istoj utakmici.

c) Transparenti na kojima su ispisane poruke "voljenom klubu": ČUVAJ PARTIZAN TO JE JUGOSLAVIJA - DULE KAZANDŽIJA SVE-TOZAREVO" (utakmica Partizan - Hajduk, 12.04.1989), "SA ZVEZDOM DO GROBA, VERNI NAVIJAČI IZ TITOVOG VELESA" (utakmica Crvena zvezda - Hajduk, 14.05.1989), VOLIMO TE (Crvena zvezda), RED STAR, ĆA JE ŽIVOT NEGO HAJDUK-TORCIDA (navedena utakmica).

d) Semafor na stadionu Crvene zvezde kao poseban vid transparenta, preko koga se publika podstiče na

DARKO MIŠIĆ

navijanje, porukama: NAPRED ZVEZDA, I SEVER JE ZVEZDA, ili animacijom pljeska rukama (zabeleženo na utakmici Crvena zvezda - Rijeka, 24.05.1987).

Zastave. a) Klupske boje, crveno-bele (Crvena zvezda) i crno-bele (Partizan). Različitih su veličina i geometrijskih oblika i figura (prugaste-horizontano, vertikalno; kvadratne i trouglaste kombinacije osnovnih klupske broja). Zastave se "kače" na ogradu i šipke tribine.

b) "Spektakularne" - zastave koje su se pojavile u najskorije vreme. Na njima ne dominiraju samo klupske, već kombinacije svih boja. Poseduju ih kako Partizana tako i navijači Crvene zvezde. Većih su dimenzija i začačene su na duge (po više metara) plastične jarbole. Pre utakmice se donose iz prostorija na stadionu, i tamo se posle utakmice vraćaju. To nam ukazuje na organizovanost navijača i njihovu povezanost i saradnju sa upravama klubova.

c) "Uzorne zastave" - to su državne zastave Velike Britanije, Italije (što ukazuje na importovani model ponašanja naših navijača) i SAD. Kod navijača Crvene zvezde, na utakmici Crvena zvezda - Hajduk, na "Severu" je bila "okačena" italijanska državna zastava, što nije primećeno kod jezgra Partizanovih navijača. Kod njih dominira zastava Velike Britanije.

Kod oba jezgra je primećeno dosta klupske zastave (sa osnovnim bojama kluba) koje predstavljaju modifikaciju navedenih "uzornih" zastava.

d) "Trofejne" zastave - osvojene zastave protivničkog tabora. Tako su navijači Crvene zvezde i Partizana, na "derbi" utakmici Partizan - Crvena zvezda, 03.05.1989, dokazivali ko je najjači.

e) Male zastavice, karakteristične za navijače Partizana, sa natpisom P F C x x

f) Republičke zastave - koje u poslednje vreme dominiraju na utakmicama klubova iz različitih republika. Ove zastave su postale i sastavni deo transparenta, jer ih navijači našivaju na iste.

Brojnost transparenta i zastava se uvećava s obzirom na važnost utakmice. Na tzv. "derbijima" na stadionu se nalaze svi navedeni transparenti i zastave, dok njihova brojnost opada na "običnim" utakmicama.

Lični simboli: a) *Kape* - napravljene su od različitog materijala (vunene, platnene) i različitog su oblika (šešir, kačket, šajkača...). Kape su u kombinacijama klupske boje, sa imenom kluba ili napisom navijačke gru-

pe (DELIJE, ili npr. GRAVE DIGGERS-Partizan). Na svim utakmicama je primećeno i dosta kapa sa napisima engleskih klubova.

b) *Šalovi* - su stalni navijački simbol, bez obzira na me-teorološke uslove, koji se nosi oko vrata, oko pojasa, ruke ili omotan oko glave. Mogu biti svileni, platneni ili vuneni. Takođe je primećeno dosta šalova stranih fudbalskih timova (Juventus, Liverpul, Čelzi...). Zanimljivo je da na stranim šalovima nije prevashodno da budu boje domaćeg tima za koji se navija.

c) *Majice* - su jednobojne ili prugaste, bez ili sa imenom kluba ili grupe kojoj se pripada. Mnogi napisi su otštampani u "privatnom aranžmanu". Crvena zvezda - DELIJE, RED STAR, ZVEZDA... a kod navijača Partizana su primećene bele majice sa napisom: YOUULL NEVER WALK ALONE - PFC. To je naziv engleske navijačke pesme (s albuma rok grupe *Pink Floyd - Meddle*).

d) *Dresovi*, domaći (svog kluba - "trofeji" dobijeni od ljubimaca sa terena) ili strani.

e) Dva nova navijačka hita su *marame*, raznih boja, koje se nose oko vrata, "gusarski" oko glave ili "banditski" preko lica. Osim estetske, marame na samom stadionu imaju i zaštitnu funkciju - služe kao zaštita navijača od zagružujućeg dima pirotehničkih rekvizita i skrivaju identitet navijača pred kamerama i "dežurnim očima" milicionera i redara.

Navijačke jakne: a) Šuškavac, crvene jakne sa napisom DELIJE (Crvena zvezda), i

b) "Spitfajer jakne", narandžaste navijača Crvene zvezde i crne karakteristične za navijače Partizana.

"Spitfajer jakne" su postale prepoznatljiv simbol navijačke populacije u Beogradu. Na košarkaškoj utakmici Crvena zvezda-Partizan, 16.04.1989, otkrivena je i njihova funkcionalna upotreba pri komunikaciji jezgara Partizana i Crvene zvezde.

Tokom drugog poluvremena utakmice, navijači Partizana su okrenuli narandžasto lice jakne, dobili su potvrdan odgovor istim gestom navijača Crvene zvezde - epilog: tuča posle utakmice.

f) *Lična kozmetika* - ličnu kozmetiku navijača predstavlja šminkanje "indijanskim ratničkim" bojama kluba po licu, crtanje simbola kluba make-up-om, bojenje kose kolor sprejovima, tetoviranje simbola kluba po rukama, ramenima i telu.

DARKO MIŠIĆ

Dolaskom navijača na tribine stadiona uz isticanje svih navedenih simbola pripadništva klubu, Zvezdin sever i Partizanov jug dobijaju svoju "dušu". Sportski spektakl može da počne.

2.

Ukazujući na osnovne funkcije simbola navijačkog identiteta (identifikacijska, komunikacijska i integrativno-ritualna) rekli smo da su oni (uz ostale navijačke rekvizite) nezamenljivi element ritualnog obrasca obreda koji se izvodi u "počast svom klubu i sebi", kojim navijači postaju jedan od glavnih aktera spektakla na sportskim (fudbalskim) stadionima. Ukažali smo i na odredene funkcije navijačkih grupa, navijača Crvene zvezde i Partizana.

Pre nego što naznačimo ostale aktere sportskog (fudbalskog) spektakla, odredićemo prostorni i vremenski okvir ritualnog obrasca, kao jednog od obrazaca spektakularnosti (vidi fusnotu 4).

Prostorni okvir je nesumnjivo fudbalski stadion, kao i mesta u širem gradskom prostoru (gde se navijači okupljaju, dolaze ka stadionu i gde "proslavljaju" pobeđe i poraze), koja ćemo u ovom slučaju isključiti iz opisa.

Akteri spektakla na fudbalskom stadionu:

- navijači, navijačka jezgra (Partizan, Crvena zvezda), locirani na svojim tradicionalnim mestima (sever-jug)
 - igrači na terenu
- službe obezbeđenja (milicioneri, milicijski psi, vatrogasci, redari, patrole vojne milicije, lekarske ekipe "prve pomoći")
- "mała privreda" - prodavci "novina za sedenje", "semenci - sporta za zube", orasnica, sokova, sladoleda, piva, ...

Nesumnjivo da su glavni akteri navijači i igrači, međutim u poslednje vreme, značajan akter postaju sve više milicija i navijači. Vremenski okvir spektakularnosti se odvija u nekoliko kritičnih momenata":

Prvi, *pre početka utakmice*: dolazak pojedinaca, većih navijačkih grupa sa transparentima i zastavama, i ostalim simbolima pripadništva, na tribine stadiona, njihovo stapanje u jedinstvenu grupnu pripadnost koloritu svoga kluba, čime svaki član navijačke mase dobija ličnu potvrdu pripadništva "široj zajednici navijača istog

kluba"⁹ prati se glasnim uzvicima, burnim aplauzima, pevanjem navijačkih pesama, skandiranjem, mahanjem zastavama, šalovima i bacanjem petardi i dimnih bombi. Pristigli transparenti, naročito ako su većih dimenzija, prenose se rukama preko glava navijača, niz tribinu do ograde gde se "kače".

- *Pomozi Bože* - upućivanje poruka svevišnjem da podari pobedu njihovom timu (kako navijači Crvene zvezde tako i Partizana). Na utakmici Crvena zvezda-Milan 1988. godine stariji navijač utrčava na teren, skida kaput sa sebe, prostire ga na centar igrališta, gleda u nebo krsteći se više puta s obe ruke, zatim kleći i klanja se prema sve četiri strane stadiona (sveta). Njegov ritual desetine hiljada navijača sa tribina pozdravlja aplauzom, povicima, skandiranjem *Zvezda, Zvezda i Pomozi Bože*.

- Utrčavanje na teren i trčanje "počasnog kruga" sa zastavom, zabeleženo je na više utakmica Partizana i Crvene zvezde.

- Paljenje "osvojenih trofeja" protivničkog tabora (utakmica Crvena zvezda-Partizan, 03.05.1989) uz provokativne povike: *Ovo je vaše, Gde ste sada Grobari* (Crvena zvezda) i *Ovo je vaše* (Partizan). U tom ritualu, osim jezgara učestvuje i ostala publika aplauzima i povicima. Dok se delovi "trofeja" gase, frenetično uzvikuju *Pali opet*, da bi se ritual završio uzvicima *Mrzim Partizan* (Crvena zvezda).

Paljenje "trofeja" zabeleženo je i na utakmici Partizan-Hajduk, 12.03.1989. i Crvena zvezda-Hajduk, 14.05.1989.

Drugi, *izlazak "ljubimaca" na teren* - najvažniji trenutak - maše se zastavama i šalovima, baca se hiljade papirica uz pravi vatromet navijačke pirotehnike. (Crvena zvezda-Partizan, 03.05.1989). Igračima protivničkog tima se zviždi uz povike: napolje. Iznad glava se uzdižu transparenti - velike bele plahte sa crvenim slovima (koliko slova toliko i plahti) VOLIM TE.

Iznad glava "Severa" uzdiže se velika zastava sa napisom SEVER JE ZVEZDA, koja se prenosi po celoj tribini, uz povike: *Gde ste sada Grobari*. Sličan ritual se desio 19.04.1987. takode na utakmici Crvena zvezda-Partizan.

Treći, "zabijanje" gola - Svaki postignuti gol prate neartikulisani povici oduševljenja, mahanje zastavama,

9. Prema B.Perasoviću, navedeni tekst, citat Ivana Kovačevića.

DARKO MIŠIĆ

skakutanje u jezgru, napad iz svih pirotehničkih oružja. Na utakmici Crvena zvezda-Partizan, 03.05. dimna zavesa se nije razilazila 4.5 minuta.

Četvrti, *kraj utakmice* - Uz prethodne oblike ponašanja, ako je u pitanju pobeda tima za koji se navija, jezgro poziva ljubimce *Dodite na sever tj. jug*, koji im daruju "pobedničke dresove natopljene znojem". Ako tim za koji se navija izgubi, na kraju utakmice ga čeka "orkestar zvižduka i psovki".

Po završenoj utakmici, transparenti i zastave se skidaju, pakuju se u torbu gde čekaju do sledeće utakmice, a onda ponovo...

*Napred zvezdo, samo napred,
Gde ti igraš tu smo mi.
Nikad nećeš biti sama,
Mi smo tvoji sinovi!*

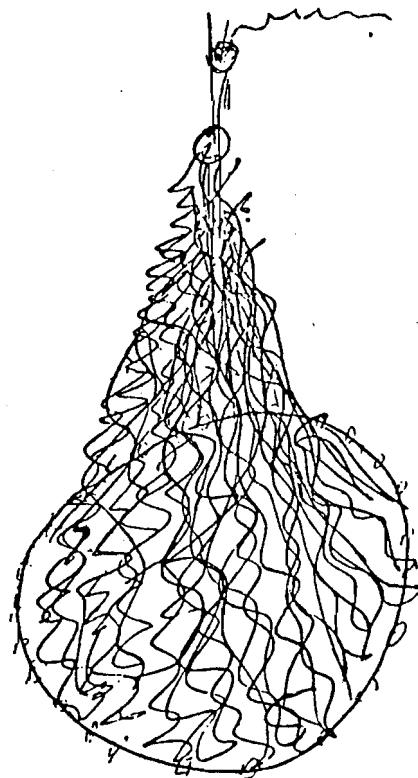
(pesma navijača Crvene zvezde)

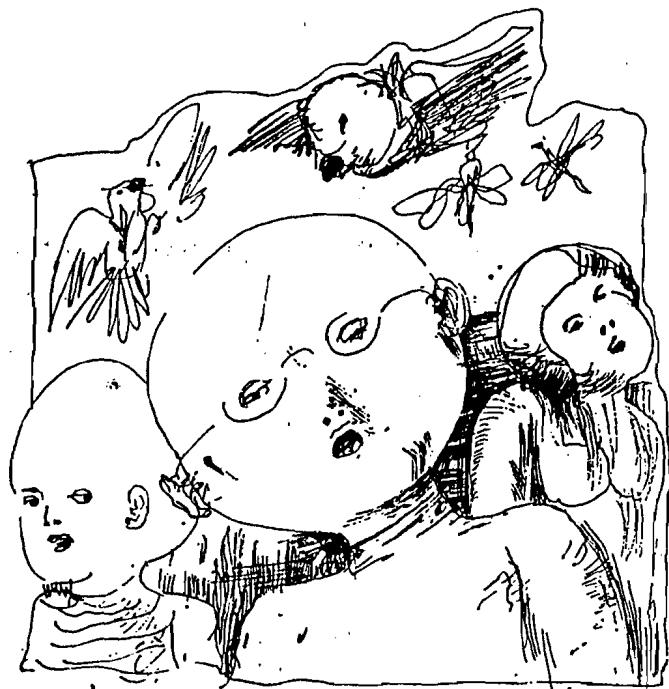
Miro Glavurić

II DEO

PRIKAZI

Dunavski alat Tapanče

Miro Glavurić

srećko mihailović

SPORT | NASILJE

Nasilje na i oko nogometnih stadiona, onakvo kakvo je ono danas - dakle, u sadašnjem obimu i intenzitetu, počinje šezdesetih godina u Velikoj Britaniji, a potom se širi i na Kontinent. Danas možemo reći da je ono doživelo gotovo potpunu mundijalizaciju. U sociošku i sociopsihološku literaturu pitanje nasilja sportske publike ulazi sedamdesetih godina i danas je nezaobilazni sadržaj svakog socioškog, socijalno psihološkog i sličnog pristupa sportu.

Ginter Pilz i Andreas Trebels u studiji *Aggression und Konflikt im Sport* (1976.) daju, za to vreme, iscrpnu bibliografiju radova o agresiji u sportu od 456 jedinica.¹ U bibliografiji *Sport, agresija, nasilje* koja je uradena 1984. godine, pod pokroviteljstvom Internacionale fondacije Rika de Backer-Van Ocken, već je probrano 2.100 referenci iz baze od oko 4.000 izvora. Pri tom, važna je ova napomena: "Većina pomenutih publikacija su američke, nemačke i engleske, a manjina je bila francuska, belgijska i holandska. Samo deset referenci je iz socijalističkih zemalja".² O prisustvu Jugoslovena u svetskim bibliografijama o nasilju u i oko sporta, kao i u sociologiji sporta uopšte, kada je reč o člancima, može se govoriti tek od druge polovine

1. Gunter Pilz und Andreas H. Trebels. 1976. *Aggression und Konflikt im Sport*. Ahrensburg bei Hamburg: Ingrid Czwalina.

2. *A Multidisciplinary Study of the Origins and Forms of Violence in Sports Activities and in Particular its Social and Educational Aspects. Together with Appropriate Remedial Action*, UNESCO, 126 EX/14, Paris, 15. avril 1987. p. 4.

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

osamdesetih godina, a kada je reč o većim istraživanjima i obimnijim studijama, tek od pojave knjige Srdana Vrcana *Sport i nasilje danas u nas*,³ 1990. godine.

Knjiga profesora Vrcana sastavljena je od tri priloga nastala u različita vremena. Prilog "Sociolog pred fenomenom nogometu" prvi put je objavljen 1971. godine, "Sport i politika" 1983. godine, dok se centralni prilog "Sport i nasilje danas u nas" temelji na iskustvenoj evidenciji "koja je sistematski prikupljena promatranjem navijačkog ponašanja u razdoblju od gotovo dve godine", a završen je u godini kada je knjiga i objavljena. Vreme proteklo od prvog objavljinjanja, odnosno dogadaji koji su se u međuvremenu desili, ne samo da nisu naudili ovim prilozima, već je, naprotiv, verifikovalo i afirmisalo njihovu vrednost. Ova ocena posebno se odnosi na tekst "Sociolog pred fenomenom nogometu" objavljen pre dve decenije, u vreme kada je ova problematika u nas bila potpuno izvan vidokruga naučnih radnika, kada se u svetu tek započinjalo sa širim sociološkim proučavanjem sporta.

Knjiga Srdana Vrcana obiluje informacijama, zapažnjima, odgovorima na ključna pitanja iz ove oblasti, teorijskim generalizacijama, novim problematizacijama, pa i predviđanjima osnovnih trendova... Od obilja kvaliteta ove knjige potencijalnim čitaocima skrećem pažnju na dva: na prognostički karakter teksta od pre dve decenije ("Sociolog pred fenomenom nogometu"); i na izrazito sociološki karakter Vrcanove interpretacije korena savremenog nasilja u i oko sporta.

Srdan Vrcan je uočio, još dok je to bilo u samom začetku, da nogomet preko svojih tribina omogućava da povremeno "na pozornicu javnog života probijaju ona društvena strujanja i stanja, koja inače sistemskim mehanizmom ostaju zatvorena u prizemne tokove i koja institucionalni okviri društvenog života ne priznaju kao dio društvene stvarnosti, nego ih sustavno potiskuju izvan obzora javnosti." (str.21). I dalje, "...na nogometnim su igralištima stjecale pravo javnosti i neke političke parole koje su inače bile istjerane iz službeno priznatoga javnog govora". (str. 23). Sumirajući svoje naaze Vrcan je još pre dve decenije zaključio: "...u našem suvremenom društvu i u prilikama mnogih naših sredina nogomet i zbivanja u vezi s njim odražavaju realna društvena stanja i realne društvene potrebe, koje ne pripadaju samo području čiste igre, razonode i zabave." (str. 25).

3. Vrcan, Srdan. 1990. *Sport i nasilje danas u nas*, Zagreb; Naprijed.

Baveći se pitanjem otkuda i zašto nasilje vezano za sport i za ono što se događa u vezi sa sportom danas, i otkuda i zašto svojevrsna eskalacija tog nasilja upravo sada i ovde, Srđan Vrcan tvrdi da postoji "izuzetno složena i vrlo slojevita deterministička mreža društvenih i kulturnih okolnosti različite naravi, koja faktički proizvodi suvremeno nasilničko ponašanje u masovnim razmjerama ili mu pogoduje." (str. 57). U toj mreži autor razlikuje prvo, epohalne, makrostrukturalne, konjunkturalne i situacijski uslovljene društvene okolnosti izvansportske i nesportske prirode; i drugo, osobite okolnosti pretežno sportske prirode, vezane za dominantne načine zamišljanja, organizovanja i praktikovanja nogometra, sa svim onim što mu pripada i što je za nogomet vezano.

Smatram posebno važnim ono što Vrcan interpretira kao izvansportske korene nasilja ističući četiri "pozadinska sloja u determinističkoj mreži."

1) Modernizacija društva. Po mišljenju Srdana Vrcana društvene i kulturne okolnosti epohalne prirode predstavljaju najdublji i najpozadinskiji sloj okolnosti u determinističkoj mreži generisanja stvarnog ili potencijalnog nasilja u nas. "To su ponajprije vrlo trajne okvirne okolnosti društvenog života uvjetovane postignutim stupnjem modernizacije društva u ovom prostoru odnosno ostvarenim prijelazom iz predmodernih, u biti tradicionalnih općih i okvirnih uvjeta društvenog života, u moderne uvjete industrijskog i urbanog svijeta". (str. 58). Na ovom nivou se uspostavlja specifična sprega okolnosti koja dovodi ili može da dovede do nasilja, a nju čine: a) okolnosti koje radaju ili favorizuju nasilje u tipično tradicionalnim, agrarno-ruralnim uslovima života; b) okolnosti koje pogoduju nasilju, a koje proizilaze iz uslova epohalnih prelaza iz predmodernih uslova društvenog života u moderno društvo, a koji na jednoj strani povećavaju društvenu iskorenjenost znatnog dela stanovništva, a s druge strane isto tako znatne delove stanovništva pretvaraju u "svojevrsne stalne gubitke"; c) okolnosti koje radaju ili favorizuju nasilničke oblike ponašanja u uslovima "industrijskog i urbanog svijeta i na najvišim razinama njegove razvijenosti, i koje čine da je nasilje endemično i u razvijenom svijetu".

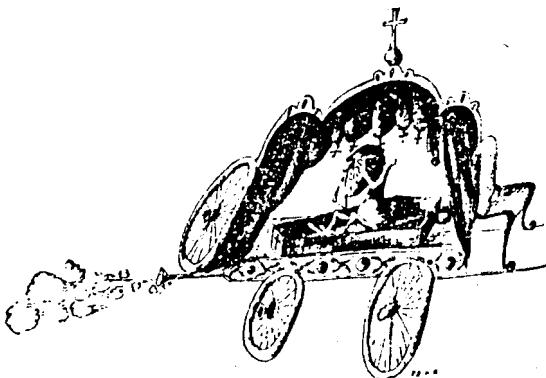
2) Društvena kriza. Konkretniji široki i duboki, kaže Srđan Vrcan, u neku ruku izrazito pozadinski, sloj u determinističkoj mreži, o kojoj je reč, "zajedno tvore općedruštvene i općekulture krizne okolnosti te okolnosti i gibanja u osnovi proizvedeni suvremenom... dubokom, globalnom društvenom krizom kao strukturalnom i gotovo bezizlaznom krizom sistema" (str.59).

SREĆKO MIHAJLOVIĆ

Autor, dalje, naglašava da je nogomet i sve ono što je u vezi s njim, gotovo privilegovano mesto najlakšeg i-spoljavanja krizno uslovjenog nasilja, a da se, s druge strane, nasilje u nogometu i u vezi s njim, danas u nas, najpre pojavljuje kao svojevrsni krizni fenomen.

3) Društveni položaj omladine. Isto tako duboki "ali nešto manje izrazito pozadinski" sloj u determinističkoj mreži koja generiše nasilje jeste "sklop svih onih društvenih i kulturnih okolnosti različite naravi koje se odnose ponajprije na stvarni opći društveni položaj omladine". Posebno je tu reč o onim važnim stranama položaja omladine koje se stalno pogoršavaju: a) izrasta društvena inferiornost, segregiranost i marginalnost omladine, b) napetosti u vezi sa oblikovanjem ličnog i generacijskog identiteta; c) velike teškoće u vezi s prelazom u svet rada i svet odraslih; d) produbljene protivrečnosti između omladinske težnje za autonomijom i njihove sve izrazitije ekonomске zavisnosti od roditelja...

4) Politika. U nas se eskalacija navijačkog nasilja može povezati "s krajem službene ideologije i krahom službene politike, pa i slijepom ulicom službeno definiranog procesa povijesnih mijena. Stoga je posrijedi subkulturna, čije temeljno obilježe tvori svojevrstan raskid s vladajućim društvenim sistemom i odbojnost prema njegovim političkim institucijama i simbolima". (str. 66-67). Gotovo da je ovde reč, zaključuje Srdan Vrćan, o nekom obliku alternativne političke kulture, pa i prave političke antikulture koja, ne mogavši da se izrazi kroz institucionalne forme, otvoreni prostor za svoje javno izražavanje nalazi upravo na i oko nogometnih stadiona.

Đoko Ratković

URBANA GERILA U NAPADU I ODBRANI

U poslednje vreme u nas sociologija sporta postaje po-
lje intenzivnog interesovanja istraživača. Naravno, ne
samo zahvaljujući entuzijazmu istraživača, već i urgen-
tnosti rešavanja problema eskalacije nasilja na sport-
skim terenima i tribinama stadiona. Za poslednjih de-
setak godina formirano je nekoliko istraživačkih timo-
va koji sistematski prikupljaju empirijsku gradu o
strukturi sportske publike, ponašanju različitih njenih
segmenata i frekvenciji i oblicima nasilja. Objavljeno je
više monografija, bibliografskih pregleda, zbornika i
empirijskih studija, organizovani su stručni i naučni
skupovi. Jedan od plodnijih autora u ovoj oblasti, Dra-
gan Koković, knjigom *Doba nasilja i sport* (Sport's
World i Oko, Novi Sad, 1990) daje nov značajan do-
prinos ovim naporima. Problem je sagledan iz različi-
tih uglova, odgovoren je na mnoga pitanja, ali je još
mnogo više onih na koja tek treba odgovoriti.

Očigledan porast učestalosti nasilničkog ponašanja na
tribinama, posebno medunacionalnih sukoba, izazvao
je i zabrinute reakcije sportskog i političkog establiš-
menta, koje su bile praćene licemernom zaprepašć-
nošću i često se (uz svesrdnu pomoć novinara) svodile
na konstruisanje imaginarnih "scenarija" u koje su "na-
ši" upleteni bez ikakve krvice, etiketiranje "njihovih"
različitim etiketama koje će kasnije postati deo šireg
medijskog rata na svim planovima, a zatim i pravog
ratnog informisanja. Pri tom, podseća nas Koković, je-
zik sportskog novinarstva je jezik zagaden nasiljem:
"pobeda, poraz, napad, odbrana, otpor protivnika, ra-
sturanje protivnika".

VERA MARKOVIĆ

Na stadionima se okupljaju oni kojima je lopta i priredba zgodna prilika za izlivanje svakojakih strasti, način oslobađanja kompleksa i frustracija koje donosi ovo pakleno doba, upozorava Koković. Iskazuju se različite nacionalističke strasti, retrogradni izliv mržnje sa tužnim krajem koji onespokojava mnoge ljude. Igraju se igre oko sporta u kojima su mladi ljudi "taoci krvi i igara".

Nacionalistički ispadi na tribinama "naših" stadiona dugo su i uporno prečutkivani, čak i kada su prevazili nivo verbalnog "prepucavanja". Tako su, na primer, posle susreta Crvena zvezda - Dinamo (26.XI 1989), u sportskoj štampi naslovi ukazivali na korektnu atmosferu: "Derbi protekao bez incidenata", "Skandiranje bez vredanja" i slično, a među skandiranim porukama pomenuto je samo "Srbija, Srbija", i "Slobodne Srbije je uz tebe". Medutim, naši su posmatrači registrovali na ovoj utakmici nekoliko desetina skandiranih poruka, uglavnom veoma uvredljivog (npr. "Ustaše, ustaše") ili provokativnog sadržaja (preko internog razglaša pesma: "Ravna Gora puna mitraljeza, dobio ih Draža od Engleza"), kao i kratak ali žestok sudar Delija sa policijom posle utakmice, kamenovanje automobila, oštro "pendrečenje" i povređenog policajca koga je grupa navijača šutirala. Uzgred, "Slobodne Srbije" skandirano je na ovom susretu samo dva puta (u 15. minutu prvog i 6. minuta drugog poluvremena) kao odgovor na provokativne pesme Boys-a.

Pri tom, ni naši nisu uvek bili "naši" - zabrinutost establišmenta naglo je porasla kada su, na tribinama beogradskih stadiona preovladavali politički simboli opozicije u najvijačkoj ikonografiji, kada je antikomunizam postao zajedničko mesto navijačkih poruka, ili kada su u omiljenoj navijačkoj pesmi zagrebački i beogradski navijači zajedno "pekli" srpskog lidera. Zazvoni su zvona na uzbunu, poruke su odjednom "pročitane" kao nacionalističke, pljuštale su osude; traženi krivci i vinovnici, zahtevano jačanje represivnih mera.

Naši su definitivno prestali da budu "naši" na beogradskim ulicama 9. marta kada su Delije, kao anonimni junaci urbane gerile, probili policijske kordone, paniku mase pretvorili u pobedonosni juriš u skladu sa najboljom tradicijom ovih prostora i tako sprečili posledice koje bi, u takvim uslovima (kordoni na svim izlazima sa Trga, ogroman broj prisutnih, među kojima i mnoštvo dece, Žena, starijih gradana, oblac suzavca i mlazevi hladne vode) bez svake sumnje bile još mnogo dramatičnije. Insistiranje na "rušilačkom" karakteru demonstracija, kojim se zamagljuje surova represija sistema nad opozicijom, stvorilo je uslove za "plišanu

evoluciju" u kojoj su i urbani gerilci našli svoje mesto, vrlo profesionalno obezbeđujući red oko Česme i učestvujući sa entuzijazmom u radu svih "službi" koje su organizovane. Nažalost, sve tekovine martovskih dogadaja utopile su se ubrzo zatim u talasu rastućeg nacionalizma, u homogenizaciji koja je postrojila ratne čete pod isti barjak, ili pod nekoliko barjaka koji slušaju istu trubu. U tim četama marširaju i mnogi "prvoborci" martovske pobune.

Kako objasniti ovakav sled promena? Kako je moguće da nasilje pobune smeni mekoća "pliša"? Da li je bio nužan povratak nasilju? U veoma sugestivnom predgovoru Kokovićevoj knjizi, Đura Šušnjić kaže: "Jednom svetu zasnovanom na moći mora se otkriti jedan svet zasnovan na ljubavi. Zaštita od nasilja izaziva nelagodu kao i samo nasilje. Ako se neko štiti od nasilja uzvratnim nasiljem, onda je ušao u začarani krug iz koga nema izlaza. Lanac nasilja ne može se prekinuti sve dok se na nasilje uzvraća nasiljem." Kratkotrajan dodir "pliša" bio je, ne samo za "gerilu", spontani pokušaj pronalaženja tog jedinog efikasnog načina kojim se represivnom sistemu suprotstavlja superiornošću ne-nasilja. Vraćanje ustaljenim obrascima olakšala je večeta ekvilibristica sistema - povučena je oštra crta između demonstracija i "evolucije" da bi, posle kratkog kolебanja, vlast afirmisala "evoluciju" i brzo je uvukla pod svoj kišobran. U ispražnjrenom polju ubrzo su se čuli vesnici novog talasa nasilja - ratne trubce.

U Kokovićevoj knjizi, uz analizu mnogobrojnih teorija i modela kojima se objašnjavaju uzroci nasilja i uslovi u kojima ono nastaje, posebno mesto ima razmatranje nasilja u sportu, kao segmenta svakodnevnog nasilja u savremenom društvu.

Nasilje i agresivnost u sportu ne treba kvalitativno drugačije vrednovati od bilo kog područja ljudske de-latnosti, smatra Koković. "Kap nasilja" u sportu verovatno se namerno dozira da bi se atraktivnost i dramatika povećali ali, kada se "dozimetar nasilja" pokvari, upozorava nas autor, anticipirajući buduća zbivanja, u nasilju kao svakodnevnom dogadaju tražićemo kap sporta.

Na primerima sportskih dogadaja Koković analizira procese preraščavanja, minimiziranja, podele na *mi* i *oni*, namerne dramatizacije dogadaja u drugim sredinama. Posmatrano sa današnje distance, ništa ne treba dodati autorovim zaključnim rečenicama:

"Dobro je znano, da kada se 'mi' izgovara toplo i osećajno, onda su hladnoća i praznina rezervisane za 'one

VERA MARKOVIĆ

tamo'. Na taj se način trasira put nasilju i mržnji, čije posledice jesu kod nas videne, ali su još uvek nesagleđive."

M.S. Stojanović

Mirjana Stojanović Vojnović

darko mišić

PRILOG PROUČAVANJU SPORT I SPORTSKA PUBLIKA

U domaćoj sociološkoj literaturi, malo je teorijskih i empirijskih radova koji se bave analizom fenomena sporta i sportske publike. Analiza zbivanja oko i na sportskim stadionima, prepuštena je uglavnom sportskim novinarima. Masovni mediji su potpuno podredili sport sebi. Sportski spektakl je postao sastavni deo televizijskog spektakla. U javnosti, nasilje u sportu se doživljava kao incidentna pojava, trenutna i prolazna, izazvana nekom aktuelnom političkom situacijom. Rekli bi površno, i onoliko dugo koliko se pažnje tome posvećuje na naslovnim stranama štampe. U slučajevima težih ekscesa njima se bave sportske organizacije i politički establišment.

Poslednjih godina situacija se menja. Sve učestalije 'nepoželjno' ponašanje na našim terenima skreće pažnju na sebe.

Paralelno sa pojавom knjige Radovana Marjanovića *Teorijska i empirijska istraživanja sportske publike, kod nas i u svetu*, (Beograd, IIC SSO Srbije, 1987) završena su i empirijska istraživanja sportske publike u Beogradu (Mihailović, Marković), Zagrebu (Radin, Perović, Magdalenić) i Splitu (Vrcan, Lalić).

Smatramo da je navedena knjiga ostala nezapažena, kako u užim stručnim krugovima, tako i u široj javnosti, prvenstveno od strane onih koji u rukama imaju moćno sredstvo za kreiranje sportskog javnog mnjenja, sportskih novinara i komentatora.

Po našem mišljenju knjiga je značajna iz više razloga: prvo, ukazuje na dosadašnji odnos teorije i

empirije prema sportu i sportskoj publici; drugo, ona je pokušaj da se na osnovu svih dosadašnjih teorijskih stavova i empirijskih sekvensionalnih iskaza pruži sintetizovana teorijska ravan, koja za predmet ima sport i sportsku publiku, i da se na osnovu toga postavi hipotetički okvir budućih empirijskih istraživanja; treće, daje pregled literature, do sada dostupne autoru.

1.

Sport je u teoriji zapostavljen i kvantitativno i kvalitativno.

Sporta nema bez sportske publike, ali sudeći po 'teoriji' on je još uvek 'igra', ali ne i 'igra' za druge (str. 12). Shvatanje sporta kao igre, kao nečega što pripada slobodnom vremenu, sigurno je razlog što je obradivan uglavnom marginalno u kontekstu analize masovnog društva, masovnog komuniciranja, masovne kulture, slobodnog vremena, sportske dokolice, ali bez sistematskog istraživanja. U dosadašnjim istraživanjima sportska publika je posmatrana posredno, samo u okviru "nečeg drugog, važnijeg" (str. 17). Može se otud zaključiti da je ona najzapostavljeniji aspekt, pa čemo se zadržati na stavovima koji su izneti o njoj.

Na osnovu dosadašnjih teorijskih stavova i sekvensijalnih empirijskih istraživanja, Marjanović izvodi osnovnu podelu sportske publike na: neposrednu sportsku publiku, 'aktivnu', koju čine oni koji sportskom dogadaju prisustvuju, kao gledaoci na sportskom stadionu 'kolektivno', i posrednu, 'pasivnu' sportsku publiku, koju čine oni koji dogadaju prisustvuju indirektno ili posredstvom masovnih medija, 'individualno'. Neposrednu publiku treba razlikovati prema sportu koji prati, s obzirom na masovnost, dok se posredna može podeliti i po vrsti sporta, ali je važnija podela po vrsti medija.

Socijalna struktura sportske publike kao "nova i brojna socijalna kategorija", (str. 35), *po uzrastu* obuhvata osobe od 15-23 god., *po polu* muškarce, neoženjene *po bračnom stanju*. Po *socijalnom položaju* svojih pripadnika, neposrednu sportsku publiku čine radnici, malogradani, i sloj intelektualaca (str.36), dok posrednu čini "donja klasa" (radništvo i sitni službenici) (str. 37).

Izdvajamo kao značajno razlikovanje sportske publike i "navijača",¹ koje zbog nepostojanja jedinstvenog pojmovnog okvira ne razlikuje jedne od drugih. Važan uzrok njihovog izjednačavanja je što "navijači" potiskuju "sportsku publiku" (str. 31) na sportskom stadionu.

2.

"Svaki razgovor o sportu je razgovor o društvu". "Sport je ogledalo socijalnih procesa" (str. 87) i u tom smislu treba posmatrati ponašanje sportske publike. Autor naglašava "da publiku treba razumeti, pa tek onda prevaspitavati" (str. 94). Ako je sport oblik potrošnje slobodnog vremena, onda je takav jer proizilazi iz društva po sebi. U tom kontekstu, razmatranje motivacije sportske publike i socijalne funkcije sporta, čini srž problema. Marjanović postavlja dva pitanja: Šta sportska publika očekuje od sporta i Šta sportska publika dobija od sporta?

Od sporta se očekuje "poželjno koga izvan sporta nema", "teži se proširivanju kontakata sa stvarnošću" kroz kompenzaciju, rehabilitacijom pojedinca i prave prirodnosti. Od sporta se očekuje spektakl, opuštanje, zabava i društvo (zajednica). On treba da pomogne "u odbacivanju nepoželjnog čega u stvarnosti ima previše" (str. 44-54).

Izlaganje o socijalnim funkcijama sporta, razmatra se u okviru četiri potpitanja: Šta publika dobija od onog što želi, a sa čime se "teorija" slaže da treba da ga dobi; šta dobija, mada ne želi, a šta "teorija" smatra da treba da dobije; šta ne dobija, mada ne želi, i o čemu "teorija" ima pozitivan stav i šta dobija, mada želi, i o čemu "teorija" ima negativan stav.

Publika dobija "društvo", "mogućnost druženja (udruživanja u okviru koga se oslobada usamljenosti i anomnosti. Doživljava se kompenzacija, vraća se izgubljena prirodnost uz zabavu i zadovoljstvo, jer sportski događaji postaju spektakl." (str. 57-60).

Sport "vaspitava" publiku, kao instrument socijalizacije efikasno je sredstvo prilagodavanja koje održava konzensus i kontinuitet društva. Istovremeno, sport utiče i "terapeutski", oslobađajući od napetosti: (str. 61-63).

1. Videti rezultate empirijskih istraživanja kod nas, koji ukazuju na razliku između "novog i starog tipa navijača".

DARKO MIŠIĆ

Od sporta publika ne dobija "slobodno vreme", a umesto "društva" "lažnu društvenost, prolazno bratstvo" (str. 66-69).

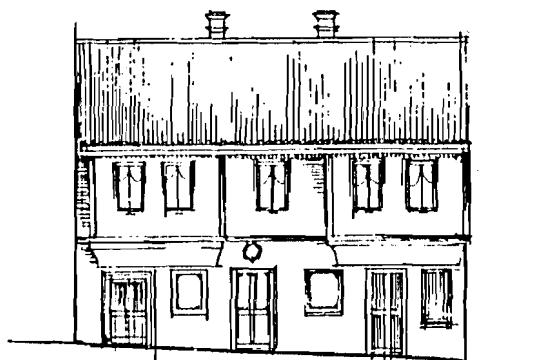
Publika sportom stiče negativnosti. "Idolatrija i mitovi su "zamena" stvarnog sveta prividom. On je "združivanje u nemoći, i moćno sredstvo nadzora, naročito u jednostavno industrijalizovanim režimima." (str. 69-72).

Ono što je najnegativnije jeste manipulacija sportom. Naglašavajući vansportske činioce, koji utiču na sport i sportsku publiku, (*politiku*, kao sredstvo ideologizacije i politizacije; *ekonomiju*, koja pretvarajući sport u spektakl, stvara novu privrednu granu; *masovne medije*, nosioce društvenih odnosa moći i vladavine; te *sportske organizacije i udruženja*, koje organizuju, institucionalizuju i profesionalizuju sportsku delatnost;) vratitićemo se na stav s početka ovog poglavља: "Svaki razgovor o sportu, je razgovor o društvu". U tom kontekstu treba razumeti publiku, jer sport danas "na različitim razinama i zbog različitih razloga, ima mnogo agresivnih sadržaja, ali oni samo djelomice izviru iz njega samoga i često su dramatičan izraz društvenih kriza, kao i globalnih društvenih odnosa i procesa."

(str. 96).

Ukazujući na značaj ove knjige, moramo napomenuti ono što i sam autor naglašava, svestan da je ovom sintetizacijom data "svojevrsna konstrukcija kao skup hipoteza, koji prosti vapije za proverom." (str. 99)

Podržavamo izneseni stav, da su sport i sportska publika fenomen savremenog društva, koji zahteva da bude predmet posebne nauke, interdisciplinarne, zasnovane na brojnim teorijskim i empirijskim istraživanjima. Napor koji je dat u ovakovom postupku, ukazuje na teškoće, ali i pravce u kojima treba razmišljati.

Peda Ristić

Kafana ? — postoji i dañas

ŠTA SE DEŠAVA NA STADIONIMA

Predmet istraživanja Vere Marković u knjizi *Ponašanje sportske publike* (IIC SSO Srbije, Beograd, 1988), je pokušaj da se opiše i ustanozi tipologija onoga što se dešava na stadionima tokom igre. Za neke značajnije susrete i sportove period posmatranja bio je i duži i počinjao je od ranog jutra, s dolaskom prvih navijača.

Iza ove nevelike knjige u kojoj su izneti prvi rezultati istraživanja ponašanja sportske publike na stadionima, stoji ogromna grada koju je sakupilo 14 posmatrača. Oni su tokom tri meseca u proleće 1987. pratili 42 sportska susreta (30 fudbalskih od prvoligaških do utakmica druge srpske lige, 8 košarkaških prve lige, tri rukometna, i jedan vaterpolo susret) i sačinili 95 izveštaja.

Istraživanje je deo makroprojekta, u okviru koga su do sada, uz ovo, realizovana još dva podprojekta - o javnom mnjenju SR Srbije o sportu i sportskim zbivanjima i studija o teorijskim i empirijskim istraživanjima sportske publike kod nas i u svetu. U tom smislu ovo istraživanje prethodi radovima koji su predstavljeni u ovom broju časopisa i sa njima čini celinu, a sliku o sportu i ponašanju sportske publike potpunijom. Pošto je objavljena kao zasebna celina, bilo bi korisno da su neki elementi makroprojekta 'ponovljeni' - oni, vezani za zajednička polazišta ili nalaze iz drugih podprojekata, što bi čitaocu pomoglo da lakše razume neke stavove i nalaze. U tu vrstu nedostataka spada i nepostojanje spiska korišćene literature, što je očigledan propust izdavača.

Publika, dakle, oni koji prisustvuju sportskom dogadaju, podeljeni su u dve grupe. Veću čine "navijači" - oni koji svojim izgledom i ponašanjem pokazuju svoju klupsku pripadnost, a manju "navijačko jezgro" - grupa koja je locirana na određenom delu stadiona i koja inicira i oblikuje navijačko ponašanje. Istraživači su registrovali 20 različitih oblika ponašanja publike tokom susreta. Ti oblici su sledeći: skandiranje; psovke, pretnje i uvrede; aplaudiranje; komentarisanje; pevanje navijačkih pesama; zviždanje; ustajanje, skakanje; mahanje zastavama, šalovima, rukama; oduševljenje; bacanje petardi, dimnih bombi, raketa, baklji, kamenja; negodovanje gundanjem; neartikulisani povici; bacanje traka, konfeta; nervozni pokreti; talasanje; čegrtaljke, pištaljke, trube; ljubljenje; pozdravljanje ispruženom rukom; paljenje vatre; lomljenje sedišta. Naravno, kao i svim klasifikacijama i ovoj se mogu staviti zamerke. Dobra strana ove klasifikacije je što ona, bar što se tiče posmatranog uzorka, vrlo iscrpljeno pokazuje sve što se dešava na stadionu i među navijačima za vreme utakmice. Bilo je moguće da se neki od uočenih oblika ponašanja sažmu ili bar grupišu. Neki od uočenih oblika ponašanja idu u paru, ili slijede jedni druge, odnosno provociraju jedni druge. Čini nam se da ova primedba ima opravdanja jer je očigledno da je autorka podrazumevala neka grupisanja i hijerarhiju među uočenim oblicima ponašanja čim je na kraju istraživanja pristupila konstruisanju i objašnjavanju glavnih obrazaca ponašanja sportske publike.

Na ovaj način se gubi predstava o celini utakmice odnosno o celini ponašanja navijača. Celina jednog dogadaja, rituala, drame (reč koja se često koristi pri opisivanju utakmica) razbijena je na veliki broj radnji. Nedostaje dinamička komponenta jer oblici ispoljavajući navijanja imaju svoj sled u vremenu i različit intenzitet. Drugim rečima, znamo šta se dogada ali ne baš kako i kojim redom. Pored ove dinamičke dimenzije, nedostaje predstava o dinamici unutar grupe navijača, odnosno, kako se odredena ponašanja iniciraju i prenose, šta se sve dešava u samom jezgru navijača. Ovo se delimično otklanja korišćenjem odgovora iz intervjua koje su istraživači vodili sa navijačima za vreme utakmica. Uopšte, celokupna slika ponašanja navijača bila bi mnogo potpunija da je ponuden celovit opis utakmice ili da su prezentirani neki zapisnici istraživača - posmatrača.

Kao dodatni kriterijum, za svaki oblik ponašanja, odnosno, različite manifestacije navijanja, registrovan je i

obim ispoljavanja tj. da li se uočena ponašanja ispoljavaju na individualnom nivou, u manjim grupama, u velikim grupama ili masovno.

Na osnovu analize obima ispoljavanja različitih oblika ponašanja sportske publike, istraživači su izveli sledeće zaključke. Prvo, da su masovne reakcije publike na zbijanju na terenu karakteristične samo za prvoligaške fudbalske i košarkaške susrete, dok ih na ostalim posmatranim susretima nema ili su zanemarljivih frekvencija. Drugo, postoji sličnost u ponašanju publike posmatranih sportova što upućuje na pojavu prenošenja obrazaca ponašanja sa jednog sporta na drugi ili iz jednog ranga takmičenja u drugi.

Pravilnost učestalosti i obima registrovanih oblika ponašanja navela je istraživače da tragaju za kompleksnijim obrascima ponašanja, koji ove oblike povezuju. Tako su, na osnovu opisanih vrsti ponašanja, njihove učestalosti i obima, izdvojena tri obrasca: *obrazac maskulinosti, obrazac obreda i obrazac sukoba*.

Obrazac maskulinosti: bučno ponašanje, sirovi humor i borbenost kao preovladujuće ponašanje navijača. *Obrazac obreda:* sportski dogadjaji su nešto više od običnog svakodnevnog posla i nešto više u odnosu na standardni šou. Fudbalska utakmica, kao i sve druge, objedinjuje u sebi više različitih elemenata i aktera, i to ne samo na stadionu, ali je ona uvek i nešto više; jedan obred sa utvrđenim pravilima i ulogama. Sastavni deo obreda su igrači na terenu, ali i gledaoci-navijači. Na pitanje zašto je baš fudbal pogodan za ispoljavanje ovakvih ponašanja, autorka odgovara da je to prvenstveno zato što je fudbalskom stadionu dodeljen status "rezervata u kojem se društvene napetosti mogu kanalizati i držati pod kontrolom, što je krajnja posledica patronata politike nad ovim sportom, zahteva uređenje socijalno-psihološkog 'prostora' prema nekom obrazcu koji je uvoljno atraktivан да bi provocirao pažnju, a ipak dovoljno slojevit da bi 'pokrio' heterogenu strukturu publike". *Obrazac sukoba:* u sportu kao igri u kojoj su elementi takmičenja naglašeniji od ostalih, podrazumeva se simbolični sukob između takmičara. Međutim, antagonizacija publike nije prirodna posledica prisustva simboličnog sukoba u polju igre. Ona teži da nadraste takmičarsku situaciju i da se manifestuje izvan nje i često je motivisana individualnim, grupnim i društvenim obrascima realnih sukobljavanja. Veliki broj zabeleženih oblika ponašanja sportske publike uklapa se u obrazac sukoba: skandiranje uvredljivih poruka, psovke, uvrede, pretnje, bacanje raznih predmeta u teren, paljenje vatre, lomljenje sedišta itd.

ACO DIVAC

U nedostatku sociološke i socio-psihološke literature posebno one koja se bavi samim ponašanjem publike na stadionu, ovaj rad je dobro došao kao pionirski u ovoj oblasti.

Miodrag Rogić

milan vukomanović

ATEIZAM

HUMANIZAM

Za razliku od većine svojih filozofskih savremenika (Bruna Bauera, Fojerbaha, Engelsa) Karl Marks se u radovima svojim mnogo manje bavio religijskom problematikom. Čak i kada je o religiji bilo nešto više reči - kao, na primer, u *Prilogu jevrejskom pitanju* ili *Prilogu kritici Hegelove filozofije prava* - težište Marksove teorijske analize ipak je najviše usmereno prema političkim, filozofskim ili socijalnim pitanjima. Ni višegodišnje poznanstvo s Bauerom u periodu Marksova misaonog sazrevanja nije tu moglo ništa bitnije izmeniti. Najautoritativniji mladohegelovac i jedan od najpoznatijih nemačkih kritičara religije i teologije nije u mладом Marksу nikada mogao naći svog bezrezervnog sledbenika. Vrlo rano su, naime (još 1843. godine), Marksov kritički odnos prema filozofskom nasledu, vrlo britko prozrevanje i smela radikalizacija čak i onog najvrednijeg, najpodsticanijeg u toj baštini (Fojerbah, Hegel) doveli ovog mislioca do potpunog prevladanja mladohegelovskih koncepcija među kojima je (bar u *Prilogu jevrejskom pitanju*) najžešću kritiku pretrpela baš Bauerova "kritička kritika". Vrlo brza transformacija - najpre saradnika, a zatim i urednika *Rajnskih novina* - u originalnog mislioca koji je nakon Strausa, Bauera i Fojerbaha duboko svestan okolnosti da je u Nemačkoj, što se "kritike neba" tiče, učinjeno i previše, dok se sa "kritikom zemlje" još nije ni započelo, doprineli su, svakako, da i Marksov jedini zaseban rad o religiji (*Rasprava o hrišćanskoj unetnosti* iz 1842) nikada ne ugleda svetlost dana. Nova Marksova interesovanja, kao i njegov stalni politički i socijalni angažman, učinili su konačno da taj mladalački rukopis bu-

de prvi po redu prepušten "glodarskoj kritici miševa".

U tom periodu Marks i Fojerbahovu kritiku religije dosta lako transformiše u kritiku *politike* (kao, na primer, u *Prilogu kritici Hegelove filozofije prava*), nalazeći kao najpodsticajnije u Fojerbahovom nasledu upravo njegovo *humanističko stanovište*. Posredstvom tog fojerbahovskog humanizma - koji će docnije biti okarakterisan i kao odviše apstraktan - Marks će vrlo brzo (najkasnije do kraja 1845. godine) dospeti do potpuno novih, *povesno-humanističkih* pozicija koje će do kraja života obeležavati njegov misaoni horizont.

U svojoj najnovijoj knjizi *Ateizam kao povjesni humanizam* (Školske novine, Zagreb, 1988) Esad Ćimić, jedan od utemeljivača naše sociologije religije, opredjeluje se upravo za taj povesno-humanistički, izvorno marksistički pristup Marksu, koji iznad svega respektuje celinu opusa tog velikog mislioca. Jer iako se Marks, kako smo videli, ni u jednom svom zasebnom delu (izuzev one nesačuvane rasprave o hrišćanskoj umetnosti) nije neposredno bavio religijom, nije bilo gotovo nijednog značajnijeg spisa njegovog u kome, bar fragmentarno, nisu analizirani i neki aspekti religijskog fenomena. To je, uostalom, bilo potpuno u skladu sa poznatim Marksovim stavom iz *Priloga kritici Hegelove filozofije prava* po kome je kritika religije, u stvari, pretpostavka svake (druge) kritike.

U tom smislu i Ćimić pristupa Marksu kao "socijalnom filozofu kritičke usmerenosti", te kao misliocu revolucije za koga je kritika religije, najpre, model podoban za "kritički pristup društvu u celini" (*Rani radovi*), dok docnije, u *Kapitalu*, pretpostavlja i jednu "povesno materijalističku analizu društva". U oba slučaja, međutim, u skladu s Ćimićevom distinkcijom između religije *per se* i religije kao povjesno socijalne činjenice, Marks ne zanima religija kao takva, već samo ukoliko opstoji u funkciji neke socijalne promene, dakle, kao klasnosocijalna i politička činjenica. Upravo zbog toga je u središtu Marksovih opservacija uvek bio problem religijskog *otudenja* i religije kao posebnog načina *proizvodnje*, dakle, oni aspekti religioznosti koji se mogu nesmetano pratiti i sagledavati u društveno-istorijskoj perspektivi i uslovljenoći. U teorijski najznačajnijem, najpodsticajnjem delu svoje knjige ("Povjesni humanizam ili doseg Marxove kritike religije") Ćimić ovako eksplisira pomenutu tezu: "Marxa u biti ne zanima religija *per se*, niti religija kao *antropo-psihička* činjenica, nego religija koja (ne) podržava građansko društvo. A tu je i granica njegove kritike, jer je ona *konkretno-povjesno utemeljena*".

Pored ovog veoma važnog razgraničenja različitih aspekata ili dimenzija religioznosti, Ćimićeva *marksistička* interpretacija Marksove kritike religije zasniva se na još dve teorijski značajne teze. Marks, naime, prema tumačenju našeg uglednog sociologa, ne pristupa religijskom fenomenu kao prosvetitelj-ateista (u nekim marksističkim krugovima ovo je već dosta dugo bilo uvreženo i, dakako, veoma pogrešno mišljenje), nego, pre svega, kao povesni humanista. Ovo razlikovanje je bitno najpre zbog toga što prosvetiteljsko poimanje ateizma ostaje zatvoreno u istom teističkom krugu koji se pokušava osporiti ("Ateizam je sinonim za razočaranu religijsku svest"). S druge strane, "povjesni humanizam sumira i jedan oblik ateizma u kojem se dokida ateizam uporedo s dokidanjem religije ili pojednostavljenog govoreći: radeći o glavi religiji ovaj ateizam radi i o vlastitoj glavi". Novi, "integralni" ateizam i u Marksovoj i u Lenjinovoj teorijskoj razradi usmeren je, u stvari, ne protiv same religije, već ka odstranjenju socijalnih korena religije kao klasne, političke instituciјe gradanskog društva. U tom istom duhu Ćimić formuliše i tezu o Marksu kao radikalnom misliocu usmerenom ka transformaciji vrednosnog, umnog u stvarno, zbiljsko, ka humanizaciji sveta i povesti.

Radikalni, povesni humanizam na kome se može zasnivati i jedna autentična marksistička sociologija religije tretira i religiju kao oblik otudene svesti, kao činjeniku otudenog socijalnog života. Ćimić zbog toga i naglašava, više puta u svojoj knjizi, da je teza o religiji kao otudenu "eminently marksistička, te ako je napustimo - sigurno napuštamo i marksizam".

Religija kao potencijalni oblik otudene svesti može se, dalje, prema Ćimićevom teorijskom konceptu, promatrati u tri svoje različite dimenzije: kosmološkoj (pitanje o poreklu sveta, kosmosa); antropološkoj (pitanje o poreklu čoveka) i praktičko-etičkoj. Što se marksističkog i Marksovog stanovišta tiče, jasno je da se fenomen religioznosti posmatra uvek u svojoj istorijskoj i socijalnoj (klasnoj) uslovjenosti. Tu je, zapravo, religija, kao i drugi vidovi društvene prakse, uvek data u svom izvedenom, "sekundarnom" obliku. Drugim rečima, marksistička sociologija religije (za razliku od filozofije, teologije i nekih drugih disciplina) manje se bavi osnovama, a mnogo više *koreninama* (istorijskim, socijalnim) religioznosti.

Kada je reč o izvornom marksizmu, ovakav pristup religijskom fenomenu izgleda sasvim razumljiv i logičan. Epoha u kojoj su živeli, neophodnost izmene sveta i kritike svega postojećeg, nametali su Marksu i Engelsu izvesna (nužna) ograničenja u promišljanju suštine re-

ligijskog fenomena. Njihova kritika religije, iako je tekstualno fragmentarna, teorijski je vrlo konzistentna i prodorna. Naročito je vredan onaj aspekt te kritike koji se bavi religijom kao institucijom i ortodoksim, zatvorenim ideološkim sistemom koji konzervira i opravdava postojeći društveni poredak. S druge strane, njihovo poimanje osnove i suštine religioznosti nije samo teorijski nepotpuno, nego i nedovršeno u jednom širem, filozofskom smislu. Slično kao ni drugi veliki kritičari religije, njihovi savremenici (Fojerbah, Niče i dr.), ni Marks ni Engels ne ukazuju dovoljno na onaj oslobadajući, odrešujuće-ateistički karakter religije koji nadilazi, nadživljuje čak i čovekovu društvenost. Jer istorija religije, kao što znamo, nije samo istorija bogova i kultova, već i povest čovekove tragedije, patnje i pokušaja da se ta patnja prevaziđe, savlada. Povest je to ne samo čovekova otudenja od samoga sebe (kao svoga boga) ili svoje društvene biti, nego i otudenja od njegove primordijalne, kosmičke i ontološke biti. U tom pogledu Ćimićev teorijsko razgraničenje pojedinih dimenzija, aspekata religijskog fenomena ima i svoje puno opravdanje.

Ostaje, konačno, da se vidi u kojoj meri jedna savremena, interdisciplinarna znanost o religiji (koja bi obuhvatala i sociologiju religije kao svoju disciplinu) može pristupiti različitim fenomenima religijskog sveta polazeći od *njih samih*, a ne samo (i ne uvek) od društva u kome se ti fenomeni javljaju, manifestuju, bivajući na taj način posredovani nekim "izvanjskim", socijalnim, političkim i ekonomskim činocima. Može li se, naime, metodološki utemeljiti i takva sociologija religije koja bi bila ne samo jedna od brojnih socioloških disciplina, već i zasebna, autonomna oblast u domenu jedne opštije znanosti o religiji?

Miloš Ćirić

momčilo stojković

MIT I SAVREMENA UMETNOST

Čovečanstvo će se oslobadati mitova u istorijskom procesu oslobođanja rada (čoveka) u toku samoosvešćivanja i humanizacije ljudskog sveta - piše na kraju studije Veselina Ilića *Mit i stvaranje*. Neobičan način da upoznavanje s ovom knjigom započne završnom misli autora, utoliko pre što je zaključak *prirodan* i očekivan. Neobičnije je još što, pročitavši knjigu V. Ilića, i ne prihvatajući navedene zaključke, tragamo u sebi za protivrazlozima i nadamo se da autor, makar intimno, dopušta mogućnost postojanja mita u hipotetičkoj besklasnoj ljudskoj zajednici. Sa takvom smagom je V. Ilić *oživeo* mit da objektivna, nepristrasna, hladna stručna analiza mora, makar nakratko, da ustukne pred ljudskim i čovečnim - baš kao da i samia (analiza) postaje deo *mitskog mišljenja*. Jer, mit nije samo prošlost čovečanstva, nije relikvija koju čuvamio iz sentimentalnih razloga i koju ćemo, iz istih razloga, i u budućnosti povlačiti po prašnjavim odajama sećanja. Mit je nada čovečanstva, ali aktivna, delatna nada, ncopohodna pretpostavka i pokretač umetničkog stvaranja ali i stvaranja samoga čoveka.

Mit je proizvod kulture, nastao u procesu prvo bitne podele rada iz koje obnavlja svoju moć i egzistenciju u savremenoj kulturi/umetnosti¹ kao rezultat čovekovog sinkretičkog stvaralačkog rada.² "Ukoliko umetnost jeste eminentni oblik stvaralačkog rada, ludičko sve-

1. V. Ilić, *Mit i stvaranje*, Prosveta, Niš, 1990, str.13.

2. *Ibidem*, str. 14.

tovni ritual i desakralna akcija - onda je pod tim istim zakonima mišljenja - mit, kao i magija, religija, ideologija, filozofija - čovek opredmećeni a time i otudeni rad i u zapadno hrišćanskom modelu kulture".³ Veselin Ilić posebno ukazuje na zloupotrebu ove magične i misteriozne reči poznate svima (ali joj нико не prozire pravo značenje i izvorni stvaralački smisao⁴), kao i na zloupotrebu samoga mita, političku zloupotrebu tako poznatu i razornu u savremenom svetu.⁵ Koreni otudjenja (umetničkog) stvaranja nalaze se u podeli čovekove delatnosti na rad kao izraz nužnosti opstanka i umetnosti kao prostor čovekove slobode. "Iz ove podele rada izrasle su autentične vrednosti ali i svi oblici otudjenja umetnosti - *mit o umetničkom stvaralaštvu kao uvišenoj, divinizijskoj moći čoveka kao stvaraoca. U umetničkom stvaralaštvu ovoga veka pokazuje se ono kao mit o slobodi umetničkog stvaralaštva izvan rada i naspram rada*".⁶ I baš zbog ove podele na nužnost i slobodu umetnosti/stvaralaštvo ne može biti *apologija*; umetnost kao oblik stvaralačkog rada, zasnovan na jedinstvu nužnosti i egzistencije, potvrda je mogućnosti istorijskog rezotudjenja stvaralačkog rada. "Umetnost može biti umetnost u meri u kojoj je u sebi integrisala dvostruki odnos prema stvarnosti: istoričnu kritiku i humanističku anticipaciju".⁷

Bez mita, umetnost ne bi mogla da ostvari ovaj zadatak, ne bi bila istorična kritika i humanistička anticipacija. Jer, mit prebiva u *praxisu*.⁸ Zašto onda, pita se autor, mit goniti iz umetnosti i kako je moguće to uopšte postići kada je njegova *stvaralačka, antropološka* suština i suština umetnosti. Mišljenje o potrebi odumiraњa mita u umetnosti i o nestanku mitologija uopšte u ovo vreme radanja planetarne kulture, aistorično je mišljenje. "Jer, ako je mit jedan od praoblika čovekovog tvorenja istorije/kulture, ne može biti opserviran van istorije, neistorijski. Znači: pitanje o nestanku mita jeste simultano i istorijsko pitanje o nestanku otudene čovekove istorije/kulture. A time bi imalo da počinje utopija kao istorija".⁹

Veselin Ilić podvlači razliku između religije i mita (ako je "bog mrtav", mit je živ).¹⁰ Dok je religija proizvod

3. Ibidem, str. 14-15.

4. Ibidem.

5. Ibidem, str. 49.

6. Ibidem, str. 72.

7. Ibidem, str. 76.

8. Ibidem, str. 17.

9. Ibidem, str. 18.

10. Ibidem, str. 19.

čovekovog straha, osećanja nemoći i ugroženosti - u mitu živi nada. Mit je izraz nesustale težnje čoveka ka budućnosti; zato je priroda mita prevashodno *stvaralačka*. "Religija istorijski svedoči o porazu duha prvobitnog čoveka. Ona je u biti *negativna vera*: mirenje s beznadežnom stvarnošću, *kultno i mistično* trpljenje i pokoravanje. U religijskoj svesti identificuje se čovekovo klonuće i poraz pred prirodnim (kosmičkim) i društvenim silama. Nasuprot religiji, ontologija mita je prevashodno stvaralačka: u mitu je sadržana ikonska i istorijska težnja čoveka ka *emancipaciji*, izdvajaju iz prirode i uspostavljanju gospodstva nad njom. Mit nosi realnu nadu prvobitnog čoveka da će furiozne i elementarne sile prirode biti pobedene. Zato je praksa mita i magijska: čovek veruje u svoje moći kojima božanski može da ovlađa okolinom. Mit je deo čovekovog *praxisa* u kome se na poetički, stvaralački način nemoć čoveka u surovoj stvarnosti prialorije pokazuje kao dozivanje nade. *Mit je konkretna inkarnacija utopijskoga, čulna zamena stvarnog željenim*".¹¹

Ali čemu mit danas i šta on znači savremenom čoveku u vrtlogu informatičke revolucije? Da li se porast interesovanja za istraživanje mitološke svesti može objasniti kao konzervativizam, pomodarstvo i slično? Šekstvo savremene umetnosti u imaginarcne predele mita nije izraz njene stvaralačke sterilnosti. "Prihvatiti ta ortodoknsna stanovišta znači priznati poraz savremene umetnosti i ne rezumeti njeno sizifovsko traženje prolaza u predelima gde putevi ne postoje".¹² Paradoks mita u savremenoj kulturi i umetnosti, upozorava V. Ilić, valja promišljati sa stanovišta istoričnoga načela o "reprodukциji sveopštег ljudskog" u "svakoj epohi". Mit je i danas osnova kulture i koheziona snaga savremenih umetnosti. "Umetnost se uz pomoć mitologija i tradicija internacionalizuje, stiče svoj planetarni habitus. Nestaju, brišu se granice *nacionalnog* u njenom biću. U toj novoj situiranosti savremene umetnosti, mit jednako kao i u umetnostima minulih kultura jeste hrana umetničkog stvaralaštva".¹³ Na osnovu ovako široko odredene prirode mita, u uvodnim razmatranjima se, potom, istražuju brojna značenja *odnosa* mita, kulta i kultura i daju nužna razgraničenja *mitskog* i *religijskog stvaranja*, *mita i umetnosti*, *mita i jezika*, kao što se ispituju i fenomeni *remitizacije* u savremenoj umetnosti.

11. *Ibidem*, str. 23.

12. *Ibidem*, str. 47.

13. *Ibidem*, str. 47.

U prvom delu studije 'Mythos & Poiesis' analitički se razmatraju relevantna značenja međudelovanja mita i savremene umetnosti, pri čemu se polazi od nekolikih njenih određenja. U savremenoj umetnosti svet prirode se pokazuje kao хаос, stoga se ona progresivno preobražava u tehniku i karakteriše je bezobličnost, otudenje od stvarnosti, kao i bezosećajnost, hermetičnost, ali i puna sloboda. Pri tome, ono što je opšte obeležje savremene umetnosti jeste njen ustajanje protiv celokupne evropske tradicije i pokušaj razaranja *hiljadugodišnje baštine*. Iz takvog svog antičkog sklopa ona se pokazuje najčešće kao bizarna, nerazumljiva i svojeglava, ne želi da bude lepa i stoga je šokantna i interesantna. Savremena umetnost i njen istorijski i stvaralački integritet kao planetarne svetskoistorijske umetnosti u poslednjih pedeset godina, prema V. Iliću, određuju: marksistička (Marksova) antropologija; praksa izgradnje socijalističkog društva i u negativnom značenju staljinizam/boljševizam; egzistencijalizam i postpsihoanalitičko shvatanje umetnosti (Hajdeger, Markuze); preobražaj odnosa između umetnosti i tehnike (kibernetička i informatička revolucija); optimistička filozofska nade i utopije (E. Bloh). To su one socijalne, egzistencijalne, estetičke/filozofske odrednice koje iskazuju *ontos* savremene umetnosti.

Ne-mitski fenomeni umetničkog stvaralaštva - ideološka, politička, psihološka, socijalna ograničenja slobode umetničkog stvaralaštva - razmatraju se u trećem poglavljiju. U sledećem poglavljiju posebno se ispituju relevantna značenja *ontogeneze* poezije i mita.

Teorijska (sociologiska i estetička) istraživanja se koncentrišu u petom poglavljju na fenomene tradicijskih vrednosti i njihova značenja u savremenoj umetnosti. Posebno se razmatra avangardna pluralistička estetika/poetika proletkulta i ukazuje na konkretna politička i ideološka ograničenja umetničkog stvaralaštva u ranom sovjetskom socijalističkom društvu. Istražuju se osnovni politički i ideološki korenji *duhovnog tla* iz kojeg je izrasla dirigovana estetika socijalističkog realizma, koja nije imala razumevanja za vrednosti mitološke tradicije/stvaralaštva. Socijalistički realizam kao teorijska doktrina učestvuje u zasnivanju *belicističke kulture* staljinizma/boljševizma. Utvrđuje se da poseban prilog zasnivanju *belicističke kulture* u oblasti estetike i teorije književnosti predstavlja Lukačeva teorija o avangardizmu u savremenoj umetnosti. Otuda se posebna pažnja posvećuje analizi Lukačeve teorije avangardizma.

U drugom delu knjige V. Ilić se bavi aktuelnim temama savremene teorije kulture i umetnosti, kakve su,

na primer: *mitski izvori kultura, mitologija i urbana kultura, metaestetika i ontologija kulture, nemušti jezik kulture*, u ogledima o eminentnim jugoslovenskim istraživačima kulture. Tu se nalaze i posebna poglavља о osobenim poetičkim modelima zenitizma, nadrealizma i signalizma. U posebnom poglavljу se razmatra i problematika mitologije ludičkog romana u savremenoj srpskoj književnosti.

Problematika mita i stvaranja savremene umetnosti i kulture kritički se promišlja u završnim razmatranjima, ukrštanjem značenja interakcije umetnosti, mitologije i ideologije.

Da zaključimo: osnovni rezultat ove studije jeste da mit ne može nestati iz stvaralačke sfere čovekove ličnosti. "U simboličkoj dimenziji stvarnosti umetnosti mit je konstantno prisutan: imantan je njenom utočiškom smislu. Umetnost bez, samo njoj svojstvene, mitsko-utopijske metafizike gubi svaki svoj antropološki smisao, autentičnu moć da služi humanizaciji svetlosti, budućnosti, nadi čoveka da ovaj svet može biti savršeniji, humaniji, ljudsko srećniji."¹⁴

Ova studija - plod promišljanja i sazrevanja autora, tokom dugih dvadeset godina, istovremeno je i zgusnuti kalendar istraživanja fenomena mita u tradicionalnim i savremenim kulturama. Tekstove nastale u tom vremenu povezuje, po rečima autora, tematska istorodnost, ali i kategorijalna, jezička i stilska koherencija.

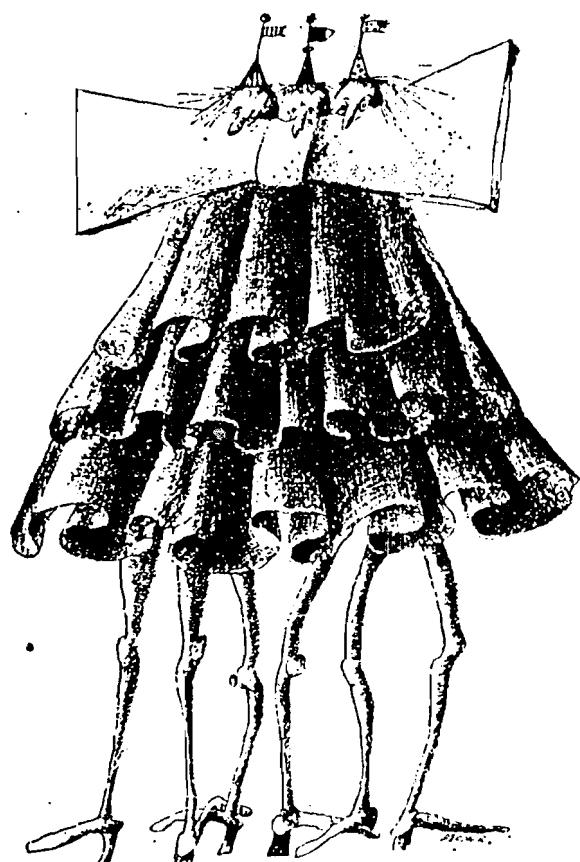
14. *Ibidem*, str. 273.

Mihailo Đurić - Tikalo

III DEO

ZBIVANJA

Džoja Ratković

vesna bajić

BUDUĆNOST UPRAVLJANJA KULTUROM

Evropska diploma za rukovodioce u kulturi 1989-1990.

Po prvi put, 1989. godine, organizovan je seminar za dodelu Evropske diplome za rukovođenje kulturom. Seminar je rezultat dugogodišnjeg rada Evropskog saveta na afirmaciji novih profesija u kulturi: kulturnih animatora, organizatora, menadžera, kulturnih agenata, administratora. Ovom problemu su bile posvećene i dve velike konferencije: u Hamburgu 1987. i Barseloni 1988. godine, gde je direktor Fondacije Marcel Hicter iz Brisha, Jean-Pierre Deru, predstavio model kursa na osnovu koga bi se sticala Evropska diploma za uveljenje određenim poslovima kulturnog menadžmenta.

Seminar je za razliku od postojećih specijalističkih studija pri evropskim školama i univerzitetima, isključivo namenjen menadžerima i administratorima koji već imaju određeno praktično iskustvo u odlučivanju i kreiranju kulturne akcije na teritoriji regiona. Pri tom se po definiciji Evropskog saveta regionom smatraju teritorije različitih veličina, zavisno od zemlje kojoj pripadaju, a uglavnom odgovaraju najvećoj teritorijalnoj jedinici u okviru iste nacije. Pri tom, region pretežno karakteriše homogenost: istorijska, kulturna, geografska ili socio-ekonomска, kao i kombinacija ovih karakteristika, koja objedinjuje stanovništvo zajedničkim ciljevima i interesima. U tom smislu, seminar je direktno po-

VESNA BAJIĆ

vezan sa Projektom br. 10, Evropskog saveta *Kultura i regioni*.

Seminar je imao tri faze:

Teorijsku fazu u trajanju od 17. septembra do 14. oktobra 1989. godine, u Belgiji i Luksemburgu;

Praktičan rad sa komparativnom analizom izabranog evropskog regiona - od novembra 1989. do aprila 1990. godine; i

Fazu evaluacije stečenih iskustava u obrazovanju, u viđu pismenog izveštaja i usmene prezentacije, u Delfima (Grčka), od 21. do 30. maja 1990. godine.

Osnovi cilj seminara je bio da se učesnici osposobe za što operativnije delovanje u sopstvenom regionu i na evropskom nivou. Podrazumevalo se da su svi učesnici već stekli odredena stručna znanja. Značaj dat teritoriji, pre svega demokratizaciji kulture i kulturnoj demokratiji, omogućio je razmenu iskustava učesnika na bazi konkretnih projekata i predlaganje novih i originalnih rešenja rukovodenja kulturnim institucijama i ostvarivanje efikasnih programa kulturnih politika u regionima.

Vodeći obrazovni princip seminara je uspostavljanje ravnoteže između teorije, zasnovane na značajnim naučnim doprinosima i praktične realizacije projekata učesnika. Posebna pažnja je bila posvećena sledećim temama: Evropa: kulture i regioni; Teritorijalni razvoj; Strategija planiranja i izvođenja kulturnih projekata; i Operaciona upravljanje i pregovaranje. Svaka tema je detaljno razradjavana pod nadzorom i učešćem najpoznatijih evropskih eksperata za navedene oblasti.

Najviše je insistirano na evropskoj dimenziji seminara i stvaranju mreža istovrsnih kulturnih institucija, kao i ostvarivanju vrlo konkretnе i direktnе evropske regionalne razmene.

Razmatrana je i delatnost evropskih institucija: Evropskog saveta, Komisije evropske ekonomske zajednice, Evropskog fonda, Evropskog parlamenta, Uneske, što je naročito bilo važno za učesnike iz zemalja koje inače ostvaruju slabije kontakte sa ovim institucijama; data su vrlo praktična uputstva kako, kome i na koji način se treba obratiti. Nama ostaje samo da iskoristimo brojne mogućnosti koje postoje i koje su nam sve dostupnije.

Predstavljene su i najnovije kulturne politike Švedske, Francuske, Nemačke, Velike Britanije, Belgije, Portugala i Španije. Istočno-evropske zemlje - Mađarska i Poljska, i Jugoslavija su, takođe, dobile priliku da izlo-

VESNA BAJIĆ

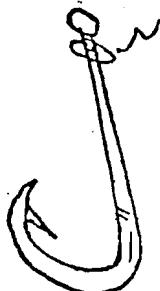
že svoje koncepte budućeg kulturnog razvoja, ali preko samih učesnika seminarra, a ne i preko eksperata iz svojih zemalja, čime je još jednom potvrđena naša nedovoljna aktivnost na međunarodnom planu.

Najveći akcenat je stavljen na uspostavljanje kulturne saradnje i razmene kulturnih programa čiji su stvaraoци bili učesnici seminarra, upravo zato što se ostvarivanje ove saradnje preko posrednika, ministarstava, ambasada i drugih formalnih oblika i organizacija, pokazalo kao vrlo sporo i neefikasno.

Odlučeno je da se seminar za Evropsku diplomu i ubuduće održava i to svake druge godine u različitim zemljama. Prvi seminar je pohadalo 19 učesnika iz 11 evropskih zemalja: Francuske, Engleske, Finske, Norveške, Belgije, Španije, Portugala, Austrije, Poljske, Mađarske i Jugoslavije. Diplomu je dobilo 8 učesnika, među njima i predstavnica Jugoslavije: Vesna Bajić, urednik dramskog i filmskog programa Doma pionira i omladine "Voždovac" iz Beograda, čiji je projekat regionalnog razvoja omladinskih institucija kulture u Srbiji izabran na konkursu Fondacije Marcel Hicter.

Pokroviteljstvo Evropskog saveta, Evropske komisije, Francuske zajednice iz Belgije, Velikog vojvodstva Luksemburga i Uneska, dalo je seminaru za Evropsku diplomu vrlo visok međunarodni renome, a Evropski naučni savet u sastavu: Albert Botbol (Francuska); Karl-Johan Kleberg (Švedska); Rod Fisher (Engleska); Jean-Pierre Nossent, Daniel Courbe, Etienne Grosjean (Belgija); Raymond Weber (Luksemburg); i Eduard Delgado (Spanija); je garantovao nivo diplome dodeljene najuspešnijim učesnicima.

Budući da ovaj seminar otvara mogućnost stvaranja jedne nove Europe kroz regionalnu saradnju i razmenu kulturnih dostignuća, vrlo je značajno učešće Jugoslavije, koje je omogućio Unesco.

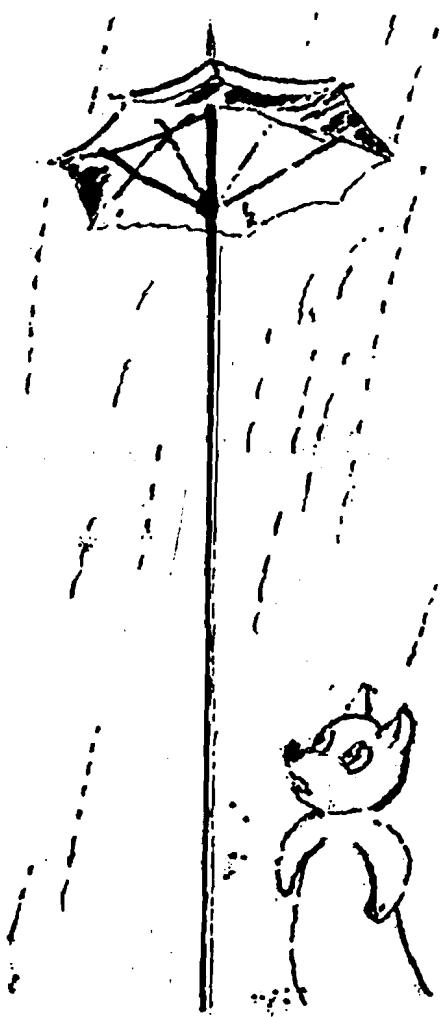

Dunavski alas Tapaneća

SUMMARY

Radisav Trkulja

Slavoljub Ćvorović

Srećko Mihailović

SPORT, FANS, VIOLENCE

The tendency of total activism in sportsmen and fans alike is obvious. Sports reveal totalization in complete devotion to a given discipline, in investment of life in a sport, even literally as in new *Californian, Icarian sports* (fanboard, spyfly, deltaplane, different rallies...). The layman's explanation is *Heyselization*. But both answers are, in fact, compensations for domination of standardization, serialization, alienation....

There has been no vice which has not acquired greater scope, intensity, more brutal forms on the Balkans....and the same is with *Heyselization*. Namely, by the late 1980s Yugoslav soccer gave *asylum and space for free expression of nationalism and chauvinism* at its stadiums, and thus marked the beginning of the local *de-civilization* process.

This special issue of *Kultura* devoted to *sport, fans and violence* should, we hope, at least contribute to better understanding of the problem. In our attempt we were supported by almost all engaged in the study of violence at and around stadiums in Yugoslavia: Krešimir Petrović, Srdjan Vrcan, Dragan Koković, Radovan Marjanović, Dražen Lalić, Vera Marković, Srećko Mihailović....

Krešimir Petrović

VIOLENCE AND SPORT

Violence in sport should be seen as a part of violence brought about by comprehensive and above all moral crisis of the end of the century. Ruined moral system opens way for all sorts of manipulations: of both sportsmen and fans.

Things happening at the stadiums which would be out of them criminalized. It seems that in social crisis those in power prefer people to get loose of their tensions within the boundaries of special reservations - stadiums.

SUMMARY

Srdjan Vrcan

VIOLENCE IN SOCCER TODAY Crucial Controversial Issues

First controversial issue refers to differences and contradictions about principal approach to contemporary phenomenon of violence in and around soccer.

The first approach duly respects conditions and facts of macrosocial-structural and macrosocial-cultural nature. The violence is situated within a broader social context, and violence in sports and around them considered an indicator or at least a symptom of broader and deeper social developments. Among advocates of such an approach are, for example: R. Caillois, H. Plesner, G. Harrison, E. Dunning...

The second approach seeks interpretation of soccer related violence in the very state of affairs and relations within that sport itself: the sport and all that belongs to it are generally treated as a specific total phenomenon *sui generis*. Italian sociologist Dal Lago is its outstanding representative.

The third approach, itself sport oriented, but contrary to the former, it prefers microsport level. Its interpretation of violent forms of fans behaviour focuses on the function of soccer game within the stadium, as a specific microuniverse within a broader macrouniverse of sports as a world of agonism game.

The second controversial issue pertains to the question of meaning and sense of violence in sport, and especially in soccer today. Here too the two approaches could be distinguished:

The first approach searches for answer within the framework of a far-reaching historical dynamics of reducement and "civilization" of violence in social life of mankind;

While the second redefines the former and observes violence within the context of its "de-civilizational" outbursts as well as in the light of the deep social crisis.

The third controversial issue is that of youth and its role in the production of violent forms of fans behaviour. Some are inclined to explain things on a more general level by some universal anthropological structure of youth, while the others interpret the issue in terms of social position of youth, its marginality, deprivation, inferiority, institutional powerlessness.

SUMMARY

Dragan Koković

VIOLENCE IN SPORT

Between Explosion of Elan Vital and Madness

Within the context of thereoretical reconsideration of aggression and violence in sports, the author situates main findings of the Yugoslav studies in the field: /1/ Fans behaviour is considerably influenced by the dayly political situation; /2/ Fans are mostly politically indifferent, in spite of certain attitudes obviously opposed to dominant value system; /3/ Only cynics and hypocrites could say that fans abuse sport - for they themselves are, in fact, abused; /4/ Overemphasizing fans hooliganism tends to turn attention off actual issues; /5/ Violence at stadiums and in sports is understood and qualitatively evaluated in a quite specific way.

Radovan Marjanović

VIOLENCE OF SPORT FANS

Sports events permeated with violence are bereft of both sport fans and sport - there fans are not fans, and sport is sport no more.

Lower strata, dominant among the audience, only long to participate in spectacles organized by social elite. Sport as such hardly attracts them - but rather spectacle. Violence appears here as an almost natural element. Violence is deeply rooted in nature and human and civil status of these fans, in that which disables sport to be sport, and them to be real audience. The rehabilitation of the sport spirit in that we call "sport" today, is among the most important steps in the struggle against "violent behaviour of sport fans".

SUMMARY

Srećko Mihailović

UNDERSTANDING OF SPORT FANS VIOLENCE

Stereotypes and False Notions

The sociology of sport does not lack in stereotypes and false notions: /1/ false notion of once ideal sport which has only recently become "corrupted" by violent behaviour of sportsmen themselves and their fans; /2/ false notion of social structure of audience, and especially its violent part - fan-audience; it is argued they mostly originate from the social outcasts, from suburbia of megalopolises; that they are idlers and hooligans; /3/ false notion of aggression as a quantity of some inner energy, to a certain degree useful and even indispensable for man, but beyond that degree, socially undesirable and harmful, or rather notion of a *good* and *bad* aggression; /4/ false notion of foreign fan-audiences imitation as the crucial point in the explanation of domestic events at the scene; /5/ false notion of dominant influence of development in the sport arena on audience behaviour; /6/ frustration experienced in everyday life as a single explanation of violent behaviour of the audience; /7/ false notion of innocence of clubs in cases of violence on their stadiums; /8/ "lack of sport and general culture of a minor part of the audience" as a single "explanation" of violence; /9/ false notion of sport audience as a passive and shapeless mass... Then the author argues at length on behalf of rejection of the first two stereotypes.

Dražen Lalić

VIOLENCE OF SOCCER FANS Genesis of the Phenomenon in Yugoslavia

Violence is part and parcel of the rooting phenomenon. The analysis of the latter (1945 till now) shows that the deviant behaviour has been inseparable from rooting as such in Yugoslavia, and that together they cover fans activity.

SUMMARY

The degree to which rooting is organized corresponds directly to that of organized violence: since 1945 the process of increasingly organized - rooting and violence alike - has been going on. At the beginning, developments on the soccer field predominantly influenced behaviour of rooters. By the end of the period, the soccer game as such only slightly influences rooting activities, and therefore violence of fans.

On the grounds of the following criteria: rooting styles, foreign rooting models, degree to which rooting is organized, influence of developments at the soccer field on rooting, features of violence, interaction police/fans and attitude of mass media towards rooters, four phases in the post-war soccer rooting could be distinguished: /1/ from 1945 to the end of 60'; /2/ 70'; /3) first half and mid-80'; /4/ late 80' and early 90'.

Vera Marković

WHY ONLY ROOTERS ARE IN OFFENSIVE

The changes in type of antagonization, increased number of "organized" rooters, changed structure of "organized" rooters, higher degree of organized rooting, increasingly independent fans behaviour from game itself, crystallization of rooting content, and more frequent spectacle-rooting are the most significant changes in rooting styles which occurred between the researches of 1987 and 1990.

Darko Mišić

ROOTER IDENTITY SYMBOLS

Their affiliation to the club, their identity, rooters express by specific symbols. Rooter symbols could be: personal symbols, graffiti, signs or flags.

Their main functions - identificational, communicational, integrational and ritual - make symbols the indispensable element of a ritual pattern performed "in the honour of the club" and "oneself", which turns rooters to leading actors and only player of the sport stadium.

CONTENTS

SPORT AND VIOLENCE

<i>Srećko Mihailović</i> SPORT, FANS, VIOLENCE 9
<i>Krešimir Petrović</i> VIOLENCE AND SPORT 17
<i>Srdjan Vrcan</i> VIOLENCE IN SOCCER TODAY Crucial Controversial Issues 25
<i>Dragan Koković</i> VIOLENCE IN SPORT Between Explosiön of Elan Vital and Madness 41
<i>Radovan Marjanović</i> VIOLENCE OF SPORT FANS 55
<i>Kris van Limbergen</i> SOCCER VANDALISM 67
<i>Srećko Mihailović</i> UNDERSTANDING OF SPORT FANS VIOLENCE Stereotypes and False Notions 93
<i>Dražen Lalić</i> VIOLENCE OF SOCCER FANS Genesis of the Phenomenon in Yugoslavia 111
<i>Vera Marković</i> WHY ONLY FANS ARE IN OFFENSIVE 133

Darko Mišić
ROOTER IDENTITY SYMBOLS
147

REVIEWS

Srećko Mihailović
SPORT AND VIOLENCE
161

Vera Marković
URBAN GERILLA IN ATTACK AND DEFENCE
165

Darko Mišić
SPORT AND ITS FANS
169

Aco Divac
WHAT IS GOING ON AT STADIUMS
173

Milan Vukomanović
ATHEISM AND HUMANISM
177

Momčilo Stojković
MYTH AND MODERN ART
181

EVENTS

Vesna Bajić
FUTURE OF CULTURAL MANAGEMENT
188

BIBLIOGRAPHY

Mirjana Nikolić and Ružica Rosandić
Of Articles Published in KULTURA Journal
71-90/1985-1990.
192

SUMMARY

ERRATUM

*U časopisu Kultura 84-87/1989. omaškom je kao
prevodilac teksta Džona Klarka 'Uokviravanje
uneštosti: uloga kulturnih institucija' potpisana Nataša
Đukić, a treba Nora Radivojević.*

*Isto tako, pogrešno je kao prevodilac priloga Toni
Dana 'Evolucija studija kulture', navedena Nora
Radivojević, a treba Ana Stefanovska.
Izvinjavamo se prevodiocima i čitaocima.*

Redakcija

kultura

ČASOPIS ZA TEORIJU I SOCIOLOGIJU
KULTURE I KULTURNU POLITIKU

TEMATSKI BROJ

NASILJE U SPORTU

SREĆKO MIHAJOVIĆ

KREŠIMIR PETROVIĆ

SRĐAN VRCAN

DRAGAN KOKOVIĆ

RADOVAN MARJANOVIĆ

KRIS van LIMBERGEN

DRAŽEN LALIĆ

VERA MARKOVIĆ

DARKO MIŠIĆ

BIBLIOGRAFIJA

PRILOGA OBJAVLJENIH U ČASOPISU

kultura BROJEVI 71-90

88-90

'90